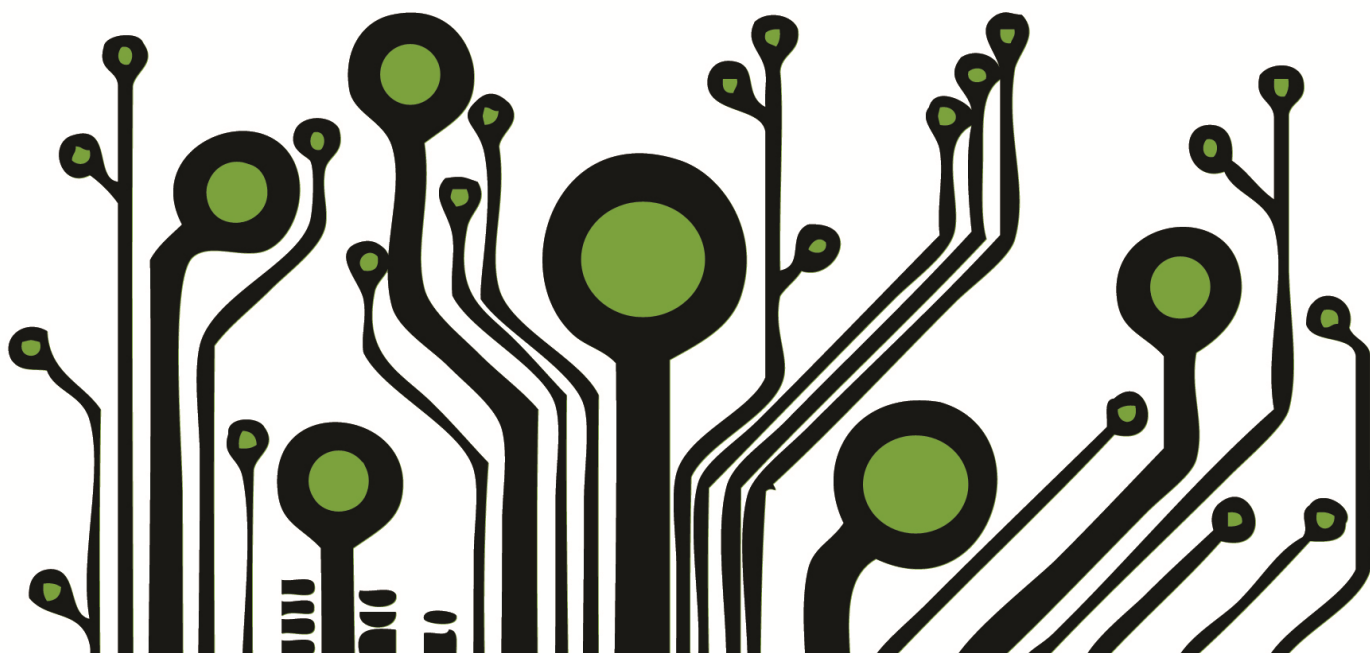

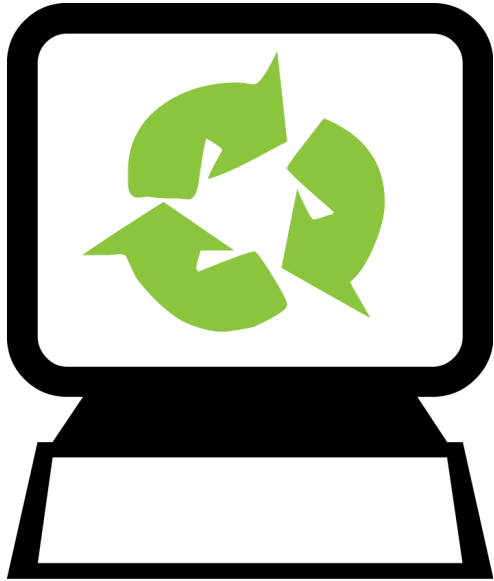

балканската мрежа за застапување при управување со е-отпад

електроника и е-отпад

водич за лобирање и застапување

www.e-otpad.mk

facebook.com/bewman

twitter.com/bewman_eu

flickr.com/photos/bewman

linkedin.com/company/balkan-e-waste-management-advocacy-network

youtube.com/user/bewmaneu

Објавено од Фондација Метаморфозис во рамките на проектот Балканска мрежа за застапување при управување со е-отпад

За издавачот: Бардил Јашари, директор

Автор: Хејли Беккок, Компјутер Еид Интернашнл

Уредник: Елена Игнатова, Фондација Метаморфозис

Проектот Балканска мрежа за застапување при управување со е-отпад е финансиран од Европската унија. Содржината на оваа публикација е единствена одговорност на авторите и на никаков начин не ги рефлектира гледиштата на Европската унија.

Авторите и Фондацијата Метаморфозис се сопственици на авторските права врз текстовите објавени во оваа публикација. Во дигитална форма содржините се објавуваат по лиценцата Криејтив комонс Наведи извор-Некомерцијално 2.5 Македонија: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/2.5/mk/>

Предговор

Отпадна електрична и електронска опрема (ОЕЕО), или „е-отпад“, сè повеќе претставува предизвик за владите во светот. Програмата за животна средина на Обединетите нации¹ проценува дека секоја година во светот се генерираат околу 50 милиони тони е-отпад. Имајќи ги предвид сегашните трендови во дизајнот и производството на електроника, кои вештачки предизвикуваат брзи циклуси на нејзина замена, генерирањето отпад нема наскоро да го забави своето темпо.

Недостигот од безбедни методи за справување со е-отпад во многу земји значи дека и заедниците и животната средина ќе продолжат да ја плаќаат цената за токсичниот и неефикасен дизајн. Исто така, производството на електроника е бизнис кој бара многу материјали и енергија, со значително еколошко и општествено влијание, како на почетокот, така и на крајот од производниот циклус. Ова влијание се влошува поради фактот што многу од материјалите што се клучни во модерната електроника се ретки и под зголемен ризик на нивно исцрпување.

Очигледно дека мора да се промени начинот на кои ги дизајнираме, произведуваме, користиме и ги управуваме дотраените електронски уреди, доколку сакаме да уживаме во придобивките од технолошкиот напредок, без притоа да им наштетуваме на луѓето и на планетата.

Во таа насока, се прават чекори за носење политики, како што е Директивата на Европската унија за Отпадна електрична и електронска опрема (ОЕЕО), која го уредува режимот за управување со е-отпад, со акцент врз одговорноста на производителот за трошоците за управување со дотраени уреди. Сепак, одредени земји сè уште немаат дефинирано правни инструменти, а сè уште сме сведоци на приливот на е-отпад од побогати земји, кои имаат капацитет да се справат со е-отпадот на безбеден и регулиран начин, до земји кои го немаат уредено ова прашање. Вознемирувачки доказ за нееднаквата распределеност на трошоците за дигиталната револуција се фотографиите од купишта изгорени кабли и е-отпад, непосредно до места каде што живеат семејства или си играат (а често и работат) деца, во земји без донесена правна рамка или капацитет за безбедно управување со е-отпад.

Овој водич содржи информации и алатки кои ќе им овозможат на чинителите од граѓанскиот сектор да направат притисок за промени и минимизирање на еколошкото, здравственото и општественото влијание на електрониката и е-отпадот.

Иако дел од содржината е конкретно насочена кон земјите кои се дел од Балканската мрежа за застапување при управување со е-отпад (BEWMAN), поголемиот дел од содржината е применлив во секоја група/групи, кои сакаат да направат позитивни промени во политиките и во практиките поврзани со е-отпад во своите земји.

Балканската мрежа за застапување при управување со е-отпад (BEWMAN) е двегодишен проект, инициран од страна на Фондацијата Метаморфозис (www.metamorphosis.org.mk) и кофинансиран од Фондот за граѓанско општество од програмата ИПА 2008 на Европската унија, со главна цел подобрување на правната и институционална рамка, која ќе придонесе за соодветно управување со е-отпадот во Македонија, Србија, Хрватска и во Бугарија, во согласност со соодветното право и стандарди на ЕУ. Партнери на проектот се Computer Aid International (Обединето Кралство), ZaMirNet (Хрватска), Здружението Центар за развој на граѓанското општество PROTECTA (Србија) и Bluelink Foundation (Бугарија). Овој водич е составен во рамките на проектот Балканска мрежа за застапување при управување со е-отпад (www.e-otpad.mk).

Благодарност

Овој водич е овозможен со поддршка на Фондот за граѓанско општество од програмата ИПА 2008 на Европската унија. Исто така, голема благодарност и до Изобел Фулшам (Isobel Foulsham) за помош при развојот на содржината и графиката.

Содржина

Предговор.....	ii
Благодарност.....	ii
1 Вовед.....	1
1.1 Што претставува застапувањето?	1
1.2 Која е целта на овој водич?.....	2
2 Планирање промена: Како да се застапува управувањето со е-отпад.....	4
2.1 Идентификување на прашањата: Е-отпад - што сакаме да промениме?	4
2.1.1 Што претставува е-отпадот?	4
2.1.2 Во што е проблемот? Зошто на електрониката и на е-отпадот треба да им се обрне посебно внимание	4
2.1.3 Кое е решението? Како да се минимизира влијанието на електрониката и на е-отпадот.	10
2.2 Е-отпад: Анализа на проблемот:	16
2.3 Поставување посебни цели за управувањето со е-отпад.....	21
2.3.1 Што претставува посебна цел на застапувањето? Како се разликува од општата цел на застапувањето?	21
2.4 Идентификување целни групи и сојузници.....	25
2.4.1 Идентификување целни групи	25
2.4.2 Идентификување сојузници (и противници).....	28
2.4.3 Анализирање на целните групи	29
2.5 Дефинирање на пораките	32
2.6 Избор на пристап и активности	35
2.7 Алатки за застапување.....	38
2.8 Проценка на ризиците и достапни ресурси.....	41
2.9 Мониторинг и евалуација.....	41
2.10 План за застапување	43
3 Ресурси и дополнителни информации.....	46
3.1 Клучни правни и политички инструменти.....	46
3.1.1 Европа.....	46
3.1.2 На глобално ниво	49
3.2 Важни иницијативи	49
3.3 Материјали за застапување	50
3.3.1 Групи на алатки за застапување	50
3.3.2 НВОи кои работат на електроника и на е-отпад	50
3.4 Дополнителна литература.....	52
4 Поимник.....	54
5 Користена литература	57

1. Вовед

Оние што не се запознаени со концептите на застапување, лобирање и со организирање кампањи, можеби се прашуваат: Што претставува застапувањето? Како да му пристапиме? Во овој дел е даден кус вовед за концептот на застапување и различните чекори во циклусот на планирање на застапувањето. Исто така, дадени се и целите и структурата на водичот.

1.1. Што претставува застапувањето?

Застапување е активност со која се обидуваме да предизвикаме позитивна промена. Како што објаснува Чендлер (Chandler), основната цел на застапувањето е да се постигне една или повеќе од следните цели:

- Да се влијае врз јавните и корпоративни политики и практики
- Да се влијае врз јавните ставови и однесувања
- Да се влијае врз процесите на носење одлуки, на начин на кој ќе се вклучат и засегнатите заедници
- Да се оспособат засегнатите заедници со цел да влијаат врз одлуките што ги засегаат нивните животи

Значи застапувањето, и сродните кампањи, е повеќе од подигање на свеста за одреден проблем; истовремено претставува промоција и обид за постигнување позитивна промена.²

Процесот на застапување се разликува, во зависност од многу фактори. Тука спаѓаат:

- Дали е добро разбран проблемот?
- Дали проблемот е технички или е исполитизиран?
- Дали дебатата е поларизирана или постои и добро поддржана група во средината?
- Дали постои голем интерес од нечија страна за одреден исход? Какво влијание има овој интерес врз носителите на одлуки?
- Со каков капацитет располагате за да влијаете врз различните целни групи?
- Која е правната рамка на организирање кампањи во вашата земја?⁴

Според тоа, вашиот избор за пристап ќе зависи од земањето предвид на одговорите на овие прашања.

Доколку сакаме да бидеме ефективни и да направиме позитивни промени, треба да настапиме со доследен и систематски процес на планирање, со цел да се анализира контекстот на нашето застапување, да се разбере процесот на промена и да се развие јасна стратегија на влијание.⁵

Слика 1.1, Преземено од WaterAid⁶, ги претставува чекорите во циклусот на планирање на застапувањето, кој, исто така, ги оцртува и деловите од Поглавје 2.

Поле 1-1. Како застапувањето се разликува од организирање кампањи? Или од лобирање?

Зборовите „застапување“ и „организирање кампањи“ може да предизвикаат конфузија, бидејќи се користат од различни луѓе и организации.¹ На пример, некои гледаат на „застапување“ и „организирање кампањи“ како на синоними за секакви видови влијание (на пример, лобирање или јавни кампањи). Други, на застапувањето гледаат како на начин на работа со цел промена на политики и практики, а на кампања како на конкретен план за активност за застапување, кој се сосредоточува на дадено прашање, со ограничен временски рок.² Во водичов ќе ја користиме втората дефиниција.

„Лобирање“ и застапување, исто така, често се мешаат. Додека застапување се однесува на сите активности кои имаат за цел правење позитивни промени, има повеќе целни групи, вклучително и влади, бизниси и граѓани, лобирањето „се однесува конкретно на напори за застапување кои имаат за цел да влијаат врз процесот на донесување закони“.³

Извори: ¹ Chandler 2010 год.;² WaterAid 2003 год.;¹¹,³ CTNonprofits 2003 год.;¹

Онаму каде што се потребни промени, застапувањето може да одигра важна улога³

Застапувањето може да има различни форми, вклучително и:

- Учество во (воспоставени) процеси на консултации при донесување политики
- Учество во мрежи на политики, вон формалните процеси на носење одлуки
- Лобирање кај носителите на одлуки и/или кај оние што може да влијаат врз нив
- Менување на јавното мислење
- **Активизам:** Мобилизирање на поддржувачите да ги изразат своите грижи пред носителите на одлуки

²Chandler 2010 год.: 2

³Sharma 1997 год.: 1

⁴Chandler 2010 год.: 4

⁵Chandler 2010 год.: 4

⁶WaterAid 2003

За успешен проект за застапување потребни се јасни цели кон кои ќе се стремиме. Најпрво, мора да ги идентификуваме главните прашања и проблеми. Потребни се дополнителни анализи за прашањето за застапување, како и за контекстот и временската рамка во која се случува промена на вашиот проблем. Со ова ќе може да си ги формирате посебните и општи цели на вашиот проект. Различни организации може да имаат различни вештини и способности или, пак, цели и затоа целите може да се разликуваат. Штом се постават целите, вашето планирање на процесот на застапување ќе стане пофокусирано.

Слика 1-1. Циклус на планирање на застапувањето. (Преземено од Wateraid 2003 год.)

Со цел дефинирање на начинот на постигнување посебни цели, ќе треба да се идентификуваат целите: Кои се носителите на одлуки кои би можеле и би сакале да направат промена, како да се влијае врз нив и кои техники би биле најефективни? Може да идентификувате и да им се обратите на сродни организации и лица кои се идентификуваат со прашањето и целите на вашето застапување, а кои може да помогнат во правењето на промената што сакате да ја постигнете.

Штом ќе ги идентификувате целите и сродните организации, можеме да составиме пораки кои ќе дефинираат што, зошто и како сакаме да промениме. Тогаш треба да се дефинираат активностите што треба да ги преземеме. Во тој момент, би било корисно да се разгледаат различни опции на алатки за застапување и студии на случај и како организациите ги користеле. Од овој водич може да си оцените и да си изберете алатки, кои ќе ви помогнат во остварувањето на вашите цели.

За успешно застапување потребна е проценка на тоа кои ресурси се потребни и свест за тоа колку се реални вашите цели, во согласност со капацитетите на вашата организација. Исто така, од клучно значење е вградување систем на мониторинг и евалуација во проектот, со цел да се оцени напредокот и влијанието на вашите напори и за да го следите остварувањето на вашите цели на застапувањето.

По реализацијата на сите овие чекори, ќе можете да составите сеопфатен план за застапување. Сепак, мора да се земе предвид дека во текот на проектот и со помош на постојаната евалуација, може да бидат потребни промени кои ќе го одразат развојот на ситуацијата и надворешните промени. Според тоа, процесот на планирање и застапување треба да се разберат како процеси на повторување.

1.2. Која е целта на овој водич?

Овој водич, пред сè, е наменет за НВОи и за граѓански организации, кои се стремат да го минимизираат еколошкото, здравственото и општественото влијание на дотраената електроника („е-отпад“). Има за цел воведување на концептот на застапување, како и потребните чекори за развивање ефективна кампања за позитивни промени во политиките и практиките што се однесуваат на електрониката и на е-отпадот.

Иако одреден број примери во овој водич се наменети за засегнатите НВОи во регионот на Западен Балкан, голем дел од предизвиците и решенијата што се наведени, се од универзален карактер и на подеднаков начин можат да се применат од страна на НВОи и граѓански организации кои функционираат и во други земји.

Овој водич е конципиран на тој начин што додека завршите со работата со него, веќе ќе можете да развиете план.

Поле 1-2. „Седум смртни гревови“ на застапувањето

1. Нејасни општи и посебни цели
2. Планирање активности пред (или без) подготовка на стратегија за влијание
3. Акциски планови кои единствено ги земаат предвид внатрешните временски рамки
4. Недостиг од иновација
5. Пораки што не се забележуваат и не ги засегаат луѓето
6. Неквалитетен мониторинг и евалуација
7. Проблеми со фокусирање

Извор: Chandler 2010 год.: 4

По ова кусо воведно поглавје, деловите во Поглавје 2 соодветствуваат со различните чекори во циклусот на планирање на застапувањето. Деловите вклучуваат и општи алатки за застапување, кои ќе ви помогнат при вашето планирање, како и конкретни примери, поврзани со електрониката и со е-отпадот. Тоа вклучува и примери од други организации кои работат на слични прашања.

Овој водич не е обид за исцрпна анализа на прашањето за е-отпад, поради тоа во Поглавје 3 дадена е листа на главни извори и понатамошни информации и литература (вклучително и клучни иницијативи и правни инструменти). Поглавјата 4 и 5 содржат поимник и користена литература.

2. Планирање промени: Како да се застапува управувањето со е-отпад

Како да ги испланираме промените во управувањето со е-отпад? Ова поглавје ги објаснува различните чекори во планирањето на стратегијата за застапување. Некои од информациите и алатките се општи (т.е. може да се применат во подготвувањето стратегија за застапување за кое било прашање), иако повеќето ќе бидат наменети конкретно со информации и извори кои се однесуваат на прашањето на електрониката и на е-отпадот, а каде што е можно, и на контекстот на Западен Балкан.

2.1. Идентификување на прашањата: Е-отпад - што сакаме да промениме?

Како што е наведено во циклусот на планирање на застапувањето, пред да се спроведе активност, најпрво е неопходно да се разбере прашањето за кое се работи: *Што претставува е-отпадот? Зошто треба да му се посвети внимание? Што се обидуваме да промениме?*

2.1.1. Што претставува е-отпадот?

Е-отпад е општ термин, кој се користи за да се опише стара, дотраена или отфрлена електроника која содржи електрични делови.⁷ Во себе содржи голем дел на отпадна опрема, и тоа не само оние поврзани со електричната мрежа, туку и производи напојувани со батерии, ветерна или со соларна енергија.⁸ Тука се вклучени повеќе работи, почнувајќи од домашна бела техника, како што се фрижидерите и тостерите, до ИКТ опрема од типот на лаптопи и смарт

телефони, потрошувачки добра, како телевизори и МПЗ-плеери, до алатки од типот на електрични дупчалки и машини за шиене - листата не е конечна. Во правниот инструмент на Европската унија (ЕУ) за е-отпад се наоѓа општоприфатена техничка дефиниција. За неа и за листата на категории на е-отпад, дефинирана со Директивата на ЕУ од 2002 година за Отпадна електрична и електронска опрема (ОЕЕО), види дел 3.1.1.1.

2.1.2. Во што е проблемот? Зошто на електрониката и на е-отпадот треба да им се обрне посебно внимание

Електрониката има посебни карактеристики, кои нејзиното производство и потрошувачка го прават извор на големи еколошки и општествени последици, поради кои таа е проблематичен и опасен отпад.

Проблем #1. Лошиот дизајн и агресивниот маркетинг од страна на производителите на електроника предизвикуваат брзо генерирање отпад и огромни последици за животната средина и општеството

Проблем #2. Електрониката може да содржи многу токсични супстанции, така што е-отпадот е токсичен

Проблем #3. Електрониката содржи многу вредни и сè поретки материјали

Проблем #4. Не се управува добро со поголемиот дел од е-отпадот, што значи дека заедниците и животната средина ги плаќаат трошоците за токсичниот и неефикасен дизајн

Проблем бр.1: Краткотраен животен век, долготрајни последици

Карактеристично за електронската индустрија е тоа што, од една страна, постои забрзан технолошки напредок, но, од друга страна, производителите, општо земено, не успеваат да ги дизајнираат производите земајќи го предвид нивното влијание за време на целиот животен век, вклучително и во моментот кога ќе станат отпад.

Е-отпадот е еден од најбрзо растечките текови на отпад, поради тоа што електрониката брзо застарува и се фрла, и тешко е повторно да се употреби и да се рециклира

⁷Empa 2009

⁸Environment Agency

Ова резултираше со уреди кои се неверојатно сложени во својот дизајн и состав, и во себе вклучуваат изненадувачки голем број материјали, а некои од нив се опасни и тешко се отстрануваат кога стануваат отпад.⁹ Нивниот производител има потреба од големи количества енергија, материјали и вода, и со тоа генерира големи количества емисии на отпад (в. поле 2-1)

Поле 2-1. Полупроводници: Студија на случај за сложеноста и барањата

Изработка на електроника е бизнис кој бара многу материјали и енергија. На пример, за производство на ситните полупроводници (познати и како микрочипови или интегрирани кола), кои се користат речиси во сите уреди и кои донесоа револуција на електрониката, во поглед на примената и функционалноста, потребни се огромни количества материјали и енергија.

Покрај силиконот (или друг материјал), кој се користи за нивните слоеви во форма на вафла, хемискиот состав за производство на овие клучни компоненти е огромен - **еден производител на полупроводници може да користи од 500 до 1.000 различни хемикалии**, а една анализа од 2002 год. процени дека производството на еден микрочип од 2 грама генерира околу 26 кг отпад, од кој одреден дел е многу токсичен.

Извор: Grossman 2006 год.: 59, fn 8

И влезните параметри во процесот на производство, исто така, имаат свое влијание. Суровините за електрониката најчесто доаѓаат од рударството, за кое се потребни големи количества земја и енергија и генерира многу штетни емисии. **На пример, за производство на еден тон злато, паладиум или платина, се генерираат 10.000 тони емисии на јаглерод двооксид.**¹⁰ Покрај тоа, сериозно загрижуваат и општествените последици поврзани со екстрахирањето материјали што се користат во електрониката.¹¹

Модерната електроника брзо застарува и се отфрла.¹² Иновациите, како мини-уредите, резултираат со сè помали и пофункционални уреди, но тие се сè потешки за разградување или за расклопување со цел рециклирање. Исто така, постојат неколку мотиви за модуларни типови, кои лесно се поправаат и лесно се надградуваат, со што

⁹Grossman 2010 год.

¹⁰Schulep et al. 2009 год.

¹¹Подигање на надежта за Конго (Raise Hope for Congo) 2010 год.

¹²ETBC 2009 год.

¹³Grossman 2010 год.

¹⁴UNEP 2005 год.

и нивното расклопување станува полесно и потрошувачите можат да го продолжат нивниот животен век (в.поле 2-2).¹³

Поле 2-2. Модерна електроника: скратен пат до застарување

Некои од начините на кои лошиот дизајн и други практики прават модерната електроника брзо да застари се:

- Проблеми со хардверот – Скорашен извештај покажа дека 24 проценти од лаптопите ќе се расипат во првите три години поради проблеми со хардверот.
- Надградување софтвер – Нов софтвер може да ги зголеми количествата е-отпад поради некомпатибилност со постари компјутери. На пример, многу компјутери немаат доволно меморија или брзина на процесор за да работат со новиот Windows Vista.
- Дигитална конверзија – Префрлањето од аналогна на дигитална телевизија резултираше со повеќе е-отпад, во форма на аналогни телевизори. Влијание врз тоа имаше и развојот на HD телевизија.
- Батерии – Многу помали уреди со батерии на дополнување имаат само ограничен број можности за дополнување, пред батеријата да треба да се замени. Со такви дизајни на уреди, во кои е тешко да се сменат батериите, многу потрошувачи едноставно купуваат нов уред.
- „Надградувања“ на мобилните - Фирмите често нудат бесплатно или многу евтино редовно надградување на телефонот на потрошувачите „поттикнувајќи честа замена на стари, но функционални телефони.

Извор: ETBC 2010a

Всушност, за многу потрошувачки електронски производи полесно е да се заменат, отколку да се поправат, дури и да има кој да го направи тоа.

Исто така, покрај технолошкиот напредок кои производителите ги прави застарени, агресивниот маркетинг на електронските компании значи дека и опремата што функционира може да се чини застарена само по употреба од година или две. Ова резултира со вештачко брзи циклуси на замена.¹⁴

Сево ова значи дека во практика, наместо да се прават поефикасни, подолготрајни и поеколошки

уреди, брзо напредувачката технологија, всушност, резултира со намалување на животниот век на производите - и повеќе отпад.

Дури и таму каде што е зголемена ефикасноста на производот или процесот, подобрувањата не помогнале многу во намалувањето на вкупните количества генериран е-отпад, бидејќи купуваме сè повеќе електроника.¹⁶

Сè... е дизајнирано така, за штом ќе завршите со него, да го фрлите. Но „каде“ да го фрлите? Всушност, и нема „каде“!¹⁵

Секоја земја годишно консумира стотици илјади, ако не и стотици милиони електрични и електронски уреди. До 2008 година, инсталиран беше милијардитиот компјутер, бројка која може да стане двојно поголема во 2014 година¹⁷ на глобално ниво, ОН пресметуваат дека денес се користат 4,6 милијарди мобилни телефони.¹⁸ Кога ова ќе се додаде на огромниот број електрични и електронски уреди што се користат, лесно може да имаме бројка од 20 милијарди уреди (Слика 2-1), од кои сите неизбежно ќе станат отпад.

Слика 2-1. Латентни милијарди е-отпад.

Кога веќе нема да ги сакаме овие уреди, се соочуваме со значителен отпаден проблем. Додека потрошувачката на компјутери и електроника полека расте во сите делови од светот, таа не е во рамнотежа со соодветен раст во инфраструктура за безбедно управување со таквата дотраена опрема.¹⁹

Производителите немаат многу мотивација да произведуваат опрема со долг животен век, иако токму овие бизниси се тие што се најкомпетентни да се справат со ова прашање. Како резултат на тоа, сведоци сме на екстремно големо производство на производи дизајнирани за дигиталната депонија, на сметка на човековото здравје и животната средина.²⁰

Проблем бр.2: Токсичните производи стануваат токсичен отпад

Зад сјајот на електронските иновации се крие една темна приказна, многу често игнорирана од страна на производителите и продавачите на овие производи. **Над 1.000 материјали се користат за производство на нашите електронски уреди** и нивните компоненти - полупроводничките чипови, колата, дисковите итн. **Голем дел од овие се токсични**, вклучително и хлорирани растворувачи, бромирани огноотпорни материјали, ПВХ, тешки метали (како на пример олово, жива, арсен, кадмиум и шествалентен хром), пластика и гасови. Тие се штетни за човековото здравје (Слика 2-2) и за животната средина, доколку со нив не се управува внимателно.²¹

Депонирањето е еден од најчестите методи за отстранување на е-отпадот, и покрај тоа што поради токсичната содржина на електрониката, тој е многу опасен.

Сите депонии, дури и оние модерните, до некој степен истекуваат и таквиот „исцедок“ често содржи тешки метали и други токсични материји кои можат да ги загадат почвата и изворите на вода. **Околу 40 проценти од тешките метали, вклучително и жива, олово и кадмиум, кои се наоѓаат во депониите во САД, потекнуваат од е-отпад.**²² Депониите, исто така, се склони кон токсични емисии од испарувањето на нестабилни материји, како жива и чад од неконтролирани пожари, кои може да ја загадат атмосферата.²³

Поради присуство на токсични материјали во електрониката, тешко може да се рециклира на безбеден начин. На пример, сите материјали, како живата во телевизорите со катодна цевка (CRT) и лампичките со жива во ЛЦД-екраните (Поле 2-3), како и ПВХ, огноотпорните материјали и други

¹⁶Grossman 2010

¹⁷Reuters 2008

¹⁸ITU 2009

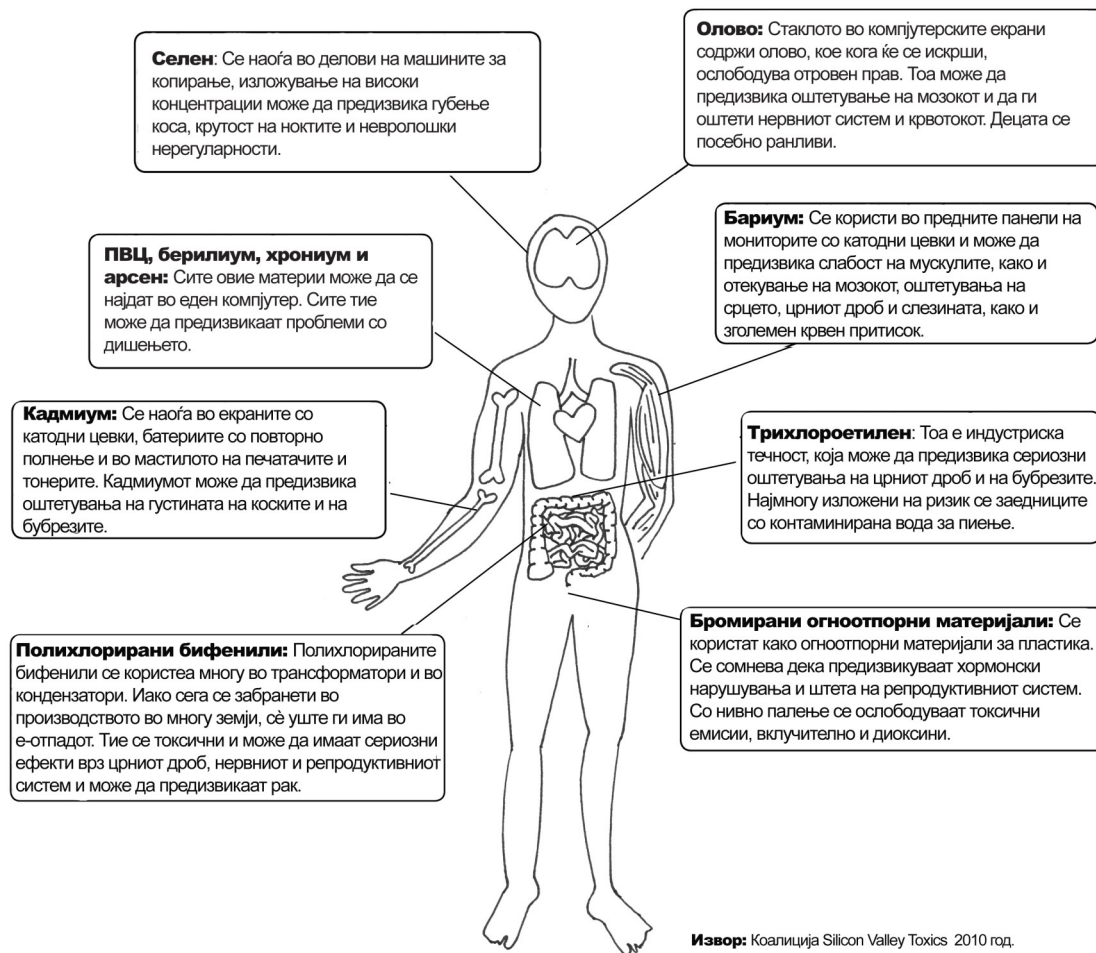
¹⁹Williams et al. 2008: 6452

²⁰Leonard 2010

²¹Widmer et al. 2005 and ETBC 2009

²²ETBC 2009

²³Empa 2009

Слика 2.2. Некои од штетните материји во електрониката.

други адитиви во пластичните компоненти мора да се отстранат пред рециклирање.²⁴

„Во 2006 година беа употребени 1.450 тони бромиран огноотпорен материјал наречен ТВВРА за производство на 991 милион мобилни телефони. На оваа хемикалија ѝ се припишува невротоксично дејство“²⁵

Не земајќи предвид што по нивната дотраеност, електрониката се произведува на начин на кој кога се рециклира, произведува загадувачки остатоци и емисии што им штетат на луѓето и на планетата, особено кога се користат несоодветни техники за управување со е-отпадот.

ЕУ ја призна токсичната природа на материите што се користат во електрониката и се обидува да одговори на ситуацијата преку Директивата за ограничување опасни материји (ДООМ), со која се забранува и се контролира употребата на одредени материјали во електрониката, за сите производи продадени во Европската заедница. Директивата покрива 4 тешки метали (олово, кадмиум, жива и шествалентен хром) и две категории бромирани огноотпорни материјали. (За дополнителни детали, види во дел 3.1.1.2.)

Доколку производителите би прифатиле побезбеден дизајн со кој се елиминираат токсините, опасностите по дотраеноста на нашите електронски уреди значително би се намалиле.

Постојат многу меѓународни организации кои се залагаат за почисто производство на електронските производи. На пример, Гринпис (преку својата кампања за поеколошка електроника), како и

²⁴ЕТВС 2009 год.

²⁵Гринпис 2008а год.

коалицијата Silicon Valley Toxics и Toxics Link вршат притисок врз фирмите да го чистат е-отпадот и да ги дизајнираат своите производи без токсини. (За детали за овие групи, види дел 3.3.)

Поле 2-3. Што има на ТВ? Дел од опасностите во вашиот екран

Во вашите телевизори има вградени токсини, кои можат да предизвикаат сериозно загадување доколку го пратите својот стар телевизор на депонија.

Постарите телевизори со катодна цевка содржат меѓу два до четири килограми олово, кој може да ослободи токсични хемикалии кога ќе се распадат во депонија, загадувајќи ги подземните извори.

ЛЦД-телевизорите почнуваат да доминираат на пазарот и содржат лампички со жива за да ги осветлат екраните. Секој ЛЦД користи само милиграми на жива. Сепак, тој метал е толку токсичен, што дури и еден грам жива, пренесен преку воздух, во тек на една година до езеро од 80 метри е доволен за да се одржат нивоата на контаминација во водата, со што рибите од тоа езеро нема да бидат безбедни за јадење.

Извор: ETBC 2009 год.

Проблем бр.3: Електрониката содржи вредни и ретки материјали

Покрај многуте штетни, токсични материи, електрониката содржи и други материи кои се мошне вредни.

Некои од највредните материи се наоѓаат во печатените кола, кои ги поврзуваат и поддржуваат електронските компоненти. Во еден компјутер, тоа вклучува железо, алуминиум, бакар, олово, никел, лим, злато, сребро, платина и паладиум. Метали и други вредни материјали се наоѓаат во други електронски компоненти, како што е тоа бакарот во жиците и железото и алуминиумот во куќиштето.²⁶

Многу материјали, кои се од витално значење за производството на ИКТ опремата, се исклучително ретки, што придонесува за нивната вредност. Ретки материјали, како индиум и галиум, почнуваат да играат важна улога поради нивната примена во нови технологии (на пример, во рамни екрани и екрани на допир, како и во фотоволтаици за соларна енергија).²⁷

²⁶За повеќе информации за вредните материи во електрониката, в. www.ewasteguide.info.

²⁷Етра 2009 год.

²⁸Европска комисија 2010 год.

²⁹Проект Доволно е (Enough Project) 2011 год.

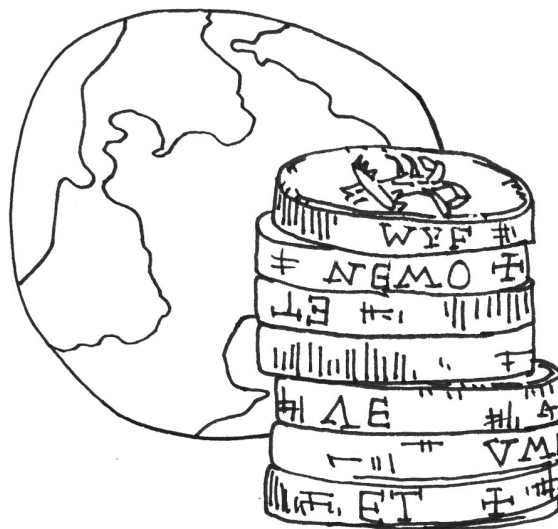
„Повеќе злато може да се извади од еден метрички тон печатени кола, отколку да се добие од 17 метрички тони златна руда“

Grossman 2010 год.: 4

Количествата на 14 минерали, кои се користат во модерната електроника, се на критично ниво, а се очекува побарувачката за овие материјали да се зголеми тројно до 2030 година.²⁸

Некои од нив, како што се тантал, волфрам и ретки метали, исто така доаѓаат од многу несигурни извори, вклучително и од земјите каде што активностите на фирмите што ги екстрахираат се предмет на сериозна загриженост и кампањи од страна на НВОи за човекови права.²⁹

Имајќи ги предвид последиците поврзани со добивањето на овие материјали, како и фактот дека некои од нив се толку ретки, навистина е штета тие да се фрлаат, кога нашите стари машини се праќаат на депонија или на неквалитетно рециклирање. Мораме да бараме од производителите да го минимизираат квантитетот на сировини што се користат во производството и да овозможат полесна повторна употреба и рециклирање на електрониката. Исто така, мора да се погрижиме е-отпадот да остане надвор од депонијата и повторно да се искористат дел од ресурсите, ако не и сите ресурси кои може да се искористат од нашата електроника.

Слика 2 3. Е-отпадот содржи многу вредни и ретки материјали.

Проблем бр.4: Лошото управување со е-отпадот ги чини и луѓето и планетата

Повторна употреба и рециклирање на е-отпадот е тешко, бидејќи содржи опасни и нестабилни компоненти. Голем број од нашата несакана електроника завршува (во некои земји нелегално) во депонии или во инцинератори со останатиот општински отпад, или пак е отстранет на друг начин. **Шокантно е дека од 50 милиони тони е-отпад генериран во 2009 година, само 13 проценти е рециклиран.**³⁰

„Судбината на огромни количества на овој таканаречен е-отпад е непозната. Овој „скриен протек“ е е-отпадот, кој избегнува одговорно собирање, повторна употреба и системи на рециклирање, и поради тоа го нема во евиденција“

Гринпис 2008: 5

Ова е огромно фрлање вредни ресурси, посебно ако се имаат предвид последиците од екстрахирањето суровини што се вклучени во производство на електроника.

На пример, доколку тоа се направи на безбеден и правилен начин, за „копањето“ по нашите стари апарати за враќање на материјалите од нив, потребен е само мал дел од енергијата што е потребна за „копањето“ руди во природата.³¹ Исто така, имајќи ја предвид опасната природа на некои од материјалите во електрониката, лошото управување со е-отпадот во многу земји значи дека и заедниците и животната средина ја плаќаат цената за токсичниот и неефикасен дизајн на производителот.

Депонирањето или палењето во инцинератор не се единствените лоши опции за справување со нашата електроника. Многу често, електрониката е подложена на супстандарден третман, сè повеќе во земјите во развој, каде што често нелегално се извезува е-отпадот од богатите земји. Поради токсичната содржина во електрониката, застарените методи за враќање на суровините претставуваат голем ризик за здравјето на работниците, некои од нив се деца, и за животната средина (Слика 2-2, поле 2-4).

На пример, оловото, кое е многу токсично за човекот и за животната средина, но кое го има во значајни количества во CRT мониторите и телевизорите, како и во залемените делови и во печатените кола кај постарите компјутери и мобилните телефони, е забрането во депониите во многу земји. Но, и покрај тоа, CRT мониторите и старите мобилни телефони, за чија безбедна рециклажа се потребни посебни техники на управување, во Кина сè уште се депонираат и рачно се размонтираат.³²

Дури и во ЕУ, каде што можеби е и најстрогиот режим на регулирање дотраена електроника во светот, само една третина од е-отпадот се отстранува во согласност со барањата на Директивата за ОЕЕО. Остатокот, или завршува на депонија, или е подложен на супстандарден третман, во или надвор од ЕУ.³³ Тука спаѓа и незаконскиот извоз во земјите во развој, каде што неформални рециклирачи го преработуваат отпадот на небезбеден начин, ставајќи го на ризик својот живот и загадувајќи ја животната средина.³⁴

„Доколку пазарните сили не се регулираат, тие секогаш ќе одат надолу, на економската линија на помал отпор. Доколку не се мониторира, опасниот отпад од развиените земји ќе ги преплави најсиромашните земји во светот, каде што работната рака е евтина, а здравствените и еколошките регулативи се слаби“.

Puckett и Smith 2002: 2

Наместо да ја преземат одговорноста за својот отпад, фирмите и лицата од земјите на ОЕЦД (Организација за економска соработка и развој) успеваат да ги избегнат трошоците поврзани со легитимно рециклирање во своите земји, со тоа што го товарат својот е-отпад и го праќаат на места каде што регулативите за здравјето и безбедноста на работникот и на животната средина се на ниско ниво.

Под параванот на рециклирање, со овие активности огромни количества опасна опрема се праќаат на други континенти. Студиите на Базелската мрежа за акција (BAN) покажуваат дека активностите за „рециклирање“ во развиените земји, како што се

³⁰ABI на BBC 2010 год.

³¹Schulep et al 2009 год.: 6

³²Гринпис 2005 год.

³³Европска комисија 2008 год.

³⁴BBC 2010 год.

САД, се состојат само од депонирање на електронскиот отпад врз посиромашните земји.³⁵ Со тоа што здравствените и еколошките (а со тоа и трудовите) контроли во овие сиромашни земји се на пониско ниво, можностите за максимално зголемување на профитот се големи, но на сметка на луѓето и планетата.

Овој неправеден систем, од една страна оневозможува еколошки постапки за рециклирање на електрониката во истите тие земји каде што се произведува поголемиот дел од е-отпадот, а од друга страна претставува и огромен еколошки и општествен проблем за земјите каде што тој отпад завршува.

Луѓето го изложуваат своето здравје на ризик, со тоа што се изложуваат себеси и животната средина на токсичните хемикалии вградени во е-отпадот, сè со цел да ги извадат скапоцените материји од компјутерите. Овие опасности се зголемуваат со користење застарени методи за вадење, кои се користат во неформалниот сектор на рециклирање, кој нараснал околу ова токсично купиште губре (поле 2-4).

Поле 2-4. Извоз на токсичен отпад: неформално рециклирање во Гуиу, Кина.

Гуиу, Кина. Работници, често мали деца копаат по купишта електроника со голи раце, користејќи чекани и длета за да ги скршат мониторите и да ја расклопат опремата за да извадат вредни делови.

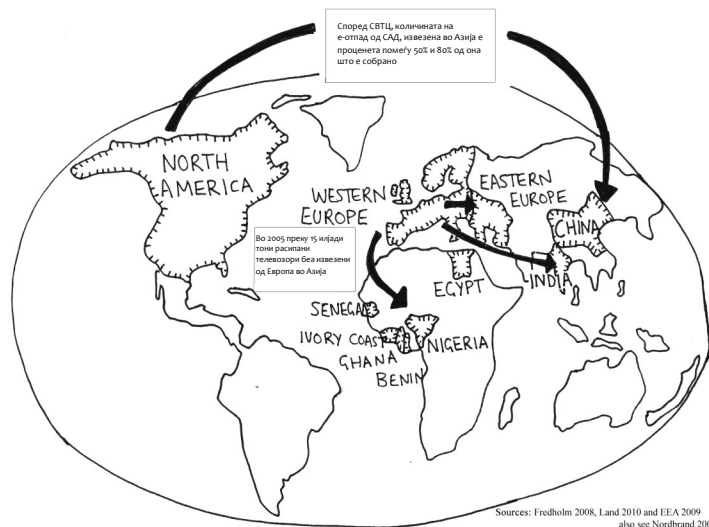
Најопасниот и најштетен дел од процесот на „рециклирање“ за животната средина е повратокот материјали од електронски печатени кола, кои се загреваат во врела течност за лемење од олово и калај, додека чиповите не се отстранат. Дневното изложување на чадот од лемење е многу штетно.

Вадењето вредни метали обично се прави со отворено горење. Во регионот Гуиу се формира село каде што се горат жици за да се отстрани бакарот, а токсичен пепел и остатоци го прекриваат делот каде што луѓето живеат и готват, а децата си играат.

Овие неформални процеси на рециклирање, не само што се директна опасност за лицата што работат таму, но се и огромен еколошки ризик за целата заедница. На пример, со отвореното горење и депонирање безвредни делови во водата, се контаминираше водата во Гуиу.

Извор: Puckett и Smith 2002 год.

Под овие услови, земјите во развој непропорционално страдаат од товарот на проблемот со е-отпад, и покрај постоењето глобални механизми кои се обидуваат да се справат со овој вид токсична трговија.

Слика 2 4. Некои од глобалните рути за трговија со е-отпад.

Во 1989 година беше донесена Базелската конвенција за контрола на прекугранично движење на опасен отпад и негово отстранување, со цел да се ограничи неправедната трговија со токсичен отпад. Во 1994 година, Базелската конвенција постигна договор за целосна забрана на извоз на опасен отпад од земјите-членки на ОЕЦД во земјите што не се членки на ОЕЦД, **вклучително и со цел рециклирање.** (За повеќе информации за Базелската конвенција и забраната, в.дел 3.1.2.1.)

Идејата беше да се оспособат земјите за справувањето со својот домашен отпад и да се поттикнат производителите да престанат да дизајнираат производи за во отпад, со тоа што ќе преземат одговорност за економските и за еколошките трошоци на нивните производи, вклучително и кога тие ќе станат отпад. И покрај Базелската забрана, илјадници тони е-отпад секоја година завршуваат во земјите во развој. Причината делумно лежи и во тоа што еден од најголемите извозници сè уште не ја ратификувал забраната - САД. Се проценува дека 50-80 проценти од е-отпадот собран во САД не се рециклира таму, туку се испорачува во странство.³⁶ Исто така, поради слабото спроведување на Конвенцијата и забраната на глобално ниво, оваа токсична трговија продолжува, а сиромашните заедници и животната средина продолжуваат да страдаат од токсичниот и неефикасен дизајн.

³⁵Puckett и Smith 2002 год.

³⁶Puckett и Smith 2002 год

2.1.3 Кое е решението? Како да се минимизира влијанието на електрониката и е-отпадот

Решението:

Производителите мора да преземат одговорност за своите добра во текот на целиот нивен животен циклус, за да дизајнираат подобри производи кои траат и кои не се опасни кога ќе дотраат.

Производителите мора да

1. Прават почисти производи
2. Прават подолготрајни производи
3. Си ги земат назад производите за повторна употреба и безбедно рециклирање

Реалните трошоци за технологијата ги вклучуваат и општествените и еколошките влијанија во текот на целиот свој животен циклус. Сегашните трендови во производството и потрошувачката на електроника, заедно со недостигот од опции за безбедно управување со е-отпад во многу земји, значи дека и заедниците и животната средина ја плаќаат цената за токсичниот и неефикасен дизајн. Сегашната ситуација е неправедна и воопшто неодржлива.

Медиумските и политичките дебати се фокусираат на тоа како може да се намали еколошкото влијание на електрониката со подобрувањето на нејзината енергетска ефикасност. Иако и тоа е важно, сепак може да ги стави во втор план другите и поштетни делови од животниот циклус на производот, како на пример по изработката на уредот и откако тој ќе стане отпад.

На пример, електрониката од типот на телевизори и компјутери е полна со микрочипови гладни за енергија и материи (поле 2-1). Поради ова, нивното производство е од огромно значење. **Кај компјутерите, дури 80 проценти од влијанието што го имаат врз животната средина може веќе да го извршиле и пред првпат да се вклучи.** Значи со фокусирање на енергетската ефикасност се справуваме всушност само со 20 проценти од проблемот.³⁷

Во секој случај, и тие подобрувања во енергетската ефикасност може да се минусираат со фактот дека сè повеќе и повеќе консумираме работи.³⁸ Сегашните начини на водење бизнис на електронските компании значат дека купувањето

нови уреди е многу полесно отколку да се поправат старите и многу поатрактивно отколку продолжувањето на животниот век на сè уште функционалните. Во таков случај, за да ја направиме електрониката еколошка, за време на употребата треба да гледаме и подалеку од енергетската ефикасност. **Треба да се фокусираме на производството**, да најдеме начини за да ги минимизираме користените материјали и енергија и да се намали непотребното производство.

Исто така, треба да се фокусираме и на дотраеноста на нашата електроника, со цел да се избегне загадувањето и уништувањето на природните ресурси, кое се случува поради несоодветно управување со отпадот. Но, и рециклирањето и безбедниот третман на е-отпадот има своја цена. Поради сложениот и опасен состав на модерната електроника, нивното безбедно рециклирање претставува предизвик и е скапо.³⁹

Секој сериозен обид за минимизирање на влијанието на електрониката треба да го разгледа целиот животен циклус, вклучително и нивното производство и дотрајување.

За безбедно рециклирање потребен е систем што е-отпадот ќе го издвои од другите отпади. Со таков систем, е-отпадот не би бил фрлан во депонија, туку би завршил кај реномирани рециклирачи. И некој треба да го плати и да го координира ова. Во моментов, заедниците го носат товарот на справување со е-отпадот. Тие на тој начин забележуваат економски загуби (преку зголемените даноци кои надлежните ги користат за поставување и управување со систем за е-отпад) или го губат своето здравје и животната средина кога е-отпадот ќе се отстрани неодговорно.

Поставувањето системи за безбедно рециклирање на нашиот е-отпад е еден дел од мозаикот. Но, само по себе тоа никогаш нема да биде доволно за да се минимизира влијанието на електрониката, посебно ако продолжиме да генерираме непотребен отпад. За управување со влијанието на електрониката, најпрво е потребен и начин за намалување на количеството отпад, како и количествата токсични материи во него.

³⁷Williams 2003 год. и Williams 2004 год.

³⁸Во ЕЕВ тоа го нарекуваат „ефектот на отскокнување“ (‘rebound effect’), в. ЕЕВ 2009 год.

³⁹Гринпис 2008а год.

Еден начин за да се направи ова е да се фокусира вниманието на изворот на проблемот: На дизајнот и производството. Производителите на електроника се извор на проблемот, но можат да бидат и решение: Со тоа што ќе преземат одговорност за своите производи во текот на целиот нивен животен циклус, од производство до крајот на нивните животи.⁴⁰

Активности за производителите

За да се спречи криза со е-отпадот и за да се заштити животната средина и здравјето на сите луѓе во синџирот на електронски производи, производителите на електроника на своите производи мора да им направат три работи: **Да прават почисти производи, да ги направат подолготрајни и да си ги земат назад.**

1. Да прават почисти производи.

Производителите на електроника треба да дизајнираат подобри производи кои се безбедни и лесни за рециклирање, кои нема да бидат опасни по истекот на својот животен век и за кои се потребни помалку суровини и помалку енергија за производство. Ова значи дека мора да дизајнираат без токсични материји (во многу случаи, веќе и постојат побезбедни алтернативи)⁴¹ и да дизајнираат производ со општо земено помалку материјали и компоненти и со повеќе рециклирани материјали и повторно употребени делови.

2. Да ги направат подолготрајни.

Производителите на електроника мора да дизајнираат и да промовираат производи со подолг животен век. Тоа значи да се дизајнираат производи кои лесно се надградуваат и се поправаат и кои лесно може да се расклопат за замена на компоненти и за повторна употреба, како и за рециклирање на дотраени производи. Тоа значи и информирање на рециклирачите и поправачите за опасните материјали во нивните производи и соодветни техники за нивно управување. Тоа, исто така, значи и информирање и давање опции на потрошувачите за тоа како да го продолжат животниот век на нивните производи, како што се детали за услугите за поправка и за надградување и локации за повторна употреба на несаканите машини.

3. Да си ги земат назад.

Заедниците не треба да ги снесат влијанијата врз животната средина и здравјето поради лошото управување со е-отпадот, ниту, пак, даночните обврзници треба да ги снесат трошоците за рециклирање на старата електроника. Производителите на електроника мора да преземат одговорност за своите производи во текот на целиот нивен животен циклус, и штом нивните производи стигнат до крајот на својот корисен живот, да си ги земат назад за повторна употреба и безбедно рециклирање или отстранување. Ова значи дека дотраената опрема мора да се подложи на највисоки стандарди на третман (на пример, да не се депонира, сече или гори е-отпадот, туку да се користи само рециклирање со висок квалитет итн.) и не смее да се депонира, ниту во својата, ниту во други земји.

Зошто производителите треба да преземат одговорност?

Животот на електрониката се состои од екстрахирање на суровините, транспорт, дизајнирање и од производство на производот, продажба на мало и дистрибуција, употреба, повторна употреба и на крај третман на дотраениот производ. Тука се вклучени рудари, производители, продавачи, потрошувачи, општини, рециклирачи и други. Сите овие чинители може да влијаат врз видот на влијанието што електрониката го врши врз луѓето и планетата. Сепак, најдобриот начин да направиме електроника со помалку негативно влијание е да се таргетираат најважните чинители и ним да им се дадат јасни одговорности.⁴²

Производителите се тие што профитираат од електрониката која станува отпад, делумно поради тоа што заедниците ги плаќаат еколошките и здравствените трошоци за нивните производи. Исто така, производителите се тие што се во најдобра позиција да направат промени во производот *уште во зачетокот*, бидејќи го имаат најголемото знаење за нивните производи и може да влијаат врз дизајнот и производството.⁴³ Производителите се тие што може да изберат да се отстранат токсичните материји, да се минимизира употребата на суровини, да се спречи неефикасно производство, да се зголеми потенцијалот за повторна употреба и можноста за рециклирање итн.⁴⁴ Тие, исто така, може да ги поттикнат набавувачите да користат поодржливи практики.⁴⁵

⁴⁰Гринпис 2008b год.

⁴¹Гринпис 2008b

⁴²ЕЕВ 2010 год.: 14

⁴³ЕЕВ 2010 год.: 14

⁴⁴ШЕЕ 2006а год.: 1

⁴⁵ЕЕВ 2010 год.: 14

Таргетирањето на производителите, како главни чинители во процесот на минимизирање на негативното влијание на електрониката и е-отпадот, се заснова на принципот на **Зголемена одговорност на производителот (ЗОП)**. Со него, од производителите на електроника се бара да преземат одговорност за целосниот животен циклус на производот, вклучително и откако таа ќе стане отпад.

Поле 2-5. Зошто пристапот на ЗОП одговора за електрониката?

Зголемена одговорност на производителот (ЗОП) се применува во стратегии за управување со отпад низ светот, посебно за производи со кои треба посебно ракување и третман кога се дотраени поради нивната опасна содржина.

Поради ова ЗОП одговора за управување со е-отпад. Сè поголеми количества токсичен е-отпад и тешкотии со рециклирањето, значи дека треба проблемот да го бараме во зачетокот, во дизајнот и во изработката.

ЗОП е признаено решение кое одговора на минимизирањето на влијанието на електрониката, посебно кога станува отпад (види кампањите на [Коалиција за повраток на електрониката \(ETVC\)](#) и [Гринпис](#)).

Изработката на електроника е и процес кој бара многу материјали и енергија. На пример, производството на секој компјутер бара 22 килограми токсични хемикалии, 240 кг фосилни горива и 1.500 кг вода.¹ Секоја стратегија за намалување на влијанието на ИКТ задолжително мора да се сосредоточи и на изработката. Пристапот на ЗОП ѝ го овозможува тоа.

Извор: Williams 2003 год.

ЗОП е корисен пристап за да се минимизира негативното влијание на електрониката и е-отпадот (в.поле 2-5) бидејќи со него:

- **Се префрла финансискиот и еколошкиот товар за третман на е-отпадот од заедниците врз производителите** и се почнува со вградување на реалните трошоци на технологијата во цената на производот.
- **Може да се стимулира екодизајнот,**⁴⁶ со тоа што на производителите ќе им се пружат

финансиски субвенции за дизајнирање на своите производи на начин на кој ќе се намали нивното негативно еколошко влијание во текот на целиот животен циклус на производот. На пример, доколку производителите треба да платат за управувањето на своите дотраени производи, тогаш тие треба да ги дизајнираат на начин на кој ќе се намалат трошоците, на пример преку отстранување на опасните компоненти и овозможување нивна полесна повторна употреба и рециклирање.⁴⁷

По повеќе од една деценија внимателно носење на одлуката, производителите и владите во ЕУ го прифатија концептот на одговорност на производителот, како најдобар и најправеден механизам за справување со проблемот на е-отпад во Европа. Ова е зацртано и во директивите ОЕЕО и ДООМ.⁴⁸ Двете се имплементирани во повеќе од 20 земји-членки на ЕУ. Заедно со правните акти за дизајнирање производи со минимизирање на употребата на енергија и други влијанија,⁴⁹ овие Директиви таргетираат различни негативни влијанија на електрониката во текот на нејзиниот животен циклус, а сите нагласуваат дека производителот е во најдобра позиција да ги таргетира преку екодизајн.⁵⁰

ЗОП полека станува меѓународен стандард, а во моментот и во САД, Канада, Австралија и на др. места постојат дискусии за слично правно решение.

За да се минимизира влијанието на електрониката и е-отпадот:

Владите мора:

1. Да забранат увоз и извоз на е-отпад
2. Да забранат депонирање на е-отпад – да промовираат повторна употреба и да го направат задолжително рециклирањето на е-отпад
3. Да донесат закон за одговорност на производителот и да го промовираат екодизајнот
4. Да ги мониторираат чинителите и да казнуваат кривични дела

Потрошувачите мора:

1. Да купуваат помалку и да купуваат еколошки
2. Да ги вратат своите добра на производителот за безбедна повторна употреба и рециклирање

⁴⁶Екодизајн е интегрирање на еколошки аспекти во дизајнот на проектот, со цел подобрување на еколошката изведба на производот, преку целиот негов животен циклус.

⁴⁷ИИЕЕ 2006а год.

⁴⁸Директива 2002/96/ЕЗ на Европскиот парламент и Советот, од 27 јануари 2003 година, за отпадна електрична и електронска опрема (ОЕЕО) и Директива 2002/95/ЕЗ на Европскиот парламент и Советот на 27 јануари 2003 година за забрана за употреба на одредени опасни материји во електричната и електронска опрема.

⁴⁹Директива 2009/125/ЕЗ за основање рамка за поставување на условите за екодизајн за производите што користат енергија .

⁵⁰За преглед на овие три инструменти, видете ЕЕВ 2010 год.

Со секој пристап за минимизирање на негативното влијание на електрониката и е-отпадот, производителите мора да ја преземат основната одговорност за своите производи во целиот животен циклус. Сепак, ова не значи дека другите немаат никаква улога. На пример, владите треба да ги обезбедат правилните политики и закони со кои ќе се поттикне екодизајнот и ќе се обезбеди почитување на правото. Исто така, за да се минимизира негативното влијание на електрониката и е-отпадот, треба да се адресира и прашањето на навиките на потрошувачите и на отстранувањето отпад, што значи дека потрошувачите имаат клучна улога.⁵¹

Активности за владите

Владите имаат голема улога во развивањето на политиките и во регулирањето на навиките, со цел да се поттикнат добри практики поврзани со електрониката и со е-отпадот. Поради тоа, од владите мора да го бараме следново:

1. Не го пуштајте е-отпадот внатре, ниту надвор

Неопходни се забрани за увоз и извоз на е-отпад, со цел да се заштитат заедниците и животната средина во земјите без безбедна инфраструктура за управување со е-отпад. Тие, исто така, се потребни за да им се обезбеди на сите земји да изградат и да одржат свои капацитети за управување со својот е-отпад. Извезениот отпад значи губиток на вредни ресурси за рециклирачката индустрија во земјата на извоз, додека увезениот отпад може да ги преплави системите за управување со отпад на земјите-увознички.⁵² Исто така, извозот на е-отпад ја задушва иновацијата потребна за адресирање на проблемот во самиот зачеток, при дизајнот и производството. Доколку производителите може да го пренесат токсичниот, неефикасен дизајн преку извоз во земји кои се помалку способни да се справат со него, тогаш тие може да одолжуваат со намената на значајни средства и технолошки знаења за да почнат да произведуваат помалку опасни производи.⁵³ Поради тоа, **владите мора да го забранат увозот и извозот на е-отпад. Оние земји кои веќе имаат такви забрани, мора да ги применат.**⁵⁴

⁵¹EEB 2009 год.

⁵²IIIEE 2006a год.

⁵³Puckett и Smith 2002 год.

⁵⁴Многу земји веќе имаат правни инструменти со кои се управува со трговијата со опасен отпад. На пример, со Регулативата на ЕУ за товарење отпад (Регулатива (ЕЗ) Бр. 1013/2006) се транспонира Базелската конвенција и забраната во правото на ЕУ, преку контрола на прекуграничното движење на опасен отпад, како и забрана за негов извоз до земји кои не се членки на ОЕЦД. Самиот факт што извозот продолжува, ни кажува дека постои проблем со имплементацијата.

⁵⁵ETBC 2009 год.

⁵⁶GRRN/SVTC 2008 год.

2. Не дозволувајте е-отпадот да оди во депонии.

Е-отпадот во депонии, или отстранет на друга локација, не само што е смртоносен, туку е и пропуштена можност. Токсичните материи во е-отпадот може да ги загадат почвата, водата и воздухот, а кога електрониката не се употребува повторно и не се рециклира, се губат значајни ресурси. Е-отпадот не смее да се фрла во депонии (или други неформални места за отстранување), каде што може да направи сериозни штети.⁵⁵ Наместо тоа, треба да се доставува до легитимни оператори на отпад. Доколку функционира, опремата треба повторно да се употреби, а доколку не функционира, таа треба безбедно да се рециклира. Исто така, како и со случајот со извоз на е-отпад, со депонираниот е-отпад се губат можностите за иновација, со тоа што им се дозволува на производителите да ги пренесат трошоците од токсичниот, неефикасен дизајн на заедниците и планетата, наместо да почнат со дизајн на почисти и поеколошки производи. Поради тоа, **владите мора да ја имплементираат забраната за депонирање на е-отпад. Опремата што функционира, треба повторно да се употреби, а целиот е-отпад треба да се рециклира.**

3. Да се донесе правна рамка за одговорност на производителот, да се поттикне екодизајнот

За владите да им овозможат на производителите на електроника да се префрлат од токсичен, неефикасен дизајн на таков што ќе биде безбеден за луѓето и планетата, треба:

- **Да воведат забрани за материи** за производителите најпрво да намалат, а по некое време и да ги елиминираат токсичните материи од електрониката. Исто така, производителите мора да обезбедат информации за опасните материи во нивните производи и за соодветниот начин на кој потрошувачите и рециклирачите треба да управуваат со нив.⁵⁶
- **Да се префрли индивидуалната одговорност за управување со дотраените производи на нивните производители.** Тоа значи дека тие треба да ги покријат сите трошоци за управување со своите дотраени производи, од собирање до рециклирање и конечно

екодизајн и да се развијат домашните пазари на рециклирање.⁵⁷ За ова да проработи, која било програма за одговорност на производителот треба да покрива голем асортиман на производи и да ги вклучува сите производители кои функционираат во една земја, а тука спаѓаат и производителите, сопствениците на брендови и увозниците. Треба да е слободно и лесно за употреба на потрошувачите.⁵⁸

- **Да имплементираат амбициозни цели за собирање и повраток, со цел** да не се дозволи е-отпадот да заврши во депонии и да се мотивираат производителите да развијат соодветна и ефективна инфраструктура за собирање, расклопување, повторна употреба и рециклирање.⁵⁹ Целите треба да се зголемуваат со текот на времето, за производителите постојано да се форсираат да го подобруваат дизајнот и управувањето со својата дотраена електроника.
- **Да спроведат сериозни и применливи стандарди на третман и изведба.** За да се заврши со штетните практики на третирање на отпадот (на пример, депонирање, горење во инцинератор и извоз), и за да се поттикне постојаното подобрување на управувањето со е-отпадот, сите оператори на собирање и третман на отпад треба да се лиценцирани и да ја поминале инспекцијата од соодветната национална агенција за животна средина. Мора да се применат сериозни и применливи стандарди на изведба. Тука спаѓаат и минимални стандарди на третман на производите со кои треба да се тргува за повторна употреба (да се спречи лажна трговија со е-отпад преправена како искористена електроника) и предуслови за отстранување на опасните материји и компоненти (на пример, фрижидери, батерии, задни автомобилски светла со жива) пред понатамошен третман.
- **Да се истражат дополнителни политики на иновација кои поттикнуваат екодизајн.** За дополнителни субвенции за подобрен дизајн и употреба на производот и за да се затвори кругот на користени материјали, владите треба да воведат минимални стандарди за производите на производителите, со цел, на пример, да се зголеми рециклираната содржина на нивните производи и да се подобри нивната

можност за рециклирање, за повраток, енергетска ефикасност итн.

- **Да едуцираат и да комуницираат.** Сите чинители треба да ја знаат својата улога и одговорности за системот за управување со е-отпад да функционира соодветно. Владите треба да спроведат кампањи за подигање на свеста и за комуникација со цел да се поттикне поголемо учество и да се обезбеди почитување на правото и најдобри практики во управувањето со е-отпад. Владите, исто така, може да ги едуцираат граѓаните во потребата да се намали општата потрошувачка, на пример, да се промовира повторна употреба на електрониката или пак замената на производите со услуги (на пример, изнајмување, делење итн.), за воопшто да се намали отпадниот товар.⁶⁰

4. Спроведете го законот

Безбеден и праведен систем за е-отпад е тој каде што сите чинители ги следат правилата и нема „бесплатно возење“⁶¹, нелегален извоз или лош третман. За ова потребни се мониторинг и спроведување⁶² со строги казни за оние што го прекршуваат законот. Тука спаѓаат парични казни, но и казни затвор за посериозни прекршоци против заедницата и животната средина. **Владите мора да обезбедат доволно ресурси за телата одговорни за ефективен мониторинг и контролирање на системот.**

Активности за потрошувачите

Бидејќи тие се тие што ги носат одлуките за купување и отстранување, потрошувачите играат голема улога во минимизирањето на негативните влијанија на електрониката и е-отпадот. Тие мора:

1. Да купуваат помалку и да купуваат еколошки.

Дури и со вистински подобрувања во дизајнот на електрониката, на долг рок нема да може да се надеваме на намалување на сè поголемите купишта е-отпад, без сеопфатно намалување во потрошувачката.⁶³ Потрошувачите треба **двапати да размислат дали некој нов уред им е навистина потребен, пред да го купат** - дали може животот на старата машина да ѝ се продолжи преку надградување и поправка? Кога се потребни нови уреди, потрошувачите можат да ѝ пратат на индустријата јасна порака за подобар дизајн и

⁵⁷GRRN/SVTC 2008 год.и IIIEE 2006b год.

⁵⁸Гринпис 2008b год.

⁵⁹GRRN/SVTC 2008 год.

⁶⁰ЕЕВ 2009 год.и АCR 2003 год.

⁶¹Ова се однесува на оние производители кои учествуваат и имаат придобивки од системот на Зголемена одговорност на производителот (ЗОП), без да имаат финансиски (или друг) придонес во него, како што може да се случи со производителите на небрендирани производи и компоненти.

⁶²Widmer et al. 2005 год.

одговорно производство, со тоа што **ќе купуваат само од еколошки производители.**⁶⁴ Постојат достапни ранг-листи на добри и лоши еколошки перформанси (в.го [Водичот на Гринпис за поеколошка електроника](#)).

2. Да ги вратат назад.

За да се обезбеди производителите да го вградуваат вистинскиот трошок на технологијата во својот производ, тоа значи дека не треба да дозволат нивните производи да завршат на депонија или да се пратат некаде на лош третман. Потрошувачите имаат своја улога тука. Кога веќе нема да ги сакаат тие уреди, треба:

- **Да ги оспособат за повторна употреба, доколку функционираат.** Давањето втора шанса на несаканата електроника има огромни придобивки за животната средина и за општеството. На пример, повторната употреба на работните компјутери е 20 пати поефикасна откако тие ќе се рециклираат и се избегнува непотребно производство на нови машини. Исто така, пониската цена на повторно употребени производи овозможува пристап до технологија за оние што не можат да си дозволат нови.⁶⁵
- **Да се користат соодветни начини на нивно рециклирање, доколку не функционираат.** Несаканата електроника не треба да се фрли во ѓубре, туку треба да се даде на одговорни рециклирачи, оние што не го извезуваат, палат или депонираат отпадот, или преку националниот систем за управување со е-отпад (ако постои таков), или преку самите производители, од кои некои директно сами ги земаат назад своите производи. Доколку ниту една од овие опции не постои, потрошувачите треба сами да ја пратат електрониката назад до производителот, без оглед на сè, и со тоа да им се прати јасна порака „да си ги земат назад“.

2.2. Е-отпад: Анализа на проблемот

Податоците и истражувањата се клучни и за процесите на носење политики и за планирањето и активностите на застапувањето.⁶⁶ Тие им даваат кредибилитет на вашите позиции при застапувањето. Како што објаснува Шарма (Sharma),⁶⁷ тие може да се користат за:

- Да се идентификуваат прашањата за акциски план
- Да се идентификуваат проверени решенија и алтернативни пристапи за проблемот

- Да се влијае врз носителите на одлуки, или директно, или индиректно (на пример, преку медиумите, јавноста или други)
- Да се избере цел на застапувањето (и на тој начин да се развие стратегија за застапувањето)
- Да се поддржи постоечка позиција на застапување и/или да се контрира на спротивна позиција
- Да се промени перцепцијата за одредена тема или проблем, на пример, „растување митови“

Поле 2-7. Истражување како форма на застапување: Нагласување на трговијата со токсини

Во 2002 година, Базелската мрежа за акција (BAN), НВО која се бори против трговијата со токсини, заедно со коалицијата Silicon Valley Toxics, го објавија извештајот [Извезување штета: отпадното расфрлување со висока технологија на Азија](#).

Во овој корисен извештај, авторите го изложуваат растечкиот проблем со извоз на е-отпад од развиените земји за небезбеден третман во Азија и се многу критични кон политиките на владите, кои дозволуваат ваквите практики да продолжат.

Извештајот го нагласува увозот на е-отпад во Гуиу, јужна Кина, каде што отпадот се расклопува и се рециклира со небезбедни постапки и без соодветна опрема, ризикувајќи го здравјето на локалното население и штета на животната средина. Примероците од почвата и водата во Гуиу покажале загадување со тешки метали, во значајна мера над оние дозволените на глобално ниво.

Покрај изложувањето на токсичната и нелегална трговија пред читателите во развиените земји (од каде што потекнува поголемиот дел од е-отпадот), извештајот дава опипливи решенија, предлагајќи бројни препораки за акција. На пример, имплементација и спроведување на забраните за увоз и извоз на е-отпад, намалување на количествата на опасни материјали во електрониката, зголемување на отчетливоста на производителот и дизајнирање опрема за да се избегне брзото застарување на компјутерите, преку повторна употреба и надградување.

Постојат и други, слични примери кои покажуваат дека истражувањата може да се користат за застапување. На пример, BAN објави и втор извештај на слична тема, нагласувајќи го нелегалниот извоз на е-отпад од развиените земји до Нигерија (видете го нивниот извештај од 2005 год., [Дигиталната депонија: извезување на повторна употреба и злоупотреба во Африка](#)). Исто така, Гринпис спроведе студија во 2008 год. (видете го извештајот, [Токсична технологија: не во нашиот двор](#)) за скриените, глобални текови на е-отпад, кои ги избегнуваат формалните системи за третман.

⁶⁴Гринпис 2008b год.

⁶⁵Видете го Специјалниот извештај на Computer Aid, Computer Aid 2010 год.

⁶⁶WaterAid 2003 год.

⁶⁷Sharma 1997 год.: 14

- Да се потврдат акциските планови и програмите што функционираат и да се преиспитаат оние што не функционираат

Солидна анализа на ситуацијата е клучна не само за развивање ефективна стратегија за застапување, туку и сама по себе може да биде ефективна алатка за застапување. На пример, одредени еколошки НВОи користат истражувања како алатка за застапување за да се исфорсира владата за промени во политиката кон е-отпадот.

Еден од најпопуларните примери за ова се активностите на Базелската мрежа за акција, заедно со коалицијата Silicon Valley Toxics и Гринпис. Тие составија извештаи со кои се нагласува нелегалната трговија со е-отпад и неговите ефекти врз локалните заедници и животната средина во земјите во развој (в.поле 2-7)

Овие извештаи, со својата медиумска покриеност ги

изнесоа овие прашања пред јавноста, дадоа многу потребни податоци за глобалното движење за е-отпад и дадоа веродостојни решенија за проблемот, со серија препораки за активности за различните чинители. WaterAid (2003) идентификуваше три аспекти на анализа, кои се потребни за ефективно планирање на застапувањето: **Анализа на прашањето, анализа на контекстот и разбирање на временската рамка**.⁶⁸

1. **Анализа на проблемот.** Рамката за анализа на проблем може да ви е корисна и вам и на вашиот тим за застапување кога ќе се анализира прашањето (в.поле 2-8). Доколку ја составите заедно во група уште во раните фази на планирањето на застапувањето, може да ви помогне да формирате заедничко разбирање на проблемот, да се идентификуваат целите и можните опции за напредување, како и областите за кои се потребни дополнителни истражувања.⁶⁹

Поле 2-8. Рамка за анализа на проблем⁷⁰, анализа на прашањето, идентификување на решенијата
Рамката за анализа на проблем го поделува главното прашање на листа од потпрашања. За секое од овие се идентификуваат последиците (здравствени, еколошки, економски итн.), причините (економски, социјално/културни, технички, политички итн.) и решенијата (промени на политиките, имплементација на политики, однесувања итн.)⁷¹

Прашање:			
Потпрашања	Последици	Причини	Решенија
Потпрашање 1			
Потпрашање 2... итн			

На пример, еден пример за е-отпад би можел да изгледа вака:

Прашање: Управување со е-отпадот во Обединетото Кралство			
Потпрашања	Последици	Причини	Решенија
Потпрашање 1 Е-отпад од Обединетото Кралство нелегално се извезува за третман во Нигерија	Неформалните рециклирачи во Нигерија сериозно се разболуваат поради небезбедните практики на третман. Небезбедното отстранување на отпадите ги загадува водените ресурси Рециклирачките индустрии со седиште во Обединетото Кралство губат вредни ресурси, со што се поткопуваат локалните пазари Итн...	Недостиг од еколошки и трудови права и стандарди во Нигерија овозможуваат поевтин третман таму, и со тоа попрофитабилен Недостиг од соодветни инвестиции во инспекторските агенции во Обединетото Кралство и во Нигерија Итн...	Промени во политиките, практиките, законите, ставовите и однесувањата, на пример: <ul style="list-style-type: none"> • Да се лобира кај Владата на Велика Британија да ги зголеми инвестициите во инспекторските тела • Да се поттикнат корисниците на електроника во Велика Британија да се ослободуваат од својот е-отпад само преку реномиран рециклирач • Итн...

⁶⁸WaterAid 2003 год.: 16, прво издание

⁶⁹WaterAid 2003 год.: 35

⁷⁰Miller и Covey 1997 год.

⁷¹WaterAid 2003 год.: 35

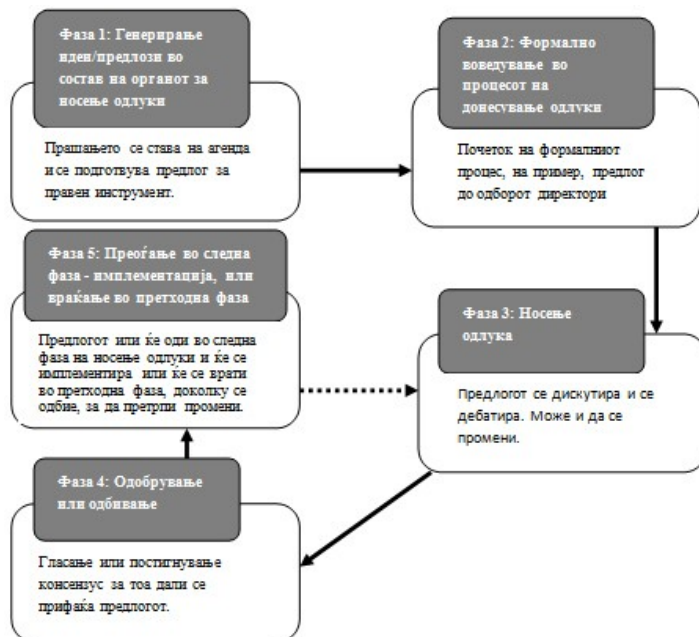

2. **Анализа на контекстот:** Тоа подразбира да се разбере како настанува промената во прашањето на кое работите: Да се разбере кој ги носи одлуките, како и каде и како се одвива процесот на носење одлуки.⁷²

Петте основни фази во процесот на носење одлуки се наведени во табелата 2-5.⁷³ Вообичаено тие се состојат и од формални и од неформални процеси. Формални процеси се официјалните постапки пропишани со закон или документирани во организационата политика, додека неформални процеси се активности и постапки кои се случуваат истовремено со формалниот процес, но не се бараат со закон или со организациона политика.⁷⁴

Користејќи ги овие чекори како водич, може да се искористи **алатка за мапирање на процесите на носење политики** за да се анализираат различните чекори во процесот на носење одлуки и идентификување на можните области за дејствување. Овие може да се презентираат во табела (в.Табела 2-1 за фаза 1; процесот потоа се повторува за секоја фаза). За да се демонстрира употребата на процесите на мапирање на

политиките во правната рамка за е-отпад, во табелата 2-2 се презентирани некои од чекорите во транспозицијата на директивата за ОЕЕО на ЕУ во правото на Велика Британија .

Слика 2 5. Процесот на носење одлуки (Извор: Преземен од Sharma 1997 год.)

Табела 2-1: Мапа на процесот на донесување политики- Фаза 1 (Извор: Sharma 1997 год.)

Изготвување на предлогот	
Институција/организација:	
Формален процес	
Неформален процес	
Вклучени носители на одлуки	
Приближен датум на активноста	
Како можеме да влијаеме врз процесот во оваа фаза	

⁷²WaterAid 2003год.

⁷³Дадените фази се воопштени; вистинските механизми и техники зависат од институциите. Исто така, дополнителен чекор – Преглед - може да се додаде по Фазата 5. Сепак, шемата ни дава корисна концептуализација на процесот, и како тимовите за застапување може да се снајдат во него.

⁷⁴Sharma 1997 год.

Табела 2-2: Мапа на процесот на донесување политики - хипотетички пример за транспозицијата на правото на ЕУ за е-отпад во Велика Британија

1 фаза: Изготвување на предлогот	
Институција/организација: Министерство за бизнис-иновации и вештини (МБИВ) Забелешка: За време на транспозицијата на ОЕЕО се викаше Министерство за трговија и индустрија)	
Формален процес	Преку тим за имплементација на ОЕЕО, МБИВ изготвува предлози за нацрт-законодавството за имплементација на Директивата за ОЕЕО. Тоа се заснова на резултати од претходниот процес на консултации во 2003 и во 2004 год., и преглед на предлозите за имплементација на Директивата за ОЕЕО (кој, исто така, поминал преку процес на консултации).
Неформален процес	Неформални дискусии за предлозите меѓу членовите на МБИВ и другите владини тела, членки на индустријата и други НВОи.
Вклучени носители на одлуки	Раководителите на МБИВ, Министерство за животна средина, храна и рурални работи, и соодветната администрација
Приближен датум на активноста	Март-јули 2006 год.
Како можеме да влијаеме врз процесот во оваа фаза	<ul style="list-style-type: none"> - Да се сретнеме со тимот на МБИВ за имплементација на ОЕЕО за да ја изразиме нашата поддршка за процесот - Да се сретнеме со други НВОи и општествени организации за да ги продискутираме предлозите и да формираме коалиции доколку се потребни за зајакнувањето на позициите - Да се добие поддршка за нашите позиции и предлози преку медиумите
2 фаза: Воведување на предлогот	
Институција/организација: Министерство за бизнис-иновации и вештини (МБИВ)	
Формален процес	МБИВ го финализира предлогот и го воведува во процесот на консултирање на чинителите, вклучително и нацрт-регулативите, нестатутарните водичи и делумната проценка за влијанието на регулативата (РИА).
Неформален процес	Неформални дискусии за предлозите меѓу членовите на МБИВ и другите владини тела, членки на индустријата и други НВОи.
Вклучени носители на одлуки	Раководителите на МБИВ, Секторот за животна средина, храна и рурални работи, и соодветната администрација
Приближен датум на активноста	Јули 2006 год.
Како можеме да влијаеме врз процесот во оваа фаза	<ul style="list-style-type: none"> - Да се сретнеме со други НВОи и општествени организации за да ги продискутираме предлозите и да формираме коалиции доколку се потребни за зајакнувањето на позициите - Да одговориме на предлозите на Владата и да придонесеме со свои - Да се добие поддршка за нашите позиции и предлози преку медиумите
3 фаза: Носење одлука	
Институција/организација: Министерство за бизнис-иновации и вештини (МБИВ)	
Формален процес	Чинителите (заинтересираните страни за кои постои веројатност дека ќе бидат засегнати со донесените регулативи, вклучително и бизниси, лица и голем број репрезентативни тела од секторите на производство, дистрибуција, управување со е-отпад и повторна употреба, локални власти, јавни тела и владини тела) се поканети да дадат свои коментари на нацрт-пакетот.
Неформален процес	Состаноци во четири очи со различните чинители (вклучително и состаноци во организациите од индустријата) и настани за подигање на свеста (организирани од надворешни организации) кои го дополнуваат пакетот на јавни консултации.

Вклучени носители на одлуки	Тимот на МБИВ за имплементација на ОЕЕО, министерот надлежен за БИВ, водечките луѓе на други министерства (на пример, Министерството за животна средина)
Приближен датум на активност	26 јули-17 октомври 2006 год.
Како можеме да влијаеме врз процесот во оваа фаза	<ul style="list-style-type: none"> - Да се договорот и да се присуствува на состаноци со индустријата и настани за подигање на свеста за да се искомунцира нашата позиција и да се зајакне со другите чинители - Да доставиме формални додатоци во фазите на консултации - Да се обидеме да коалицираме со слични организации за доставување заеднички предлози - Да се добие поддршка за нашите позиции и предлози преку медиумите
4 фаза: Одбрување или одбивање на предлогот	
Институција/организација: Министерство за бизнис-иновации и вештини (МБИВ)	
Формален процес	Корисен/релевантен повратен одговор од консултацијата со чинителите вграден во нацрт-регулативите.
Неформален процес	Министрите ќе имаат неформални разговори со МБИВ и претставниците на Министерството за животна средина, како и со тимот за имплементација на ОЕЕО.
Вклучени носители на одлуки	Министер за МБИВ и тимот за имплементација на ОЕЕО
Приближен датум на активност	Октомври до декември 2006 год.
Како можеме да влијаеме врз процесот во оваа фаза	<ul style="list-style-type: none"> - Да побараме поддршка за вградување на нашиот придонес во процесот на консултација во нацрт-верзијата, преку неформални дискусии со тимот за имплементација на ОЕЕО и коалициите - Да продолжиме со соработката со медиумите за да изразат постојана поддршка и да помогнат да се изврши притисок врз МБИВ за вклучување на најеколошките предлози во конечната верзија на регулативите.
5 фаза: Преоѓање на следното ниво	
Институција/организација: Министерство за бизнис-иновации и вештини (МБИВ)	
Формален процес	Регулативите се пред Парламентот на Велика Британија, кој треба да ја транспонира директивата за ОЕЕО. Во рок од 40 дена, доколку нема забелешки од Долниот дом, регулативите ќе се донесат, и на тој начин ќе се имплементираат.
Неформален процес	Дискусии меѓу МБИВ, Министерството за животна средина и нивните министри, како и тимот за имплементација на ОЕЕО. Треба да се изврши притисок (преку групи чинители, медиуми) за да се обезбеди одобрување на регулативите и нивно преминување во фаза на имплементација.
Вклучени носители на одлуки	Министерот надлежен за МБИВ, како и сите пратеници.
Приближен датум на активност	Декември 2006 год.
Како можеме да влијаеме врз процесот во оваа фаза	<ul style="list-style-type: none"> - Да продолжиме со изразување поддршка за регулативите до кабинетот на министерот, со цел да обезбедиме дека ќе нема забелешки во донесувањето на регулативите. - Да се нагласи важноста на регулативите и потребата за постојана поддршка и контрола на имплементацијата преку медиумите и преку својата работа. - Штом се почне со имплементацијата, да дадеме свој придонес во процесот на мониторинг.

3. **Разбирање на временската рамка.** Проценката на временската рамка на вашето прашање ќе ги идентификува клучните настани и можности околу кои ќе може да се изгради планот за застапување и ќе помогне да се зајакне

Поле 2-9. Користење временска рамка за планирање на застапување

Креирањето временска рамка може да им помогне на тимовите за застапување да ги обележат клучните настани што ќе влијаат врз нивната предложена работа и врз вложеното време, за максимални ефекти.

„Чекор 1: Поврзете три хамери со краевите и залепете ги, и повлечете хоризонтална линија преку нив. Ова е временската рамка на вашиот проект на застапување. На десниот крај, напишете ја предвидената дата на завршеток на вашиот проект за застапување и нацртајте едноставна илустрација за како ќе изгледа светот, кога вашето застапување ќе успее.

Чекор 2: Во група, дискутирајте ги општествените или политичките настани, кои веројатно би влијаеле врз вашиот проект, во неговото времетраење. Наредете ги во вашата слика, додавајќи ги очекуваните датуми, доколку се знаат. Со ова добивате едноставна слика за надворешната средина, во која вашето застапување ќе се одвива.

Чекор 3: Сега продискутирајте ги можните активности во вашиот проект за застапување. Идеите за активности на луѓето, продискутирајте ги во група за да добиете повеќе идеи. Секој треба да ја напише својата идеја/идеи на стикер, ливче хартија или карта, што ќе може да се закачи на сликата. Во оваа фаза треба да се вклучат сите идеи, бидејќи и оние што се чинат најнереалистични може да инспирираат одлични алтернативи.

Чекор 4: Кога има голем избор на можни активности, членовите на групата ги залепуваат на временската рамка, дискутирајќи го правилниот распоред и како тие би се поклопиле со надворешните настани. Дискутирајте кои активности треба да се приоритетни, т.е. кои најмногу придонесуваат кон општата цел, се најреални, може да се дозволат и се вклопуваат со другите настани.

Избраните активности и нивниот распоред стануваат временска рамка на вашиот проект за застапување.“

Извор: Фонд Спасете ги децата 2000: 50, WaterAid 2003: 30

влијанието на вашите напори. Овие настани може да се конференции, избори, рокови за консултации со чинителите, распоредите на парламентот, состаноци итн.⁷⁵

Во полето 2-9 може да видите корисна вежба за тимовите за застапување да ги назначат клучните настани кои може да влијаат врз нивните напори за застапување.

2.3. Поставување посебни цели за управувањето со е-отпад

2.3.1. Што претставува посебна цел на застапувањето? Како се разликува од општата цел на застапувањето?

Општа цел на застапувањето е целта на вашите напори за застапување: Тоа е сеопфатната цел на вашиот проект. Со неа на воопштен начин се кажува што сакате да постигнете.⁷⁶ На пример, општа цел поврзана со е-отпадот во Србија би можело да биде:

„Општата цел на српската мрежа за застапување за е-отпад е да се заштити животната средина и здравјето на сите корисници на електроника, работници и заедници по пат на: Најпрво, префрлање на производителите одговорноста за своите производи преку целиот нивен животен циклус, за да може да дизајнираат подобри производи кои траат и кои не претставуваат опасност по нивното дотрајување; и второ, промовирање на подобрени практики за управување кај сите чинители во синџирот на електроника и е-отпад“.

Посебна цел на застапувањето е постепен и реален чекор кон вашата општа цел: Покажува што сакате да промените, идентификува кој ќе ја направи промената, за колку и кога.⁷⁷ Сепак, постои тесна поврзаност меѓу општите и посебни цели: Без општа цел, „посебните цели на проектот може да станат цели сами по себе и тогаш може да се изгуби претставата за тоа што сакаме да го постигнеме“.⁷⁸

⁷⁵WaterAid 2003год.: 30

⁷⁶Tearfund 2002год.: 35

⁷⁷Sharma 1997год.: 23

⁷⁸Tearfund 2002год.: 35

Посебните цели се најважниот дел од стратегијата за застапување и поради тоа мора да бидат SMART:⁷⁹

- Конкретни (**S**pecific) - Што точно сакате да постигнете?
- Мерливи (**M**easurable) - Дали ќе знаете кога сте ги постигнале?
- Остварливи (**A**chievable) - Дали е можно да се постигнат со соодветни ресурси и време?
- Релевантни (**R**elevant) - Дали се релевантни за сите чинители и за прашањето за кое се работи?
- Со временска рамка (**T**ime-bound) - До кога сакате тоа да се случи?

„Да се убеди ХХ од Министерството за животна средина да дозволи употреба на средствата од Екофондот од страна на лиценцираните оператори со е-отпад, до ХХ, за да може да ја развијат неопходната инфраструктура за собирање на отпадот за граѓаните да се ослободат од својата дотраена електроника“.

На пример, посебна цел поврзана со управувањето на е-отпадот во Србија би можело да биде:

Краткорочните посебни цели може да се фокусираат на помали промени во политиките и во навиките или на подигање на свеста, додека долгорочните посебни цели обично се фокусираат на промена на институционалните политики и практики кои влијаат врз цели заедници и земји. Планот за застапување најверојатно ќе ги содржи и двата вида, бидејќи може да е потребно, пред да се постигнат долгорочните, да треба да се постигнат некои од краткорочните посебни цели.⁸⁰

Во полето 2-10 дадена е алатка која може да ви помогне вам и на тимот за застапување да ги направите вашите посебни цели SMART. Во полето 2-11 дадени се примери на SMART цели за е-отпад.

На изборот на посебни цели на застапувањето ќе влијаат голем број на фактори, вклучително и која е вашата општа цел, кои се вашите капацитети и ресурси достапни на вашата организација за застапување итн. (в.дел 2.8).

Типот на посебни цели што ќе се изберат ќе зависи и од развојот на системите за управување со е-отпад и правната рамка во вашата земја, како и од свеста меѓу носителите на одлуки, граѓаните и други чинители за прашањата поврзани со електрониката и со е-отпадот.

Поле 2-10. Алатка за правење SMART посебни цели

Следнава вежба може да им користи на тимовие во процесот на дефинирање на своите посебни цели на застапувањето, за да обезбедат тие да се SMART. Потребна е група од најмалку 5 луѓе.

Чекор 1: Секој добива 3 карти и треба да напише 3 посебни цели, по една на секоја карта, кои се наоѓаат на купче во средината.

Чекор 2: Тимот потоа се дели на пет групи, и секоја група добива по еден од SMART критериумите: на пример, „конкретна“, „мерлива“ итн. (во тим од 5 луѓе, секоја „група“ ќе содржи само еден човек).

Чекор 3: Првите 5 карти се делат на петте групи, кои ги анализираат посебните цели запишани на картите и одлучуваат дали го исполнуваат критериумот на својата група. Доколку не е доволно „конкретна“, „мерлива“ итн., ја коригираат целта (со пенкало со различна боја). Доколку сметаат дека тоа е повеќе активност, отколку посебна цел, ја ставаат во посебно купче во средината.

Чекор 4: Кога ќе завршат, групата ја подава својата карта на следната група, во насока на движење на стрелките на часовникот.

Чекор 5: Кога ќе им се врати карта на која веќе работеле, ја ставаат во купче на средината на собата. Кога групата веќе нема карти за гледање, земаат нова карта од првото купче. Процесот продолжува сè додека секоја група не ја види секоја карта.

Чекор 6: Преработените карти со посебни цели се залепуваат на ѕидот, со тоа што сличните ќе се залепат заедно и групата ќе ги разгледа. Тогаш групата може да одлучи кои посебни цели се приоритетни за нивната работа.

Цела група ги разгледува и ги коригира „одбиените“ карти за кои се смета дека се активности, а не посебни цели.

Извор: WaterAid 2003 год.:33

На пример, може веќе да постои правен инструмент, можеби само недостига спроведување. Или, пак, може да не постои ниту правна рамка, ниту системи, тоа што е потребно е подигање на свеста за прашањето за тоа да се разгледа на ниво на законодавство и да се изгради потребната инфраструктура. Табелата 2-3 дава шематски приказ („патоказ“ за управување со е-отпад) за да може тоа да се визуализира.

⁷⁹WaterAid 2003год.

⁸⁰Tearfund 2002год.: 36

Поле 2-11. Примери на SMART посебни цели за застапување при управување со е-отпад

Во следните 6 месеци да се подигне свеста на граѓаните на заедницата/заедниците или градот/градовите XX, за недостигот од услугите YY за управување со е-отпад и за можното влијание врз нивното здравје и животната средина. Да се основаат XX регионални мрежи на еколошки НВОи, граѓански организации, здруженија на потрошувачи во YY, до ZZ, со цел да се предводи групата за барање подобри услуги за управување со е-отпад, достапни на сите граѓани.

Да се убеди Министерството XX во пописот во 2011 год., да вклучи и прашање за сопственост на електрична и електронска опрема.

Да се убеди Министерството за животна средина да подготви Закон за управување со е-отпад, до декември 2011 год., со кој ќе се дефинираат одговорностите на чинителите и механизмите за имплементација, финансирање, мониторинг и спроведување.

Да се спроведе кампања за едукација и подигање на свеста, до XX, меѓу ромското население во YY за опасностите од небезбедните практики за управување со е-отпад и да се обезбедат материјали за нивна обука за постапки за безбедно ракување.

Да се убедат локалните/регионални власти на XX да вклучат и планови за основање на YY посебни места за собирање е-отпад во развојните планови за 2012 год.

Да се зголеми видливоста на прашањето за електроника и е-отпад и неговото влијание врз засегнатите заедници и животната средина, како и потребните решенија и одговорности на чинителите, преку медиумите, социјалните медиуми и донаторски извештаи и организациски програми за следната година, со XX пати спомнување во медиумите и медиумските написи, YY пати спомнување во донаторските извештаи и ZZ присуство во организациските програми.

Да се убеди Министерството за животна средина да направи планови во буџетот за 2012 год., за да се зголеми финансирањето на Агенцијата за животна средина за 5 отсто, со цел да се подобри инспекцијата на операторите на е-отпад.

Табела 2-3: „Патоказ“ за развивање решенија за е-отпад

Фаза на развој	Основни истражувања	Лобирање	Подготовка на правна рамка	Подигање на свеста	Градење капацитети	Информирање	Имплементација	Мониторинг
Опис	Не постои формален национален систем за е-отпад. Потребни се истражувања за да се квантифицира проблемот и да се идентификуваат постоечките практики и клучни чинители.	Треба да се убедат клучните чинители за важноста на прашањето и предложените решенија	Ги убедивме клучните чинители за важноста на прашањето и предложените решенија, и како резултат на тоа носителите на одлуката ја подготвиле и ја донеле правната рамка	Со изгласан закон и со претстојна имплементација, треба да се подигне свеста на клучните чинители за новиот закон и поконкретно нивната улога и одговорности	За успешно да се имплементира решението за е-отпад, треба да се развие потребната инфраструктура за повраток, вклучително и финансиска рамка и сеопфатен систем за управување (на пример, за администрација, мониторинг, спроведување итн.), како и за информирање на јавноста.	Треба да се информира јавноста, медиумите и други клучни чинители за претстојните промени, нивните права и одговорности и опциите што им се достапни.	Со усвоената законска рамка, поделените улоги и одговорности и развиениот систем за повраток, останува формално да се имплементира решението за е-отпадот.	Треба да има постојан мониторинг на почитувањето на правната рамка и изведбата наспроти поставените цели
Клучни чинители кои ќе се мобилизираат како резултат на напорите за застапување		Граѓански организации и Медиуми Владата Производителите Рециклирачите Луѓето кои влијаат врз јавното мислење		Медиуми Рециклирачите Граѓански организации Производителите		Јавноста Медиумите Граѓански организации		Граѓански организации и Медиуми

2.4. Идентификување на целни групи и сојузници

Секое дадено прашање на застапување, во себе вклучува голема и динамична група на чинители, која се состои од:⁸¹

- **Таргет или примарна целна група** - обично носители на одлуки, кои имаат моќ за промена, донесување и директно влијание на политиките.⁸² Тоа може да се политичари, претставници на локалната самоуправа, поголеми производители на електроника или претставници од донаторските организации
- **Противници** - оние што се противат на вашата позиција, но не мора да се директно одговорни за носењето одлуки
- **Сојузници** - оние со кои може да соработувате на

заедничка цел на застапување, на пример, други НВОи

- **Секундарна целна или таргет група**, или „влијателни лица“ - значајна група/значајни луѓе, кои поради нивното влијание врз носителите на одлуки, може да се покажат како ефективен пат до промена.⁸³ Тука може да спаѓаат вработени или официјални лица од целната организација, НВОи, медиуми, групи потрошувачи, синдикати, странски донатори итн.

2.4.1. Идентификување на целни групи

Мапата на политики⁸⁴ може да се покаже како доста корисна при идентификувањето на целната група и влијателните лица за секоја од вашите цели за застапување.⁸⁵ На пример, табелата 2-4 дава пример на мапа на политики за претпоставена цел на проектот за застапување за управување со е-отпад во Македонија.

Табела 2-4: Пример на мапа на политики - идентификување на целни групи (Извор: Sharma 1997 год.)

Посебна цел на застапувањето: „До јуни 2012 год., да се донесе закон за забрана на фрлање е-отпад во депони и да се спроведе одговорност на производителите за третманот на дотраената електроника во Македонија“	
Примарна целна група: „Таргети“	Секундарна целна група: „влијателните лица“
	Вработени во министерството одговорно за отпад Меѓународни донатори (на пример, ЕБОР) Национални весници Групи на потрошувачи/НВОи Индустриски групи на производители Јавноста
Министер за животна средина	Вработени во министерството одговорно за отпад Медиуми Групи на потрошувачи - би можеле да се сојузници Групи на производители - би можеле да се противници Министерство за трговија
Претседавачот со Комисијата за транспорт, врски и животна средина	Министер за животна средина Други членови на Комисијата Министер за трговија Гласачите Медиуми Шеф на партија Локални власти/општини
Пратеници од македонското Собрание	Членови на Комисијата Гласачите Медиуми Шеф на партија Групи производители Групи потрошувачи
Производители	Потрошувачи Министерство за животна средина Министерство за трговија Македонско Собрание

⁸¹WaterAid 2003 год.

⁸²FAN 2010 год.

⁸³Sharma 1997 год. и WaterAid 2003 год.

⁸⁴Sharma 1997 год.

⁸⁵Тие исто така може да се замислат во „дрвото на влијание“ - видете WaterAid 2003 год. за пример за корпорациите.

2.4.1.1 Електроника и е-отпад: Чинителите

Покрај оние што се вклучени во производството на електроника, нејзиниот извоз, продажба, собирање и рециклирање, постојат и регулатори, инспекциски тела итн. Во табелата 2-5 се наведени некои од клучните чинители и нивните улоги

Табела 2-5: Некои чинители поврзани со електрониката и управувањето со е-отпад

Чинител	Улога/влог
производители (како и увозници и оние одговорни за ребрендирање)	<p>Како дизајнери и производители на електроника, производителите се клучни чинители во процесот на ублажување на еколошкото влијание на електрониката, на пример, преку екодизајн и управување со е-отпад. Со принципот на зголемена одговорност на производителот, производителите се тие што се одговорни за финансирање на управувањето со нивните дотраени производи, така што тие се и примарна целна група на застапувањето. Таму каде што нема функционални механизми за финансирање на управувањето со е-отпад, производителите ќе бидат во главниот фокус на вашите напори за застапување и најверојатно ќе бидат ваши противници, посебно преку нивните индустриски организации, кои обично имаат голема моќ за лобирање. Сепак, можеби постојат и некои „попросветлени“ производители (на пример, оние што веќе имаат политики на повраток или кои вградиле принципи на екодизајн во своите производи), кои би можеле да се придружат како сојузници или како влијателни лица (на пример, да соберат поддршка од другите производители преку индустриските организации).</p> <p>Слично може да се каже и за увозниците и оние одговорни за ребрендирање, бидејќи, според некои правила за управување со е-отпад, како што е Директивата на ЕУ за ОЕЕО, тие имаат слични одговорности со производителите).</p>
Локална власт/ Општини	<p>Бидејќи управувањето со отпад (посебно инфраструктурата за собирање) обично се организира на локално (или на регионално) ниво, општините се важни чинители во управувањето со е-отпад. Исто така, лоши постапки за управување со отпад, како што се неформалните депонии, влијаат врз граѓаните и животната средина на многу локално ниво. Според тоа, веројатно е дека општините би поддржале системи за подобро управување со е-отпад, посебно доколку нив ги финансираат производителите преку зголемената одговорност на производителите. Од тоа произлегува дека најверојатно тие ќе ни бидат сојузници или влијателни лица (на пример, да влијаат преку други министерства на Владата), бидејќи до сега локалните власти се тие што ја плаќаат сметката за трошоците за управување со е-отпад. Исто така, поради нивните чести контакти со граѓаните, имаат улога и во влијанието врз однесувањето на своите граѓани за максимално собирање на старата електроника. Сепак, тие може да бидат и противници доколку нивните општини не се успешни во собирањето отпад или, пак, има примери на нелегални активности, на пример, преку корупција во распределбата на средствата или пак собраниот е-отпад во нивните општини се продава преку нелегален извоз.</p>
Централна власт	<p>Бидејќи централната власт е таа што ќе треба да ја даде регулаторната рамка за производство на електроника и за е-отпад и најверојатно за најголемиот дел од (ако не и за целиот) од севкупниот систем за управување со дотраената електроника, таа е клучен чинител во управувањето со е-отпад. Можните улоги за централната власт и нивните министерства и агенции (на пример, животна средина, бизнис и иновации) се регулаторна и надзорна улога, собирање и распределба на надоместоците, спроведување, како и лиценцирање и дозволи за собирачите и операторите на третманот на отпад. Според тоа, централната власт, општо земено, е клучна целна група за застапувањето. Посебните министерства, агенции, официјални лица и одбрани претставници може да имаат различни позиции; на пример, оние поврзани со прашањата за животна средина или, пак, оние чии гласачи страдаат од последиците на нелегалното отстранување е-отпад, најверојатно би сакале подобрувања во управувањето со е-отпад и на тој начин би биле сојузници. Од друга страна, оние што се блиску поврзани со групите производители или оние што може да се чувствуваат загрозувано од наметнувањето надоместоци на производителите може да се противници на вашите напори за застапување. Во министерствата секогаш има лица (всушност и цели министерства), кои се блиски со носителите на одлуки. Овие влијателни лица треба да се идентификуваат и треба да се направат напори за поврзување со нив за вашите напори за застапување.</p>

Собирачи и оператори на третманот со е-отпад	Собирачите и рециклирачите, како и операторите со друг вид третман на отпад имаат јасни, клучни одговорности во развојот и одржувањето на системот за управување со е-отпад. Постоенето широка мрежа за собирање, која е лесно достапна за потрошувачите, во многу нешта го условува успехот на еден успешен систем за управување со е-отпад. Исто така, сите постоечки или потенцијални рециклирачи и друг вид оператори со третман на отпад се важни и може да имаат придобивки од подобрените политики за е-отпад. И тие, и тие би можеле да бидат сојузници ако се земе предвид дека би можеле да имаат финансиска добивка од зголеменото собирање. Така што собирачите и операторите со третман на е-отпад може да се секундарна целна група или пак влијателни лица , на пример преку индустриските здруженија или стопански комори, преку кои ќе може да влијаат врз носителите на одлуки. Сепак, може да постојат такви што се противат на вашите напори за застапување, на пример, неформалните собирачи и рециклирачи може да се противници, доколку нивната егзистенција е загрозувана од промената на политиките со кои ќе се забрани собирање и третман на е-отпад од страна на нерегистрирани лица или организации.
Трговци на мало	Во некои системи за управување со е-отпад, трговците на мало имаат оперативна одговорност во поглед на пунктовите за собирање на несаканата електроника на потрошувачите. Исто така, поради нивните чести контакти со граѓаните, имаат и информативна улога. Поради тоа, тие се влијателни лица кои би можеле да влијаат врз процесот на носење одлуки (на пример, преку стопанските комори или индустриските здруженија на трговци). Сепак, трговците на мало може да се и противници , бидејќи можеби би морале да инвестираат финансии во инфраструктурата за да ги исполнат обврските за собирање.
Потрошувачи (домаќинства и бизниси/институционални)	И приватните/домаќинства и корпоративните/бизниси потрошувачи се клучни чинители, бидејќи нивните навики на купување, употреба и отстранување придонесуваат за намалување на влијанието на електрониката и е-отпадот. За да се минимизира влијанието, најдобро би било потрошувачите да: Купуваат само од оние производители кои сериозно пристапуваат кон екодизајнот и повратокот на електрониката; обезбедуваат што поголема употреба на нивните производи; и обезбедуваат повраток на нивните несакани производи, и тоа само до реномирани собирачи и оператори со третман на отпад. Праќањето порака до потрошувачите ќе треба добро да се обмисли; Потрошувачите може да се сојузници , доколку може да ги видат и разберат придобивките од подобрен систем за управување со е-отпад. Во друг случај, може да се противници, доколку таквиот систем го гледаат само како товар (на пример, преку зголемени цени на производи или преку тешкотии во пристап до собирните пунктови). Таму каде што има силни групи на потрошувачи, тие би можеле да се влијателни лица .
Граѓани	Вообичаено, граѓаните се тие што ги плаќаат економските, здравствените и еколошките трошоци за електрониката и е-отпадот, на пример преку зголемени даноци за општинската инфраструктура за управување со отпад или штетните емисии. На тој начин, тие би требало да поддржуваат напори за застапување насочени кон подобрување на управувањето со електроника и со е-отпад, посебно кога тоа управување се заснова на зголемена одговорност на производителот и може да се сметаат за сојузници. Како гласачи, тие може да се и влијателни лица доколку извршат притисок врз своите избрани локални и државни претставници, да направат промени во политиките.
Граѓанското општество	Граѓанското општество има голема улога во намалувањето на влијанието на електрониката и е-отпадот во поглед на организирање граѓани, нагласување на неправдите, барање отчетност од политичари, службени лица и други чинители и вршење притисок врз носителите на одлуки. Оние граѓански организации (ГО), со област на дејствување во заштитата на животната средина најверојатно ќе бидат сојузници , и во зависност од тоа како ќе се спакува прашањето, и другите ГО би требало да ја дадат својата поддршка.
Меѓународни донатори и мултилатерални организации	Во земјите во развој и земјите во транзиција, меѓународните донатори и мултилатерални организации може да се клучни чинители во појавувањето системи за управување со е-отпад. Како донатори за големи инфраструктурни проекти, како системите за управување со отпад, или, пак, како извор на средства за пристапување (на пример, преку фондовите ИПА на ЕУ) итн., тие може да се клучна целна група за вашите напори за застапување. Тие, исто така, се и влијателни лица , во смисла на тоа што даваат совети на носителите на одлуки.

2.4.2 Идентификување сојузници (и противници)

Сојузници се лица или други организации (НВОи, здруженија на компании итн.), кои ги поддржуваат вашите напори за застапување или може лесно да се убедат за тоа. Често е корисно да се идентификува сојузник во организацијата или блиску до носителот на одлуки на кого сакате да влијаате, бидејќи тие може да ви помогнат да ги убедите носителите на одлуки да ја поддржат вашата позиција. **Противници или опоненти** се оние што може да стојат на вашиот пат или се обидуваат да ве спречат да ја остварите целта на вашето застапување, можеби поради своите лични интереси во одржувањето на позицијата статус кво. Ќе треба да подготвите и да истражите на какви видови опозиција би можеле да најдете, за да развиете ваши аргументи и за да можете да понудите алтернативни решенија на вашите противници.⁸⁶

Важно е да се биде свесен дека сојузници и противници се менливи позиции - лицата и организациите се отворени на промена. Покрај тоа што треба да работите да ги привлечете противниците на своја страна, исто така треба да ги привлечете оние чинители кои во моментот не ви се противници, да ви станат сојузници, и да продолжите да соработувате со сојузниците за да не ви станат противници.⁸⁷

2.4.2.1 Здружувања

Соработка со други организации преку мрежи, коалиции, сојузи, партнерства и други структури може да е корисен начин да се искористат заедничките ресурси, експертиза, знаења и научени лекции. Исто така, еден заеднички глас може да е погласен од многу поединечни гласови и може да ја зголеми можноста носителот на одлуката да го чуе.⁸⁸

Здружувањата може да склучуваат соработка со властите, приватниот сектор и со разни други чинители, како што е во процесите со повеќе чинители. Сепак, мора да се пристапи со внимателност, бидејќи здружувањето не е без ризик. Ова посебно важи за здружувања со приватниот сектор, каде што е голем предизвик како да се избегне комерцијалниот индивидуален интерес да не доминира во заедничката агенда за застапување.⁸⁹

Некои од здружувањата кои се формирале околу прашањето за е-отпад се:

- Иницијативата за решавање на проблемот со е-отпадот - The StEP (Solving the E-waste Problem) -

глобален пример за процес со повеќе чинители во кои се вклучени разни организации на ОН, индустријата, властите, НВОи, како и научниот сектор (за повеќе детали, в.дел 3.2.1.1.)

- IPR Works – Здружување на еколошки НВОи и индустрија, со седиште во Европа, кое има за цел поттикнување индивидуална одговорност на производителите во управувањето со е-отпадот
- Коалицијата за повраток на електрониката - Electronics TakeBack Coalition (ETBC) - здружување на еколошки НВОи со седиште во САД, кое го промовира еколошкиот дизајн и одговорното рециклирање во електронската индустрија (за повеќе детали, в.дел 3.3.2.4.)

2.4.3 Анализирање на целните групи

Штом ќе ги идентификувате целните групи и влијателните лица што може да влијаат врз нив, значајно е тоа да се надгради и да се анализира степенот на нивното знаење, верувања, мислења и навика во поглед на општата цел и посебните цели на застапувањето. Исто така, треба да дознаете што би ги убедило да ја поддржат вашата кауза, на пример, економски придобивки, останување на власт итн.⁹⁰ Оваа анализа ќе ви овозможи да ги одберете најсоодветните пораки, пристапи и активности за посебните цели на вашето застапување.⁹¹ Овие информации, на пример, можат да се добијат од:

- Проценка на изјавите во јавност на организации, нивни известувања за медиумите и написи за политички теми
- Организирање фокус групи или испитувања на дадени сектори од јавноста
- Состаноци во четири очи со групи или носители на одлуки од индустријата

Табела 2-6 дава пример на анализа на целни групи за нашата претпоставена цел на проектот за застапување при управување со е-отпад во Македонија. До секоја целна група во колоните наведено е: Што знаат за даденото прашање, кој е нивниот став за тоа прашање, и што им е навистина важно. Во последната колона наведени се конкретните влијателни лица кои би можеле да извршат притисок врз вашата целна група.⁹²

Поле 2-12. Листа на прашања за идентификување и анализирање на целна група

- Кој е во позиција да ја донесе посакуваната промена?
- Кој е нивниот став за прашањето?
- Кои се нивните главни грижи?
- Што ги прави влијателни?
- Кој може да им влијае ним?
- Во поглед на прашањето, која е позицијата, економскиот или политичкиот интерес на нивната организација?
- Кои се ваши сојузници и противници?

Извор: FAN 2010 год

⁸⁶FAN 2010 год.

⁸⁷Tearfund 2002 год.

⁸⁸WaterAid 2003 год.

⁸⁹WaterAid 2003 год.

⁹⁰FAN 2010 год.

⁹¹WaterAid 2003 год.

⁹²WaterAid 2003 год.

Табела 2-6: Анализа на целни групи - пример на табела (Извор: преземено од WaterAid 2003 год.)

Поседна цел на застапувањето: „До јуни 2012 год., да се донесе закон за забрана на фрлање е-отпад во депонии и да се спроведе одговорност на производителите за дотраената електроника во Македонија“				
Целна група/влијателни лица	Што знаат за даденото прашање?	Кој е нивниот став за тоа прашање?	Што им е навистина важно?	Кој има влијание врз нив?
Министер за животна средина	Има солидно знаење, бидејќи Министерството го подготвува законот за е-отпад	Постои мала загриженост за е-отпад, иако не е на врвот на листата со приоритети. Веројатно би бил сојузник	Регулаторните приоритети се поврзани со процесот на пристапување кон ЕУ и ограничувањата на финансирање во Министерството	Раководни позиции во Министерството, претседатели на партии, организации финансиери (на пример, преку фондовите ИПА на ЕУ)
Претседавач со Комисијата за транспорт, врски и животна средина	Многу малку - е-отпадот е нова тема во политичките агенди во Македонија и се чини дека нема голема комуникација меѓу Министерството и Комисијата	Доколку му се укаже на ова прашање, би бил загрижен, бидејќи тоа е во надлежностите на Комисијата. Веројатно би бил сојузник (или претседавачот или член(овите) на Комисијата)	Приоритети на партијата, останување на власт, прашања кои тие мислат им се важни на гласачите, регулативни приоритети поврзани со процесот на пристапување кон ЕУ	Претседатели на партии, електорат, други членови на Комисијата, министрите за животна средина и трговија, организациите на производители
Пратеници од македонското Собрание	Многу малку - е-отпадот е нова тема во политичките агенди во Македонија	Потребни се дополнителни истражувања, иако веројатно тие би биле загрижени за прашањето доколку нивните гласачи се загрижени. Веројатно би можело да има и сојузници и противници	Приоритети на партијата, останување на власт, прашања кои тие мислат им се важни на гласачите	Министрите за животна средина и трговија, електорат
Производители	Меѓународните фирми би биле запознаени со прашањето од бизнис-перспектива, посебно доколку функционираат во една од 27-те земји-членки на ЕУ	Некој друг треба да се справува со е-отпадот. Ќе преземат одговорност само кога законот ќе ги натера на тоа. Веројатно би биле противници бидејќи тие би требало да ги подмират трошоците за третман на отпадот	Продажба, реноме пред потрошувачите, што помалку законски пречки	Потрошувачи, Министерство за животна средина
Медиуми	Многу малку - е-отпадот е нова тема во политичките агенди во Македонија	Потребно е истражување	Тираж, сензационални приказни	Нивните гледачи, читатели и слушатели (и во некои земји, Владата)
Граѓани (и потрошувачи)	Многу малку - е-отпадот е нова тема во политичките агенди во Македонија	Потребни се дополнителни истражувања, иако доколку им се укаже на ова прашање, би биле загрижени за влијанието врз здравјето и животната средина. Веројатно би биле сојузници	Своето здравје и животната средина, цената на производите	Медиуми, НВОи, производители, Владата

2.5 Дефинирање на пораките

Развивањето убедлива и порака за паметење е од огромно значење за постигнување на посебните цели на вашето застапување. Како што објаснува Шарма (Sharma)⁹³:

„Пораката“ претставува концизна и убедлива изјава за вашата општа цел на застапување, која опфаќа што сакате да постигнете, зошто и како. Бидејќи скриената намера на пораката е да иницирате активност, вашата порака треба да ја вклучува и конкретната активност што сакате целната група да ја оствари“.

- Ефективната порака треба да е:
- Едноставна и лесна за разбирање
- Културно и општествено соодветна
- Технички исправна
- Кратка
- Релевантна
- Практична
- Позитивна⁹⁴

Исто така, треба да е поддржана со илустрација (на пример, од интерес на луѓето или успешна приказна) и да е што полокализирана, за луѓето да можат полесно да се најдат во пораката и да се инспирираат за да дејствуваат.⁹⁵

Иако содржината е значајна, тоа е само еден дел од пораката. Значаен е, исто така, и форматот на пораката - кој ја испорачува, каде и кога.⁹⁶ Некои понатамошни елементи на пораката се наведени во поле 2-13. Кога ѝ се обраќате на вашата целна група, значајно е да испорачате доследна порака преку различни канали и во подолга временска рамка.⁹⁷ Табелата 2-7 ги наведува некои од предложените содржини и формати на пораката.

Можеби постои една клучна порака што треба да се запамти и која сакате да ѝ ја пренесете на целната група, таква која „би сакале да ја произнесете доколку имате само петминутно интервју со новинар“, по која би следеле дополнителни пораки

наменети за конкретни целни групи.⁹⁸

Знаењето што се здобива во фазите на истражувања и анализи е многу значајно за формирањето и таргетирањето на пораките на начин релевантен за дадената целна група, без да се промени клучната позиција на застапување за даденото прашање.⁹⁹

Поле 2-13. Елементи на пораката

- **Содржина/идеи:** Кои идеи сакате да ги пренесете? Кои аргументи ќе ги користите за да ја убедите целната група?
- **Јазик:** Кои зборови ќе ги изберете за да ја пренесете пораката јасно и ефективно? Дали има зборови што (не) треба да ги користите?
- **Извор/гласник:** На кого ќе одговори и ќе верува целната група?
- **Форма:** На кој начин(и) ќе ја испорачате вашата порака за максимално влијание? На пример, состанок, писмо, брошура или реклама на радио?
- **Време и место:** Кое е најдобро време за да ја испорачате пораката? Дали постои место за испорачување на пораката, кое ќе ја зголеми нејзината тежина или ќе ѝ даде поголемо политичко влијание?

Извор: Sharma, 1997 год.: 53

Во табелата 2-8 е дадена клучна порака, заснована на претпоставен пример на е-отпад, формиран на различни начини за различни целни групи. Одредени факти и бројки за е-отпад би дале тежина на пораките. Видете ја на пример „Факти и бројки за е-отпад и рециклирање“ на ЕТВС ([‘Facts and Figures on E-waste and Recycling’](#))

Во поле 2-14 се дадени одредени клучни теми за застапувањето за е-отпад, од кои може да се развијат дополнителни пораки (вклучително и кратки слогани за кампањи, кои лесно се паметат).

⁹³Sharma 1997 год. : 52

⁹⁴Sharma 1997 год.: 53

⁹⁵WaterAid 2003 год.: 55

⁹⁶FAN 2010 год.

⁹⁷Sharma 1997 год.: 54

⁹⁸FAN 2010 год.: 54

⁹⁹WaterAid 2003 год.

¹⁰⁰ЕТВС 2010b год.

Табела 2-7: Одредени предлог-содржини и формати за различни целни групи на пораката (Извор: Sharma 1997 год.)

Предложена содржина	Предложени формати
Целна група: Носители на одлуки и „влијателни лица“	
Кратки, концизни и убедливи пораки, кои може да вклучуваат: <ul style="list-style-type: none"> Посочување како вашиот предлог го подобрува нивниот политички/општествен статус Економски аргументи, на пример, можно штедење од Буџетот Што сакате да направат тие Информации за тоа кој уште го поддржува вашиот предлог 	<ul style="list-style-type: none"> Формални или неформални состаноци во четири очи Неформални разговори на општествени, политички или на бизнис-настани Писма: Лични, организациони или коалициски Известувања од состаноци Програми за посети на место Листи со податоци, памфлети или брошури Кратки видео или power point презентации Написи или реклами во весници Пренос во живо или снимка
Целна група: Аудиовизуелните и печатените медиуми	
Нови/пресвртни приказни и/или информации, од „човечки“ аспект	<ul style="list-style-type: none"> Известување за јавноста Прес-конференција или настан за медиумите Брифинг на темата со новинарите Графики или илустрации Листи со податоци или резимеа Комплет-пакет за медиумите Писма до уредникот
Целна група: Јавноста	
Едноставни, јасни, концизни и убедливи пораки кои ќе посочат како предлогот ќе им помогне/користи ним.	<ul style="list-style-type: none"> Промотивни материјали, на пример, беџови, маици, пенкала Банери, памфлети, брошури, флаери Презентации на општински средби Реклами или написи во весници Листи со податоци Радиски или телевизиски емисии и вести

Поле 2-14: Клучни теми за пораки за застапување при управување со е-отпад

- Производителите можат да сторат нешто во врска со токсичниот, неефикасен дизајн и да спречат криза со е-отпад.** Електрониката што ја купуваме не трае долго. Поради токсичните компоненти и лошиот дизајн, електрониката тешко се поправа, повторно се употребува и се рециклира, и на тој начин поголемиот дел од е-отпадот завршува во депонија или на други локации со небезбеден и неефикасен третман. Со ова се наштетува на здравјето на работниците и заедниците, се уништува животната средина и се губат значајни ресурси. Со тоа што производителите ќе ја преземат одговорноста за своите добра во текот на целиот нивен животен циклус, вклучително и кога ќе станат отпад, за трошоците веќе нема да плаќаат заедниците и животната средина, а тоа на производителите ќе им даде мотивација за изработка на почисти, поеколошки производи, без токсични материи и со подолг животен век, кои полесно и побезбедно се рециклираат.
- Е-отпадот може и мора да се преработува безбедно – и праведно.** Е-отпад во депонија е трошење вредни ресурси и голема опасност за здравјето и загадувањето. Секогаш треба да се употреби повторно или да се рециклира. Но, да се прати на преработка таму каде што здравствените и безбедносните контроли се мали, било во својата или во друга земја, е неправеден и неефективен начин за управување со е-отпад, бидејќи значи дека сиромашните заедници и животната средина, а не производителите, плаќаат за токсичниот, неефикасен дизајн. Исто така, се задушува и потребната иновација за адресирање на проблемот во самиот зачеток - при дизајнот и изработувањето. Сите влади мора да забранат увоз и извоз на е-отпад и да спроведат одговорност на производителите во својата земја, за тие да финансираат безбедно управување со е-отпадот на долг рок. Со ова ќе се обезбеди сите земји да имаат капацитет за безбедно управување со својата електроника и сите заедници да го уживаат правото на здрава и безбедна животна средина.
- Секој има своја улога во процесот на претворање на почистата и поеколошка електроника во реалност.** Производителите имаат контрола врз дизајнот на своите производи и тие мора да ја водат промената кон почисти и поеколошки производи. Оваа промена кон навистина поодржливо производство и потрошувачка е возможно, но секој има своја улога во тој процес. Потрошувачите, кои ја носат одлуката за купување и отстранување, имаат клучна улога. При купувањето треба да се водат од принципот „купувај помалку и купувај еколошки“ (да ги користат производитите до моментот кога навистина им завршува животот или да овозможат пристап до нивната несакана, но функционална опрема за повторна употреба, и кога купуваат нови производи, да поддржуваат само еколошки производители). Кога нивните производи навистина се на крајот на својот функционален живот, потрошувачите не смеат да ги праќаат во депонија, туку треба да им ги вратат на производителите, за третман со одговорно рециклирање.

Табела 2-8: Клучни пораки за е-отпад формирани за различни целни групи (Извор: Засновано на FAN 2010 год. и WaterAid 2003 год.)

Целна група:	Порака
Носители на одлуки	<p>XX генерира YY тони е-отпад годишно. Поради лошиот дизајн на електрониката, овој е-отпад е токсичен и тешко се рециклира. Тоа значи дека локалните власти се обременети со дополнителни трошоци за управување со отпадот, се прави штета на заедниците и на животната средина и се губат вредни ресурси кога е-отпадот не се третира добро поради ограничените опции за безбедно и ефикасно управување. Со донесена регулатива со која се предвидува производителите да бидат одговорни за производите, за целиот нивен животен циклус, вклучително и за дотраените. Финансискиот и еколошкиот товар на е-отпадот ќе се префрли од заедниците на производителите, ќе овозможи безбеден и ефикасен систем за управување и на производителите ќе им пружи мотивација за производство на почисти, поеколошки производи. Би ве замолиле за состанок, за подетално да го продискутираме ова прашање.</p>
Медиуми	<p>Аише има 8 години. Таа е дел од ромската заедница од североисточна XX. Нејзиното семејство живее од собирање пластични шишиња, картони, е-отпад и од други отпади кои тие понатаму ги продаваат за рециклирање. Е-отпадот е од посебно значење за нив, бидејќи лесно се собира од нелегални депонии и од контејнери, а содржи многу материјали за рециклирање кои се вредни, вклучително и алуминиум, бакар и злато. Но, Аише и нејзиното семејство го допираат е-отпадот без заштитна облека и користат небезбедни постапки, како што се огнени жици, за да дојдат внатре до бакарот, кој произведува канцерогени заболувања и други емисии, кои се штетни за здравјето и за животната средина.</p> <p>Во соседната YY, каде што живеат некои од братучедите на Аише, Владата имплементирала правни обврски за производителите да го финансираат третманот на своите дотраени производи. Со тоа се овозможил развој на сеопшта инфраструктура за управување со е-отпад, со која сите собирачи се регистрирани и обучени за безбедните постапки за третман на отпадот. Тоа значи дека кој било од братучедите на Аише што собира е-отпад, научил дека треба директно да го однесе кај рециклирач, кој ќе им плати надоместок, без сами да изведуваат небезбеден третман на отпадот.</p>
Јавноста	<p>Секое домаќинство во XX содржи најмалку YY електрични уреди. Тие сите ќе станат отпад. Електрониката содржи многу токсични материји и без начини за намалување на генерираниот е-отпад и негов безбеден третман, нашето здравје и животната средина ќе страдаат. Може да сторите нешто во врска со тоа. Продолжете ù го животот на вашата електроника, и кога ви требаат нови, поддржувајте ги само фирмите што произведуваат почисти, поеколошки производи. Не фрлајте ги вашите уреди во депонија каде што може да загадуваат. Дајте им ги на добротворни организации за повторна употреба или вратете им ги назад на производителите, каде што тие ќе можат повторно да се искористат, да се рециклираат или безбедно да се отстранат.</p>

2.6. Избор на пристап и активности

Застапувањето може да користи различен пристап и различни активности, од соработка и работа заедно со носителите на одлуки, до отворена критика и дури конфронтирачки кон некои политики.

Пристапот што го користите го одредува „тонот“ на вашите активности за застапување. Различните пристапи може да се сместат во еден континуум, почнувајќи од пристап на соработка, до пристап на конфронтација:

Соработка-Едукација-Убедување-Судски спорови-Оспорувања¹⁰¹

При што:¹⁰²

- Соработка - е заедничка работа со целните групи на застапувањето, како значајни сојузници за да се постигне саканата промена
- Едукација - на вас да се гледа како на авторитети за темата, со експертиза, експерти и истражувања за да се дадат точни, целосни и веродостојни податоци и/или информации за да поддржите дадена позиција
- Убедување - користење голем број стратегии за да се добие поддршка, на пример, едукација, конструктивни и рационални аргументи, анализа на трошоци и придобивки, етичко/морално/емоционално убедување
- Судски спорови - користење правни и политички системи за да се иницираат правни оспорувања на постоечки практики или интерпретации на закони и да се промени законот
- Убедување/конфронтација - да се користи физичка и правна моќ за да се изврши промена, како на пример, директна активност поврзана со медиумско покривање/публицитет или закана со судски спорови или политичко и организациско засрамување

Може да ви помогне доколку на разликата меѓу пристапите гледате како на внатрешни и надворешни стратегии. На пример, може да работите внатрешно заедно со носителите на одлуки, соработувајќи додека се обидуваат да убедите и едуцирате, или да работите од надвор, користејќи тактики на подигање на јавната свест и засрамување за да принудите промена.

Пристапот што ќе го изберете зависи од голем број фактори, вклучително и природата на целната група, типот на засегната организација и посебната цел на застапувањето. Исто така, значајна е и ситуацијата во земјата во која работите. Иако одредени земји имаат силен граѓански сектор, и таму јавните кампањи и користењето на медиумите би било ефективно, во други земји ситуацијата може да наложува дека само дискретно влијание е возможно. За време на кампања за застапување, веројатно ќе користите повеќе од еден пристап.

Активностите за застапување може да се следните и секоја од нив може да користи различни алатки (алатките за застапување се покриени подетално во дел 2.7):¹⁰³

- Консултации - Учество како чинител во консултациите при формалните процеси на носење одлуки
- Анализа на политики - истражувања и анализа на политики за да се докаже дека се потребни алтернативи
- Демонстрирање решенија - застапување со „добри практики“ преку работа со позитивни проекти
- Кампањи за подигање на свеста - мобилизирање на јавните активности, како поддршка на промените што ги барате
- Партнерства - заедничко работење со други, како на пример слични НВОи, за заедно да вршат притисок за промена
- Мобилизирање на јавноста - таргетирање на јавноста како еден вид „влијателни лица“, за да се поттикнат да извршат притисок на носителите на одлуки
- Создавање начини за луѓето да можат сами да дејствуваат - да им се помогне учеството на луѓето во нивните сопствени каузи за застапување

Како и со пристапите, и одбраните активности ќе бидат одредени од анализата на прашањето и целните групи и организациските ресурси, цели и начини на работење. Во табелата 2-9 дадени се неколку активности кои се користат за застапување за е-отпад.

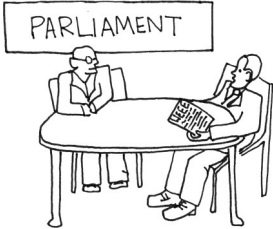
¹⁰¹Miller и Covey 2007 год.

¹⁰²CID 2003 год.:14

¹⁰³WaterAid 2003 год. и Chandler 2010 год.

Табела 2-9: Неколку активности кои се користат за застапување за е-отпад

Активност	Неколку алатки за поддршка на оваа активност
<p>Консултации:</p> 	<p>Овој пристап на соработка вклучува учество во воспоставените процеси на консултации. Може да се вклучи и организација, доколку носителите на одлуки ја идентификувале како клучен чинител и/или признат експерт или авторитет за темата.</p> <p>Базелска мрежа за акција (BAN) Програмата за животна средина на ОН (UNEP) ја признава BAN како водечки авторитет за е-отпад. Поради ова, BAN има можност да влијае врз клучни носители на одлуки во Министерството и често да дејствува како експертска НВО за носење политики. Одржувајќи позитивни односи со UNEP и без преголемо критикување на нејзините процеси, BAN изгради цврсти односи, што значи дека ќе бидат консултирани за одредени прашања.</p> <p>Мрежата за повторна употреба на мебел (FRN): FRN, коалиција на фирми во Велика Британија, имаше активна улога во процесот на консултации при транспонирањето на Директивата за ОЕЕО во правото на Велика Британија. Тие беа клучни во вклучувањето на повторната употреба на целата вклучена опрема во таргетите за повраток, во регулативите на Велика Британија.</p>
<p>Демонстрирање решенија:</p>	<p>Пристап кој се заснова на едукација, каде што преку истражување и проектна работа, организацијата може да прикаже издржливи решенија и да демонстрира „најдобри практики“ за да влијае врз процесот на донесување одлуки.</p> <p>Шкотски институт за одржлива технологија (SISTech): SISTech истражува и промовира најдобри практики за одржлива употреба на технологијата. Изготвуваа и извештаи со кои се нагласуваат најдобрите практики на Директивата за ОЕЕО и дадоа соодветни препораки.</p> <p>Базелска мрежа за акција (BAN) BAN состави модел на национална правна рамка за трговијата со токсичен отпад за земјите во развој. Исто така, демонстрира најдобри практики за тоа како земјите треба да одговорат на токсичниот отпад.</p> <p>Компјутер ејд интернешнел (Computer Aid International): Покрај едукацијата на јавноста за опасностите на е-отпадот, подигањето на свеста може да се употреби за да се обезбеди бизнисите да си ги знаат своите одговорности. Компјутер ејд состави Водич за ОЕЕО, кој го објаснува обемот на правната рамка за ОЕЕО и како луѓето најлесно може да ја почитуваат. Компјутер ејд до сега изготви и бројни специјални извештаи поврзани со е-отпад и други ИКТ прашања.</p>
<p>Анализа на политики:</p>	<p>Тоа е малку поконфронтациски пристап, кој вклучува анализирање на сегашната политика на Владата, нагласување на грешките и давање препораки.</p> <p>Гринпис интернешнел (Greenpeace International), Пријатели на Земјата (Friends of the Earth) и Европското биро за животна средина (European Environmental Bureau): Овие организации ги најмија Меѓународниот институт за индустриска еколошка економија и универзитетот „Лунд“ да ја проучат имплементацијата на индивидуалната одговорност на производителите во Директивата за ОЕЕО и влијанието на Зголемената одговорност на производителот врз иновациите и правењето поеколошки производи. Со овие две групи истражувања, се овозможи информирана позиција за политиките поврзани со правната рамка за ОЕЕО и управувањето со отпад.</p> <p>Центарот за истражување меѓународни корпорации (COMO): Написот на COMO за политиката за е-отпад им пружа на европските влади, секторот електроника и на НВОи преглед на сегашните практики на собирање и третман на е-отпад. По анализирање на различните политики, извештајот дава препораки за тоа како Директивата за ОЕЕО да биде поефективна.</p>

Партнерства:

Соработката со партнери или во состав на мрежи овозможува споделување на експертизата и знаењето, со што се зголемуваат капацитетите на вклучените организации. Партнерството меѓу различни сектори е можност да се стигне до поголема целна група и да се даде „тежина“ на позицијата за одредена политика. Исто така, кога повеќе од една организација се бори за едно прашање, тоа може да предизвика поголемо внимание и итност.

IPR Works: IPR Works – Здружување на еколошки НВОи и некои производители на електроника, со седиште во ЕУ, кои се обидуваат да ја промовираат индивидуалната одговорност на производителот во ЕУ и на глобално ниво, преку лобирање и активности за подигање на свеста.

Подигање на свеста

Менувањето на јавното мислење и подигањето на свеста за ситуацијата може да иницира активност и со тоа да се изврши притисок врз носителите на одлуки. Ова може да се случи преку многу различни активности, вклучително и работа со медиуми, кампањи и настани. Може да е едукативно, но може да е и конфронтациски на различен степен - најпровокативниот пример се „иницијативите за именување и засрамување“ со кои се нагласува негативното однесување на владите или корпорациите, кое вие се обидувате да го промените.

MakeITFair: Во координација со холандската организација COMO, MakeITFair е европски проект насочен кон подигање на свеста на младите луѓе за општествените и еколошките прашања, поврзани со нивните електронски уреди. Тие се обидуваат преку различни кампањи и публикации да ги активираат младите луѓе во организирањето кампањи против злоупотреба на трудот и опасното управување со отпад, вклучително и Меѓународен ден на акција.

Коалиција Silicon Valley Toxics (Silicon Valley Toxics Coalition): Во 2008 год., Коалицијата отпатува во Делхи, Индија, за да ги документира животите на оние кои се на страната-примач во трговијата со отстранување отпад. Тие снимиле видео за опасните услови во кои живеат тие лица. [‘Граѓани во ризик: Како електронскиот отпад го труе излезот од сиромаштијата на индиските рециклирачи’](#) е видео кое има за цел да создаде свест и да иницира акција за сопирање на трговијата со е-отпад. Документирање на вистинските услови во филм и слики е многу ефективна алатка, со која се зголемува интересот и сочувството од можните поддржувачи.

Гринпис: За на некој начин да го привлече вниманието на корпорации кои имаат негативни еколошки политики, Гринпис состави Водич за еколошка електроника. Тука се рангирани 18 производители на електроника, според нивните политики за токсичните хемикалии, рециклирање и климатски промени. Преку објавување на нивните активности, но и честитајќи на праведните политики, Гринпис се надева дека ова ќе ги поттикне сите фирми да ги прочистат своите производи и дека ќе преземат одговорност за дотраената електроника.

Коалиција за повраток на електрониката (ETBC): ETBC подготви ранг-листа на програми за рециклирање на производителите. „Ранг-листата за рециклирање“ ја бодува секоја фирма од максимум 100 поени, во согласност со различни прашања. На тој начин, фирмите се презентирани во хиерархија, во согласност со нивните практики на рециклирање.

Мобилизирање на јавното мислење

Ова е најчесто посакуваниот исход на активности за подигање на свеста на јавноста; сепак не може да се претпостави дека само со промената на мислењето, јавноста ќе се мобилизира за одредена активност. Со дополнителни активности може да се убедат луѓето да извршат притисок врз носителите на одлуки. Со мобилизирање на голем број луѓе за одредено прашање, може да се убедат носителите на одлуки тоа да го забележат и да направат некои промени.

Компјутер ејд интернешнел (Computer Aid International): Во 2008 год., Компјутер ејд поднесе петиција со 700 потписи до Владата на Велика Британија за да се убедат носителите на одлуки да иницираат построга инспекција на е-отпадот, кој нелегално го напушта Велика Британија. Со петициите се привлекува внимание на голем број луѓе кои веруваат во одредено прашање. Со покажувањето имиња и презимиња на сите лица, петициите го зголемуваат притисокот врз носителите на одлуки да погледнат подобро и да забележат.

Создавање начини за луѓето да можат сами да дејствуват:

Ова се однесува на начините на кои луѓето може да се вклучат како чинители за да си споделат и помогнат за да се исполнат вашите напори за застапување. На пример, преку едноставно наведување активности или примери на активности на веб-страници и во списанија може да се поттикнат поддржувачите да се вклучат.

Коалиција за повраток на електрониката (ETBC): ETBC имаат дел на својата веб-страница каде посетителите се покануваат да се вклучат, со тоа што им се покажува што може да направат тие, за да ѝ се приклучат на кампањата. Едноставните активности вклучуваат праќање порака до владините претставници, наоѓање локални еколошки рециклирачи или едноставно да се биде во тек.

Лобирање

Лобирањето е активност со која се обидува да се влијае врз носителите на одлуки за некое одредено прашање. Ова може да се оствари преку состаноци во четири очи, пишување писма или телефонски повици. Од големо значење е ефективната комуникација и таа треба да ја изведуват лица кои се експерти во областа. Во прирачникот за активисти на FAN може да се најдат неколку корисни совети за како успешно да се лобира (за деталите, види дел 3.3.1)

Совет за одбрана на националните ресурси (NRDC): Во Њујорк, САД, NRDC градеше односи и лобираше кај локалните владини претставници за да се изгласа построг закон за рециклирање на е-отпад. Заедно со други еколошки организации, тие успеаја во намерите сличен закон за е-отпад да биде изгласан во Државниот парламент.

Компјутер ејд интернешнел (Computer Aid International): Велика Британија многу доцна ја транспонирале директивата за ОЕО на ЕУ во националното право. Компјутер ејд лобираше за прашањето за е-отпад да влезе во главите на законодавците, и во 2004 год. тие го имаа своето прво јавно излагање за темата, во горниот дом на Владата на Велика Британија.

2.7 Алатки за застапување

Постојат голем број алатки кои може да ги употребите како поддршка на вашата кампања за застапување. Кога размислувате кои алатки да ги употребите, треба да размислите за вашата целна група и како врз нив најдобро може да се влијае. Покрај алатките наведени во претходните делови за пристапот на застапување, подолу се наведени дополнителни примери што се користеле во застапувањето за е-отпад.

• **Видеоклипови**

Иако може да се скапи за да се снимат, видеоклиповите се одлична алатка за подигање на свеста и за мобилизирање за акција. Денес, со достапноста на сајтовите за споделување видеа, како што е YouTube, кратките филмови може да се споделат многу лесно и може да ги гледаат илјадници, дури и милиони луѓе.

Приказната за нашите уреди (The Story of Stuff): Еден од основните проблеми на е-отпадот е тоа дека

нивните дотраени направи. Проектот Приказна за нашите уреди (The Story of Stuff) снимил кратка анимација (слика 2-6) за да ги научи луѓето за пристапот на производителите на електроника „дизајнирај за да се фрли“. Со интересни графички, видеоклипот е многу лесен за гледање и лесно може да се најде, и дава голем број информации во само неколку минути.

Слика 2.6. Слика од видеото Приказна за електрониката, анимиран филм од проектот Приказна за нашите уреди (В. www.storyofstuff.com/electronics)

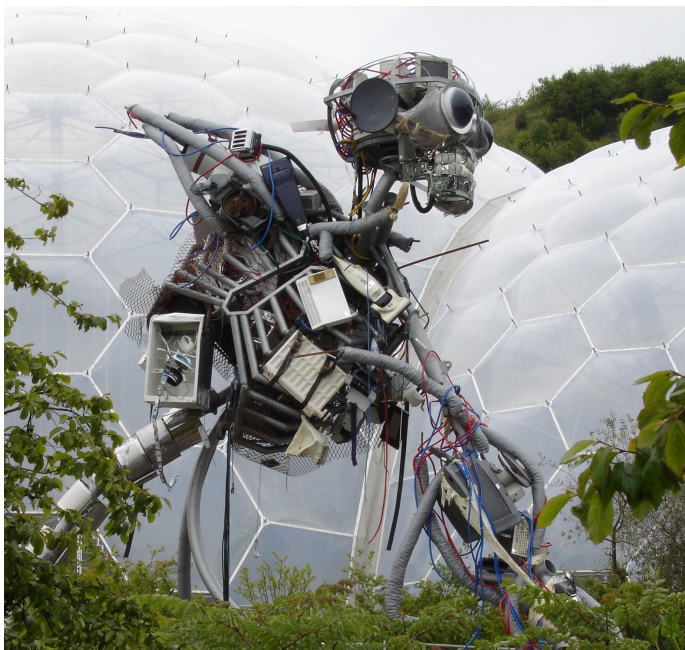

И многу други организации користеле видеоклипови како алатка, вклучително и Гринпис и ВАН. Доколку размислувате да снимите видеоклип, изгледајте ги прво овие за да добиете идеја и прочитајте го Водичот на Ecologist за видеоактивизам, во дел 3.3.

- **Изведби за подигање на свеста**

Друг одличен начин за подигање свест за одредено прашање е драматично визуелна изведба. Јавен настан или предмет има можност да биде виден од голем број луѓе, а доколку се покаже во јавен простор со голема фреквенција на луѓе (на пример, трговски центар за време на ручек), може да привлече многу луѓе кои би посветиле дел од времето за да дознаат за што се работи. На медиумите, исто така, може да им се допаѓа изведбата, со што вашата кауза уште повеќе ќе добие на публицитет.

Човек ОЕЕО: За да се подигне јавната свест за прашањето за е-отпад и неодамнешната правна рамка за ОЕЕО, Кралското здружение на уметности во 2006 год. создаде и го покажа низ Лондон својот „Човек ОЕЕО“- конструкција од над три тони електронско ѓубре, со висина од седум метри (слика 2-7). Човекот ОЕЕО е изграден од количество електричен и електронски отпад, кој еден просечен Британец го создава во својот животен век.

Слика 2 7. Седум-метарскиот „човек ОЕЕО“ на Ј.Африка. (В.<http://weeeman.org>)

Оваа драматична изведба имаше за цел да ја подигне свеста и да го промени однесувањето. Со визуелизацијата на количеството отпад, која секој човек би ја употребил, луѓето се поттикнуваат да размислат уште еднаш како гледаат на отпадот и да се префрлат од начелото „што подалеку, тоа подобро“, на решавање проблем на кој мораме многу да работиме.

Иако за човекот ОЕЕО беше потребно големо финансирање, со малку креативност може да создадете слични изведби за подигање на свеста и за подзамислување, дури и ако имате ограничени ресурси.

- **Извештаи**

Извештаите се добра алатка за да се даде специјалистичко, влијателно мислење за одредена тема. Може да се употребат како дел од кампања, како дополнителна литература и резиме на ситуацијата, или како совет за носење политики за носителите на одлуки.

Компјутер ејд интернешнел (Computer Aid International): Компјутер ејд објави серија специјални извештаи за ИКТ и животната средина, каде што беа покренати различни прашања, вклучително и повторната употреба (Зошто повторната употреба е подобра од рециклирање), Директивата за ОЕЕО (ОЕЕО верзија 2.0 - Што мора Европа да направи) и Зголемената одговорност на производителот (Еколошка ИКТ - што мора да направат производителите).

И многу други НВОи кои работат на електроника и е-отпад ги употребиле извештаите за нагласување на одредени прашања и демонстрирање решенија, вклучително и ВАН, SVTC, Гринпис и ETBC; види дел 3.3 за повеќе детали.

- **Медиумите и комуникацијата**

- **Веб-страници и социјални медиуми.** Интернетот и социјалните медиуми станаа незаменливи алатки во процесот на застапување. Кампањски веб-страници се корисна алатка за комуницирање со поддржувачите, за овозможување кампањи со еден „клик“ и корисни се како алатка за наоѓање различни извори. Блогите ви овозможуваат да ги избегнете традиционалните масовни медиуми (иако најверојатно со помала покриеност), можете да ги интегрирате

во своите сајтови, или пак може да ги постирате на друг сајт.

Интегрирајќи го вашето присуство на интернет со социјалните медиуми, давате поголема видливост на вашата работа. Речиси секоја организација што спроведува застапување е член на Facebook и Twitter и на голем број други платформи.

Слика 2 8. Некои од многуте опции на социјални медиуми кои им се достапни на тимовите за застапување

Овие медиуми може да се искористат за споделување кампања, вести и слики со голем број публика што користи технологија. Праќајќи кратки и чести пораки на своите следбеници, ќе ги направите заинтересирани и спремни да помогнат.

• Традиционални „масовни“ медиуми

Иако интернетот и социјалните медиуми сè повеќе се користат од страна на организаторите на кампањи, комуникацијата преку „традиционалните“ извори на вести, како весници, телевизија и радио, останува клучна за пренесувањето на вашата порака, за промена на однесувања и за мобилизирање на поддршка за вашето прашање. Масовните медиуми, исто така, имаат силно влијание врз клучните носители на одлуки и поради тоа тие се важни влијателни лица кои треба да ги таргетираат во вашите напори за застапување.

Известувања за медиумите и прес-конференции се добри алатки за да добиете

медиумско внимание. Вашето прашање може да повлече голема покриеност, доколку се промовирате по медиумите на јасен и информативен начин. Корисно е да изградите односи со конкретни новинари, кои се интересираат за темата. Известувањата за медиумите може да имаат различни намени, вклучително и однапред информирање за настан, пренесување одлуки, најава на нови кампањи или критикување или коментирање одлуки на Владата. (За совет за како да се состави известување за медиумите, видете го Прирачникот на WaterAid (WaterAid Sourcebook).¹⁰⁴)

Интервјуа за медиуми на телевизија, радио или печатени е бесценет начин за пренесување на вашата порака. За да се подготвите за интервјуа за медиум, значајно е да имате целосно разбирање за вашето прашање, за позицијата на вашата организација и очекуваните контрааргументи. Исто така, клучни се и јазикот што го користите, како и севкупната презентација, посебно на телевизија и на радио. Прирачникот на WaterAid (WaterAid Sourcebook¹⁰⁵) има корисна листа на работи што треба и што не треба да се прават, кога се комуницира со медиумите. Добра практика е да имате подготвено неколку „звучни фрази“. Треба да бидат изјави кои лесно се паметат, кои ја подвлекуваат вашата позиција на застапување со корисен факт. Во полето 2-15 дадени се неколку примери.

Други алатки за масовните медиуми може да се **написите** (мислења или коментари за весници) или **писма до уредникот** во весници.

• Промотивни материјали

Флаери, пакети со информации и за медиумите, месечници и постери и други промотивни материјали се клучен дел од популарна кампања за мобилизација. Треба да се креираат на начин на кој ќе се постигне максимално влијание врз целната група.

¹⁰⁴WaterAid 2003 год.

¹⁰⁵WaterAid 2003 год.

Поле 2-15. Некои примери за „звучни фрази“ за застапување при управување со е-отпад

1. *Треба да го спречиме токсичниот бран:* Се предвидува дека до 2020 год., ЕУ ќе произведе повеќе од 12 милиони тони е-отпад
2. *Производителите мора да престанат да произведуваат со намера за брзо расипување:* 24 отсто од лаптопите се расипуваат во првите три години поради проблеми со хардверот
3. *Нема веќе токсичен увоз и извоз:* во земјите во развој, помалку од 1 отсто од е-отпадот се рециклира
4. *Не дозволувајте вашата електроника да заврши во отпад:* еден тон компјутери содржи повеќе злато, отколку што може да се добие од 17 тони златна руда
5. *Извадете ги токсините од нашите уреди:* Телевизорите и мониторите со катодни цевки може да содржат два до четири килограми олово. Но, оловото е смртоносен бизнис. Изложување на него предизвикува оштетувања на мозокот на децата и веќе е забранет во многу потрошувачки производи

Извори: 1. Универзитет на ОН 2007 год.; 2. и 5. ETBC 2010a и b; 3. UNIDO 2009 год.; 4. Grossman 2010 год.

Значи треба да е интересно, информативно без да се користат многу зборови и треба на луѓето што поконцизно да им покаже за што се работи и што треба тие да направат во врска со тоа.¹⁰⁶

MakeITFair: Како дел од нивната кампања за мобилизирање млади луѓе и подигање на свеста за тоа од каде доаѓаат нивните уреди и за преземање активности за прочистување на синџирот за набавки во електрониката, MakeITFair издаде серија флаери со клучните прашања поврзани со злоупотреба на трудот и со животната средина во производството на ИКТ. Во флаерите користат графички кои се чинат како компјутерски слики и едноставен, но емотивен јазик, поддржан со студии на случај, во кои ги даваат имињата и вистинските приказни на работници кои ги прават нашите уреди, често во лоши услови и за ниски плати. Детали за тоа каде да го најдете ова има во делот НВОи што работат на електроника и е-отпад 3.3.2.

- Славни лица

Доколку имате славни лица кои ја поддржуваат вашата кампања, може да привлечете големо

¹⁰⁶WaterAid 2003 год.

внимание и публицитет. Сепак, славното лице мора многу внимателно да се одбере, бидејќи доколку изберете славно лице без многу интерес за прашањето, кој само сака да добие на публицитет, го ризикувате кредибилитетот на организацијата.

НВО Подигање на надежта за Конго: Во истра пародија на добро позната реклама за гигантот за електроника Apple, НВО Подигање на надежта за Конго употреби две славни телевизиски лица (и двајцата се актери познати во САД), за тоа што Apple заборавиле да спомнат во оригиналот - за злоупотребата на човековите права во синџирот за набавка на компаниите за модерна технологија, кои се потпираат на суровини од земји во Африка и од други места, во кои се водат војни.

I'm a Mac ... and I've Got a Dirty Secret

enough

159 videos

Subscribe

Слика 2 9. Славни лица во „Духовита“ реклама за НВО Подигање на надежта за Конго. (В. www.raisehopeforcongo.org)

2.8. Проценка на ризиците и достапни ресурси

Несомнено дека за време на проекти за застапување се појавуваат проблеми и веројатно е дека за повеќето кампањи ќе има противење или ќе предизвикаат контроверзии. Најдобриот начин за да се предвиди ова, да се одговори и да се избегне ризикот, е да се биде подготвен (поле 2-16): вашето истражување на досегашните практики би требало да ви ги посочи противниците и да ви дозволи да развиете солидни аргументи за да се спротивставите на нивното противење. Вашето истражување треба и целосно да ги процени општествениот и политичкиот контекст во кој работите, што би требало да ви помогне да избегнете активности кои ги ставаат вашите колеги и сојузници во опасност или ја намалуваат репутацијата на вашата организација.

Користењето конструктивни, непартиски и информирани аргументи, кои се однесуваат на фактите, како и почитта кон противниците, ќе ви помогне да победувате во дебатите.¹⁰⁷

Поле 2-16. Проценка на ризик во застапувањето

FAN подготви корисна листа на прашања, која помага во проценка на ризикот на вашите напори за застапување:

- Дали целната група или противниците на вашето застапување се опасност за вашата организација, партнери или заедници?
- Дали го оцените културниот контекст и дали вашата кампања за застапување е соодветна или осетлива на табуа?
- Дали сте свесни за ситуациите што може да ја направат средината во која работите небезбедна?
- Дали сте подготвени да одговорите на противниците на кои може да најдете?
- Дали сте добро подготвени за изведба на вашата кампања за застапување?

Извор: FAN 2010 год

Ќе треба внимателно да ги земете предвид ресурсите (на пример, буџет, човечки ресурси/технички капацитети итн.), кои се потребни за исполнување на посебната цел, кога ги планирате вашите напори за застапување и оние кои всушност му се достапни на вашиот тим. Според тоа, од големо значење е подготовката на реални буџети за секоја предложена активност во процесот на планирање на застапувањето: За инструкции, видете го Прирачникот на WaterAid (WaterAid Sourcebook).¹⁰⁸

Tearfund¹⁰⁹ имаат неколку корисни алатки за проценка на организационите капацитети за застапување (вклучително и прашања за визија, вредности и идентитет, стратегија, структура и системи, опременост со кадар и ресурси), кои може да ви помогнат да ги дознаете и да ги надградите своите силни страни и да ги идентификувате и да ги намалите своите слабости. Тие може да ви помогнат ефективно да ги таргетирате ресурсите и да имате реалистични очекувања од вашите напори за застапување.

¹⁰⁷FAN 2010 год.: 38-39

¹⁰⁸WaterAid 2003 год.: 91

¹⁰⁹Tearfund 2002 год.: 49

¹¹⁰FAN 2010 год.: 39 (со нагласок)

¹¹¹WaterAid 2003 год.: 93

2.9. Мониторинг и евалуација

Мониторинг е тековна, периодична проценка на вашите напори за застапување, додека евалуацијата е еднократна проценка, која обично се спроведува по крајот на проектот.¹¹⁰ И двата се важни елементи на вашите напори за застапување; треба да намените соодветно време и ресурси за нив во фазата на планирање.

Како што објаснува WaterAid¹¹¹, мониторингот и евалуацијата вклучуваат документација и анализа на различни нивоа:

- *Влезни параметри* (на пример, време, ресурси, кадар)
- *Излезни параметри* од активностите (на пример, одржани состаноци, остварени посети, составени извештаи)
- *Резултати* што произлегуваат од излезните параметри на вашите активности (на пример, медиумска покриеност или парламентарна дебата за прашањето, промени во политиката или практиките)
- *Влијанието* на вашата работа (на пример, влијанието на промената на политиките врз минимизирање на е-отпадот што завршува во депонии или врз здравјето на работниците со е-отпад)

Постојаниот мониторинг на вашите напори за застапување е значаен, поради тоа што ви овозможува да учите од своите успеси и неуспеси и ви помага да ги одржите вашите напори за застапување во иста насока со вашите посебни цели, овозможувајќи ви да ја приспособите вашата стратегија, доколку тоа е потребно, за да одговорите на новите ситуации. Сепак, мониторинг на застапувањето не е лесно, бидејќи промена на политиките е бавен и сложен процес, кој често зависи од голем број фактори кои ретко може да ѝ се припишат само на една организација.¹¹²

Во полето 2-17 наведени се начела за мониторинг и евалуација на работата за застапување и вклучен е и пример за посебна цел за е-отпад. Исто така, Шарма (Sharma)¹¹³ разви корисен „Прашалник за проценка на застапувањето“ за да се оценат напорите за застапување по 6-12 месеци, кој може да се примени врз напорите за застапување за е-отпад.

Поле 2-17. Мониторинг и евалуација на активностите за застапување – насоки.

- Креирајте јасни и мерливи (SMART) посебни цели и дефинирајте индикатори за успех (да споредите со очекуваните резултати, исход итн.) во фазата на планирање. На пример:

Посебна цел на застапувањето при управување со е-отпад:

Да се убеди Министерството за животна средина, до декември 2011 год., да подготви закон за управување со е-отпад, да дефинира одговорности на чинителите и механизми за имплементација, финансирање, мониторинг и за спроведување.

Индикатори:

1. На пет клучни раководни лица од Министерството им се обезбедени кратки извештаи за прашањето за е-отпад и тоа се дискутира со пратеници, групи производители и со локални власти.
 2. Одржани состаноци со претставници на Министерството.
 3. Во официјалните фази на консултации, при составувањето на правната рамка, се бара и наше учество.
 4. До 2011 год., подготвен е Закон за управување со е-отпад, во кој се опишани сите одговорности и механизми.
- Спроведувајте редовен мониторинг (исто така, помага ако водите евиденција и за какви било надворешни промени) – вградете контролни точки во вашиот план (доколку е потребно, тоа ќе ви помогне да ги пренасочите вашите напори).
 - Може да е тешко да се измери успехот, па затоа погрижете се да сочувате каков било доказ за вашето влијание, било тоа квантитативно или квалитативно.
 - Останете на зацртаниот пат и на пораката што ја праќате! Одвреме навреме оценете ги вашите напори за застапување, во поглед на нивното совпаѓање со општата цел на вашето застапување.
 - За добар мониторинг и евалуација, треба да се добијат внатрешни и надворешни мислења. За тоа треба да се користат следниве алатки: интервјуа, опсервации, дискусии во групи, анкети, фокус-групи и студии на случај.

Извор: WaterAid 2003 год.: 94-5

2.10. План за застапување

Вашиот план за застапување треба детално да прикаже што планирате да направите и до кога, користејќи ги излезните параметри од различните чекори, наведени во претходните делови. Пример за структурата на планот е даден во табелата 2-10. Во табелата 2-11 даден е пример на план за застапување, користејќи некои од хипотетичките посебни цели за е-отпад од делот 2.3.

Групирањето на активностите во распоред може да ви помогне да процените дали може да се изведат сите во даден рок и колку вашиот план за застапување е реален за остварување.¹¹⁴ Вградувањето проверки во вашиот план ќе ви помогне да процените како напредуваат вашите напори и дали вашиот план треба да се коригира за да отслика одредени внатрешни и надворешни промени.¹¹⁵

Табела 2-10: Пример за структурата на планот (Извор: WaterAid 2003 год.)

Посебни цели	Активности	Целна група	Индикатори	Временска рамка	Одговорни лица	Планирана проверка
Посебна цел бр.1	1a ...	1a ...	1a ...	1a ...	1a ...	xx/yy/zzzz
	1b ...	1b ...	1b ...	1b ...	1b ...	
	1c ...	1c ...	1c ...	1c ...	1c ...	
	Итн...	Итн...	Итн...	Итн...	Итн...	
Посебна цел бр.2	2a ...	2a ...	2a ...	2a ...	2a ...	xx/yy/zzzz
	2b ...	2b ...	2b ...	2b ...	2b ...	
	Итн...	Итн...	Итн...	Итн...	Итн...	
	Итн...	Итн...	Итн...	Итн...	Итн...	

¹¹⁴WaterAid 2003, види стр. 100 за пример

¹¹⁵WaterAid 2003

Табела 2-11: План за застапување заснован на хипотетичка посебна цел за застапување за е-отпад

Општа цел на застапувањето	„Општата цел на српската мрежа за застапување за е-отпад е да се заштити животната средина и здравјето на сите корисници на електроника, работници и заедници по пат на: Најпрво, префрлање на одговорноста кај производителите за своите производи преку целиот нивен животен циклус, за да може да дизајнираат подобри производи кои траат и кои не претставуваат опасност по нивното дотрајување; и второ, промовирање подобрени практики за управување кај сите чинители во синџирот на електроника и е-отпад“.					
Посебни цели	Активности	Целна група	Индикатори	Временска рамка	Одговорни лица	Планирана проверка
<p>Да се убеди Министерството за животна средина, до декември 2012 год. да подготви закон за управување со е-отпад, со кој ќе се дефинираат одговорностите на чинителите и механизмите за имплементација, финансирање, мониторинг и спроведување.</p>	<p>1а: Лобирање преку директен контакт-дискусии со Министерството и другите носители на одлуки за политиките (и следни состаноци и пишување дописи) 1б: Работилница за чинителите за да се дефинираат 8-10 клучни елементи на решението за да се реши е-отпадот, да се информира за дефиницијата на правната рамка 1с: Учество во формалните процеси на консултации 1д: Работа со медиумите за да се подигне нивото на прашањето и поддршката за нашите решенија</p>	<p>1а: Министер за животна средина и клучни раководни лица од Министерството 1б: Министер за трговија и клучни раководни лица од Министерството 1с: Групи производители и оператори на третманот со е-отпад 1д: Рециклирачи и оператори на третманот со е-отпад 1е: Медиуми 1ф: НВОи и граѓански организации со исти цели (градење коалиции)</p>	<p>1а. На пет клучни лица од Министерството о им е предаден извештај за е-отпад и прашањето е продискутирано со пратеници, групи производители и со локални власти 1б: Клучните 8-10 елементи на решението дефинирани за време на работилницата за чинители се вклучени во нацрт правната рамка 1с: Одржани се дополнителни состаноци на темата со раководни лица од Министерството 1д: Во официјалните фази на консултации при составувањето на правната рамка се бара и наше учество 1е: Прашањето и нашите позиции се објавени барем еднаш во три големи извори на вести 1ф: До 2011 год., подготвен е Закон за управување со е-отпад, со детален опис на одговорностите и механизмите</p>	<p>1а: Брифинг состанок - јануари 2011 год. (со постојано одржување контакт) 1б: Работилница - февруари 2011 год. 1с: Консултации - постојани (штом се подготви законот) 1д: Медиуми - постојано</p>	<p>1а: Раководителот на проектот и асистентот на раководителот 1б: Претставник за односи со јавноста 1с: Други НВОи (со постепено ширење на мрежата)</p>	<p>На средината: 30/06/2011 Завршна 01/01//2012</p>

3 Ресурси и дополнителни информации

3.1 Клучни правни и политички инструменти

3.1.1 Европа

3.1.1.1 Директива 2002/96/ЕЗ за ОЕЕО

Директивата за отпадна електрична и електронска опрема (Директива за ОЕЕО) е главниот европски правен инструмент за е-отпад. Директивата за ОЕЕО има за цел да го спречи генерирањето на отпад и да ја промовира повторната употреба, рециклирањето и други форми на повраток, со цел да се намалат количествата фрлена ОЕЕО. Се обидува да ги подобри еколошките перформанси на сите економски оператори засегнати со животниот циклус на електричната и електронска опрема (на пример, производители, трговци на мало, потрошувачи, оператори на собирање и третман на отпад итн.)

Директивата дава точни таргети за собирањето на ОЕЕО. Земјите-членки мора да обезбедат поставување системи за потрошувачите и за трговците, за, во најмала рака, бесплатно враќање на дотраената ОЕЕО.

Производителите треба да ги финансираат трошоците за дотраеност на своите производи. Оваа одговорност на производителот е воспоставена како еден од начините за поттикнување позитивни промени во дизајнот на опремата, со цел да се исполнат целите на Директивата. За максимално нагласување на овие ефекти, Директивата ја префрла директната одговорност на индивидуалните сопственици на брендови за трошоците за дотраеност на нивните сопствени производи.

Клучни точки на Директивата се:

- **Член 2, Обем:** Директивата покрива 10 широки категории на електрична и електронска опрема¹¹⁶ (поле 3-1)
- **Член 4, Дизајн на производот:** Земјите треба да го поттикнуваат производството на електрична и електронска опрема, обрнувајќи внимание на нивниот животен век, овозможувајќи лесен и безбеден повраток, повторна употреба и рециклирање

Поле 3-1. Категории на производи на Директивата за ОЕЕО

1. Големи домашни апарати
2. Мали домашни апарати
3. Опрема за ИТ и телекомуникација
4. Опрема за забавна електроника
5. Опрема за осветлување
6. Електричен и електронски алат
7. Играчки, опрема за слободно време и спорт
8. Медицински апарати
9. Инструменти за следење и надзор
10. Автомати

- **Член 5, Одделно собирање:** Земјите треба да ја собираат ОЕЕО одделно од другиот отпад; за ОЕЕО од домаќинствата, се постави провизорна годишна цел за собирање од 4 кг по жител, која требаше повторно да се разгледа во 2008 год. (не се поставија таргети за ОЕЕО кои не се домашни апарати).
- **Член 6 Третман:** Земјите треба да обезбедат третирање на ОЕЕО со најдобрите достапни техники за третман, повраток и рециклирање (Анекс II од Директивата пропишува посебен третман за материјали и компоненти кои може да претставуваат пречка за безбедниот повраток и рециклирање)
- **Член 7 Повраток:** Земјите треба да ја приоритизираат повторната употреба на целите уреди. Поставени се конкретни цели, во согласност со категориите. И тие треба повторно да се разгледаат во 2008 год.
- **Член 8 Финансиска одговорност:** За отпадот од домаќинствата, производителите мора да го финансираат, во најмала рака, собирањето, третманот, повратокот и еколошкото отстранување на ОЕЕО од домаќинствата, оставена на собирните пунктови. Се прави разлика меѓу „новата ОЕЕО“ (производи пласирани на пазарот по 13 август 2005 год.) и „старата ОЕЕО“ (производи веќе присутни на пазарот, кога Директивата стапила во сила). За новата ОЕЕО (Член 8(2)), индивидуалната одговорност е јасно лоцирана: Секој производител мора да го финансира управувањето со своите сопствени дотраени производи. За стариот отпад (Член 8(3)), сите

¹¹⁶ Електрична и електронската опрема, или ЕЕО, се дефинира како која било опрема зависна од струја или од електромагнетни полиња за соодветно функционирање, и тука спаѓа опрема за генерација, трансфер и мерење на такви струи и дизајнирани за употреба за волтажа, не поголема од 1.000 волти за наизменична и 1.500 волти за еднонасочна струја.

сите играчи на пазарот мора да платат дел од трошоците за управување со стариот отпад врз основа на, на пример, нивното учество на пазарот во моментот кога тие трошоци се направени. За да се направат тие пресметки и за да се обезбеди покривање на идните трошоци, земјите-членки мора да креираат национални регистри со информации за новите производи на пазарот, количествата собрана стара ОЕЕО и потврда за финансиските гаранции.

За отпадот кој не е од домаќинства, производителите имаат индивидуална одговорност за новата ОЕЕО, но за старата ОЕЕО имаат одговорност само кога снабдуваат нови производи за размената стар за нов производ.

Други главни обврски вклучуваат пристап за корисниците до потребните информации за како соодветно да го отстранат е-отпадот и производителите да ги обележат своите производи и да дадат информации за повторната употреба и безбедниот третман на нивните производи. Исто така, земјите имаат обврска да вршат контроли и мониторинг на состојбите, за да обезбедат соодветна имплементација, вклучително и соодветни казни за евентуални прекршувања на Директивата.

Повторното разгледување на Директивата во 2008 год. идентификуваше одредени клучни прашања за имплементацијата, вклучително и несоодветната имплементација на одредбите за индивидуална одговорност на производителите и значително „истекување“ е-отпад вон формалниот систем за ОЕЕО. Во согласност со тоа, Директивата е во процес на ревизија („допрецизирање“) за да се спроведе нејзината имплементација и за да се избегнат „истекувања“ на отпад од официјалниот систем за ОЕЕО, како и други одредби. Главните предложени промени се однесуваат на собирањето, обемот на производот, контролата и спроведувањето, регистрите на производители и целите за повраток.

За повеќе информации за Директивата за ОЕЕО, вклучително и детали за предлозите за нејзино „допрецизирање“,

в. <http://ec.europa.eu/environment/waste/weee/>.

3.1.1.2. Директивата 2002/95/ЕЗ за ограничување опасни материи

Европскиот парламент ја усвои Директивата за ограничување на опасни материи (ДООМ) во 2003 год., а таа стапи во сила во јули 2006 год.

ДООМ се смета за дополнување на Директивата за ОЕЕО, бидејќи се фокусира на фазата на производство, иако има влијание и врз дотраените производи. Има за цел да се ограничи употребата на одредени опасни материи во електричната и во електронската опрема. Со ова се зголемува заштитата на човековото здравје и се помага еколошкиот повраток и отстранувањето на е-отпадот.

Со Директивата, од земјите-членки се бара да креираат национална правна рамка, со која ќе се ограничи употребата на четири тешки метали (олово, кадмиум, жива и шествалентен хром) и две категории бромирани огноотпорни материјали (PBВ и PBDE) во производството на нова електроника (иако постојат исклучоци за одредена употреба на овие материи, додека не се најде нивна замена).

Директивата има глобално влијание бидејќи се однесува и на производите увезени во ЕУ, а не само на оние што се произведени во рамките на ЕУ.

Со неодамнешното „допрецизирање“ се прошири обемот на Директивата, со кое се опфатени сите електронски уреди, освен ако не постојат конкретни исклучоци. За повеќе информации за Директивата за ограничување на опасни материи, видете <http://ec.europa.eu/environment/waste/weee/>.

3.1.1.3. Директива 2009/125/ЕЗ за производи што користат енергија

Директивата за основање рамка за поставување на условите за екодизајн на производите што користат енергија (EuP Директива) ги дефинира принципите, условите и критериумите за поставување еколошки услови за производите што користат енергија. (Во 2009 год. Директивата беше ревидирана за да ѝ се зголеми обемот со производи кои се поврзани со користење енергија). Има за цел подобрување на еколошките перформанси на производите во текот на целиот нивен животен циклус, преку постепенa интеграција на еколошки аспекти во фазата на дизајн на производите (т.е. екодизајн).

Како рамковна директива, нема директни одредби за задолжителните барања за одредени производи, туку ги дефинира условите и критериумите за поставување услови за секој производ посебно. Сите задолжителни предуслови за конкретни производи ќе се направат подоцна, преку мерки за имплементација, кои ќе се применат по процесот на консултации и проценка на влијанието.

Поле 3-2. Правни инструменти за е-отпад во Западен Балкан

Четири земји вклучени во Балканската мрежа за застапување при управување со е-отпад, Бугарија, Хрватска, Србија и Македонија, во различна мера, имаат воспоставено правни инструменти кои се обидуваат да го минимизираат влијанието на електрониката и е-отпадот. Подолу се опишани накусо:

- **Бугарија:** Задолжително за земја-членка на ЕУ, Бугарија ги транспонирала директивата за ОЕЕО и ДООМ, преку Уредбата за барањата за влегување на ЕЕО на пазарот, како и третман и транспорт на ОЕЕО (Службен весник бр.36/2006 год.). Уредбата стапи во сила на 1 септември 2006 год.
- **Хрватска:** Како земја-кандидат за влез во ЕУ, Хрватска ги транспонирала директивата за ОЕЕО и ДООМ преку Уредбата за отпадни електрични и електронски уреди (со амандмани во 2008 и во 2009 год.). По усвојувањето на Уредбата (Службен весник бр. 74/07, 133/08, 31/09) и по постапката за јавна набавка, Министерството додели концесии на фирми за собирање и третман на е-отпад.
- **Македонија:** Македонскиот закон за управување со отпад од 2004 год. има дефиниции за „отпадни електрични и електронски уреди“ и одредени конкретни обврски за продавачите, производителите или извозниците и потрошувачите на електроника. Тука се вклучени и барањата за фирмите производители на електроника да овозможат рециклирање на користените уреди. Сепак, поголемиот број фирми не се запознаени со овие регулативи или не ги почитуваат поради нискиот степен на спроведување од страна на надлежните. Во моментов се подготвува закон, врз основа на Директивата за ОЕЕО.
- **Србија:** Сегашните закони за управување со опасен и неопасен отпад во Србија се застарени и не се во согласност со најновите барања и стандарди на ЕУ поврзани со животната средина. Од 2004 год., забрането е да се увезува стара ИКТ или техничка опрема, за да се спречи Србија да стане депонија за е-отпадот од други земји.

Сепак, сегашните правни инструменти и/или нивната имплементација не успеваат соодветно да го решат проблемот со е-отпадот во целиот регион. Земјите од ОЕЦД често го таргетираат Балканот за отстранување на својот е-отпад, а и практиките за отстранување на локално произведениот е-отпад остануваат незадоволувачки. Во поглед на човечките и финансиските ресурси, посветени на управувањето со е-отпад, сегашните практики во регионот се супстандардни, со недоволен и неефективен мониторинг и имплементација на постоечките регулативи. Исто така, постои ниска свест за прашањето меѓу носителите на одлуки и јавноста, а официјалните статистики поврзани со количествата е-отпад, видот, изворот и начините на отстранување се оскудни или непостоечки. Овие фактори придонесуваат за проблемите со управување со е-отпад во регионот. (За повеќе информации, в. <http://bewman.eu/>.)

Производи кандидати за мерки за имплементација се оние со:

- Значајно влијание врз животната средина
- Голем обрт во ЕУ
- Јасен и значаен потенцијал за еколошки подобрувања

Мерките за имплементација може да бидат во различни форми, вклучително и задолжително регулирање, доброволни иницијативи на индустријата итн. До сега веќе се усвоени голем број мерки за имплементација, вклучително и оние за компјутери и монитори, телевизори, домашни фрижидери и замрзнувачи и домашно осветлување. Во 2009 год. беше одлучено дека обичните светилки

се во спротивност со барањата на Директивата и почна постепено исфрлање од употреба на производот, во рамките на Директивата.

Според студија на ЕЕВ,¹¹⁷ иако ЕуР Директивата дава доволен обем за земање предвид поголем дел на влијанија врз животната средина, поголемиот дел од мерките за имплементација до сега се фокусираа на енергетската ефикасност во фазата на употреба, што всушност може и да не е најзначајното влијание врз животната средина.

За повеќе информации за Директивата за производи што користат енергија, видете http://bit.ly/EC_ecodesignEuP.

3.1.2. На светско ниво

3.1.2.1. Базелска конвенција

Зголемувањето на еколошките регулативи и нивната имплементација во индустриските земји во раните 1980-ти години резултираше со зголемување на извозот на опасен отпад во земјите во развој. Во време на огорченост на светско ниво за оваа трговија, во март 1989 год. беше донесена Базелската конвенција за контрола на прекугранично движење на опасен отпад и негово отстранување. Со воведувањето систем за контрола на извоз, увоз и отстранување на опасен отпад, Конвенцијата има за цел да ги намали севкупните количества на таквата размена, за да се заштити човековото здравје и животната средина.

Еден од водечките принципи на Конвенцијата е: да се минимизира закана по човековото здравје и животната средина, опасниот отпад треба да се третира што поблиску до местото каде што е произведен. На земјите во развој и на земјите во транзиција треба да им се пружи техничка помош, за сите земји да може да имаат капацитет да се справат со својот опасен отпад на безбеден начин.

Иако навидум Конвенцијата беше создадена за контрола на прекуграничното движење на опасен отпад, некои ја нарекоа легитимизација на трговијата со опасен отпад, а не забрана. (Видете Базелска мрежа за акција: www.ban.org). Во 1994 год., коалицијата на земји во развој и некои земји од источна и од западна Европа, заедно со Гринпис, успеаа да ја донесат Одлуката II/12, со која се донесува целосна забрана на сите прекугранични движења на опасен отпад од земјите на ОЕЦД, до земјите кои не се членки на ОЕЦД. „Амандманот на Базелската забрана“ стапи во сила во 1998 год. и се однесува на сите 175 земји-членки на Базелската конвенција.

ЕУ ги ратификуваше Базелската конвенција и Амандманот на забраната, имплементиран од Регулативите за товарење на отпад 2006/1013/ЕЗ. Ова значи дека никаков опасен отпад, вклучително и е-отпад, не смее да се извезува од ЕУ за третман во земји кои не се членки на ОЕЦД.

За повеќе информации за Базелската конвенција и Амандманот на забраната, видете <http://www.basel.int>.

3.2.1. Важни иницијативи

3.2.1.1. Иницијатива StEP

Иницијативата за решавање на проблемот со е-отпадот- StEP (Solving the E-waste Problem) се појави во 2004 год., по објавувањето на книгата на Универзитетот на Обединетите нации, со кој се вршат истражувања на животната средина и компјутерите. Книгата отвори многу дополнителни прашања, па се одлучи да се креира меѓународна иницијатива за анализирање на проблемот со електрониката и животната средина и да се отвори дијалог по тие прашања.

Заедно со членови на разни организации на ОН, индустријата, властите, меѓународните организации, НВОи, како и научниот сектор, StEP иницијативата се обидува да воспостави одржливи пристапи за третман на е-отпадот. Според нивната веб-страница, посебните цели на StEP се:

- Да се оптимизира животниот циклус на електричната и електронската опрема по пат на
 - Подобрвање на синџирот на набавки
 - Затворање на кругот на користени материјали
 - Намалување на загадувањето
 - Зголемување на употребата на ресурсите и повторната употреба на опремата
 - Искужување грижа за расчекорот од типот на дигиталната празнина меѓу земјите кои се во процес на индустријализација и индустриските земји
 - Зголемување на јавното, научно и бизнис-знаење
- StEP ја спроведува својата работа во пет наменски групи, кои истражуваат „опипливи, праведни и безбедни решенија за животната средина за проблемот со е-отпадот“ преку анализа, планирање и пилот-проекти.

За повеќе информации и за пристап до извештаите и други материјали на StEP, посетете ја нивната веб-страница: <http://www.step-initiative.org>.

3.2.1.2. UNEP (Програма на ОН за животна средина)-PACE

Партнерството за компјутерска опрема (PACE) беше иницирано на деветтиот состанок на Конференцијата на страните на Базелската конвенција во 2008 год. Тоа е партнерство со повеќе чинители, кое овозможува форум на властите,

водечките лица од индустријата, НВОи и академскиот свет да најдат еколошки решенија за отпадната компјутерска опрема. За повеќе информации, видете:

<http://www.basel.int/industry/compartnership/>.

3.2.1.3. Програма екопроцесори

Иницијативата Екопроцесори е проект на Базелската мрежа за акција (BAN). Во 2003 год., BAN ја иницираше програмата за посветени Екопроцесори, со која се издаваат сертификати на оние рециклирачи кои употребуваат начини за третман на е-отпад кои се глобално-одговорни, безбедни и кои не се штетни за животната средина. Мора да почитуваат голем број критериуми за управување со е-отпад, вклучително и:

- Нема отстранување отпад во депонија или во инцинератор.
- Нема принудни работници.
- Нема извоз во посиромашни заедници.

Без соодветна национална или меѓународна правна рамка, оваа акција предводена од заедниците, има за цел да ги мотивира рециклирачите да употребуваат само методи кои не се штетни за животната средина. За повеќе информации, видете: <http://e-stewards.org>.

3.3. Материјали за застапување

3.3.1. Групи на алатки за застапување

Постојат многу општи групи на алатки и материјали за оние што сакаат да научат нешто повеќе за застапувањето и организирањето кампањи за кое било прашање. Некои од нив се наоѓаат подолу.

Општи водичи за застапување и организирање кампањи:

- Chandler, I. (2010 год.) *Застапување и организирање кампањи: Водичи „Како да..“*. BOND
- De Toma, C. (2009 год.) *Како да се влијае врз Европската унија*. BOND
- Gilligan, E. et al (2000 год.) *Како да се победи: водич за успешно организирање кампањи во заедницата*. Friends of the Earth
- Isaacs, J. (2003 год.) *Застапување во акција*. Council for International Development
- Rose, C. (2004 год.) *Како да имате успешни кампањи: 100 чекори до успех*. Earthscan Publications

- Sharma, R. (1997 год.) *Вовед во застапување: Водич за обука*. USAID
- Tearfund (2002 год.) *Вовед: Циклусот на застапување*, Tearfund Roots Resources

Организирање кампањи во областа отпад:

- Arditi, S. et al. (2010 год.) *Водич за организирање кампањи, за транспозиција на Рамковната директива за отпад - можности и активности за НВОи*, Европско биро за животна средина

Водичи „Како да...“ за различни алатки и пристапи на застапување:

- Reiss, E. (2010 год.) Водич на The Ecologist за видео активизам. [html] Достапен на: <http://bit.ly/dOw5pu>
- The Activist Toolkit Wiki. Wikispace со водич за медиумски и веб-алатки и други материјали за активисти. Достапно на <http://activist-toolkit.wikispaces.com/>

3.3.2. НВОи кои работат на електроника и на е-отпад

3.3.2.1. Гринпис

Гринпис, меѓународна еколошка организација, има кампања за Еколошка електроника која има за цел да го промени начинот на производство, употреба и отстранување на електрониката. Како составен дел на ова, тие го составуваат и Водичот за поеколошка електроника, со кој се надеваат дека ќе извршат притисок врз фирмите да произведуваат поеколошки производи и да се обврзат на повраток и рециклирање на своите производи. Тука се рангирани 18 врвни производители на електронска опрема, според нивните политики за токсични хемикалии, рециклирање и климатски промени. Овој Водич, како и извештаи, видеоклипови, предлози за акција и голем број други материјали се достапни на: <http://bit.ly/GreenerElectronics>

3.3.2.2 Базелска мрежа за акција (BAN)

Базелската мрежа за акција се фокусира на прекинувањето на глобалната трговија со токсичен отпад, вклучително и со е-отпадот. Тие ја промовираат Базелската забрана, со која земјите се поттикнуваат да го ратификуваат амандманот со кој побогатите земји се спречуваат да извезуваат отпад во посиромашните земји. Од другите кампањи, тука е и Проектот за е-процесори, кој има за цел да го елиминира и да го замени извозот на електронски

отпад во земјите во развој, со одговорност на производителот и правна рамка за еколошки дизајн и стандардите на е-процесори за одговорно рециклирање, систем за издавање сертификати за трети страни за рециклирачите од САД, кои се држат до строгите еколошки и општествени принципи, вклучително и до неизвезување е-отпад што го добиваат. Тие имаат линкови до извештаи и филмови кои ги снимиле, како и бројни други материјали на нивната веб-страница: <http://www.ban.org/>

3.3.2.3. Коалиција Silicon Valley Toxics

Коалицијата Silicon Valley Toxics спроведува истражувања, застапување и основни активности за унапредување на човековото здравје и праведноста кон животната средина, како одговор на брзиот раст на високо технолошката индустрија. Тие снимаат документарец во Индија и различни извештаи кои ги покажуваат последиците од трговијата со е-отпад. Овие и други материјали може да се најдат на: <http://svtc.org>.

3.3.2.4. Коалиција за повраток на електрониката - ETBC

Оваа коалиција го промовира еколошкиот дизајн и одговорното рециклирање во електронската индустрија. Тие составија голем број материјали, вклучително и книга за консултации за е-отпад, други алатки за застапувачи, како и бројни извештаи кои го документираат проблемот и бараат решенија. Сите може да се најдат на нивната веб-страница: <http://www.electronicstakeback.com/>

3.3.2.5. Европско биро за животна средина - ЕЕВ

Европското биро за животна средина е федерација на организации за животна средина, со повеќе од 140 организации-членки. Тоа е гласот за животната средина на сите членки и граѓани на Европа и се фокусира на носењето политики во ЕУ и имплементацијата и проценката на донесените политики. ЕЕВ работи на бројни еколошки прашања. Нивните вработени користат експерти, научници, членови на ЕЕВ, како и политичари за да работат кон развивање и заштита на еколошките политики. ЕЕВ е многу активно во различните инструменти на ЕУ одговорни за производи и отпад, составување извештаи и написи и претставување на членовите во фазите на преглед и консултации на Директивите за ОЕЕО, ДООМ и Екодизајн. Тие, исто така, се членки

(заедно со други еколошки НВОи) на кампањата за супер производи (Coolproducts campaign), која има за цел да ја направи политиката на ЕУ за екодизајн многу поамбициозна. За повеќе информации и за пристап до нивните различни публикации, посетете го: <http://www.eeb.org/>.

3.3.2.6. SOMO

Центарот за истражување меѓународни корпорации (SOMO) е Холандско истражувачко и советодавно биро, кое ја истражува глобализацијата на трговијата и отпадот. Тие ја координираат MakeIT-Fair и составуваат написи за политики и организираат конференции за е-отпад, кои може да се најдат на: <http://somo.nl/>. Тие, исто така, ја координираат Добра електроника, меѓународна мрежа која се фокусира на човековите права во електронската индустрија и која неколкупати итно ургираше да се бара од фирмите да овозможат подобри услови за работа. Тука можете да ја видите нивната веб-страница: <http://goodelectronics.org>

3.3.2.7. MakeITFair:

MakeITFair е европски проект со кој се поттикнуваат младите луѓе да станат свесни за потеклото на нивната електроника. Тие имаат материјали со кои се нагласуваат општествените и еколошките прашања вклучени во синџирот за набавки на електрониката, материјали наменети за мотивација на младите луѓе да преземат активност по однос на прашањата, на пример со петицијата за „праведни и еколошки телефони“. Информации, извештаи и други материјали се достапни на нивната веб-страница: <http://makeitfair.org/>

3.3.2.8. Компјутер ејд интернешнел (Computer Aid International):

Computer Aid е меѓународна развојна добротворна агенција, која ја поттикнува повторната употреба на компјутерите. Покрај ИКТ за развојни програми, тие работат и на прашања за застапувања за животната средина, креираат советодавни извештаи за прашањата за е-отпад и одговорност на производителот и лобираат на европско ниво за зајакнување на правната рамка на ОЕЕО. Извештаи и водичи за избирање одговорни партнери за отстранување на ИКТ може да се најдат тука: <http://www.computeraid.org/our-projects.asp>

3.3.2.9 HBO Procure IT Fair

Procure IT Fair е европска коалиција на НВОи кои работат на подигање на свеста за работните услови

и загадувањето на животната средина, во процесот на производство на компјутерите. Тие имаат голем број публикации и онлајн-петиции со кои се бара од фирмите да ја преземат одговорноста за синџирот на набавки за своите производи: <http://procureitfair.org/>

3.3.2.10. HBO Toxics Link

Toxics Link е НВО за животна средина, посветена на информирање на јавноста за токсичните материји. Со седиште во Индија, тие го застапуваат зајакнувањето на правната рамка со која се забрануваат токсични материји и соработка со индустријата за да се постигне тоа. Во рамките на нивната програма Чиста индустрија, имаат голем број материјали поврзани со опасен и е-отпад, кои може да се најдат тука: <http://www.toxicslink.org/>

3.4. Дополнителна литература

Подолу е даден избор на дополнителна, релевантна литература за оние кои би сакале подетално да ги истражат прашањата поврзани со електроника и со е-отпад.

Влијание на е-отпадот

- Базелска мрежа за акција (2005 год.) *Дигитална депонија: Извезување на повторна употреба и злоупотреба во Африка. (The Digital Dump: Exporting Re-use and Abuse to Africa.)*
- Базелска мрежа за акција и Коалиција Silicon Valley Toxics (Silicon Valley Toxics Coalition) (2002 год.): *Извезување штета: Отпадното расфрлување со висока технологија на Азија. (Exporting Harm: The High-Tech Trashing of Asia.)*
- Cobbing, M. (2008 год.) *Токсична технологија: Не во нашиот двор - откривање на скриените текови на е-отпад. (Toxic Tech: Not in Our Backyard – Uncovering the Hidden Flows of e-Waste.)* Гринпис:
- Коалиција за повраток на електрониката (ETBC) (2009 год.) *Е-отпад: Сè поголемата глобална криза со електронски отпад - Упатство за темата (E-Waste: The Exploding Global Electronic Waste Crisis – An Issue Briefing Book)*
- Nordbrand, S. (2009 год.) *Вон контрола: Тековите на трговија со е-отпад од ЕУ до земјите во развој. (Out of Control: E-waste trade flows from the EU to developing countries.)* Swedwatch
- Sepúlveda, A. et al. (2010 год.) *Преглед на еколошката судбина и ефекти на опасните*

материји кои се ослободуваат од електричната и електронска опрема, за време на рециклирањето: *Преку примерите на Кина и Индија. (A review of the environmental fate and effects of hazardous substances released from electrical and electronic equipments during recycling: Examples from China and India.)* Преглед на проценката на влијанието врз животната средина, 30, 28-41

- Schwarzer, S. et al. (2005 год.) *Е-отпад, скриената страна на производството и употребата на ИКТ опремата. ((2005) E-Waste, the hidden side of IT equipment's manufacturing and use.)* Програмата за животна средина на Обединетите нации.

Системи за управување со е-отпадот

- Здружение на градови и региони за рециклирање (2003 год.) *Управување со ОЕЕО: Водич за локалните и регионални власти. (The Management of WEEE: A Guide for Local and Regional Authorities.)*
- Здружение на градови и региони за рециклирање (2003 год.) *Опис на иницијативите преземени од одбрани земји-членки на ЕУ во полето на управување со ОЕЕО. (Description of Initiatives undertaken by selected European Countries in the field of WEEE management.)*
- Gregory, J. et al (2009 год.) *Дизајн на систем за повраток на е-отпад и пристап до политика. (E-waste Take-Back System Design and Policy Approaches.)* Бела книга на StEP
- Grossman, W. (2010 год.) *Експлозијата на е-отпад и што вие можете да сторите во врска со тоа. (The E-Waste Explosion and What We Can Do About It.)* Dēmos
- Sayhney, P. et al. (2008 год.) *Најдобри практики за управување со е-отпад во земјите во развој, Adelphi Research (Best practices for E-waste Management in Developed Countries)*

Екодизајн/нула отпад

- IIIEE (2006 год.) *Зголемената одговорност на производителот: Преглед на влијанието на зголемената одговорност на производителот врз иновациите и правењето поеколошки производи. (Extended Producer Responsibility: an examination of its impact on innovation and greening products.)* Извештај нарачан од Гринпис

интернешнел (Greenpeace International), Пријатели на Земјата (Friends of the Earth) и Европското биро за животна средина (European Environmental Bureau).

- IPR Works (2007 год.) Развивање практични
- пристапи за индивидуалната одговорност на производителот. (*Developing Practical Approaches to Individual Producer Responsibility*)
- IPR Works (2007 год.) Заедничка изјава на група составена од Индустија и НВОи за одговорноста на производителот на Отпадна електрична и електронска опрема. (*Joint Statement by a group of Industry and NGOs on Producer Responsibility for Waste Electrical and Electronic Equipment.*)
- IPR Works (2008 год.) Коментари на критиките на чинителите за индивидуалната одговорност на производителот. (*Comments on Stakeholder Criticisms of Individual Producer Responsibility.*)
- McDonough, W. и Braungart, M. (2002 год.) Од колевка до колевка. (*Cradle to Cradle.*) North Point Press

Директива за ОЕЕО

- Huisman, J. et al. (2007 год.) Преглед на Директивата 2002/96 за отпадна електрична и електронска опрема (Директива за ОЕЕО) во 2008 год.: Финален извештај (2008 Review of Directive 2002/96 on Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE), Универзитет на Обединетите Нации
- Huisman, J. (n.d.) Од 4% до 65%. Дали ОЕЕО може да го постигне тоа? (*From 4% to 65%. Can WEEE Do That?*) Институт за одржливост и мир
- IIIEE (2006 год.) Изгубени во транспозицијата: Студија за транспозицијата на индивидуалната одговорност на производителот во Директивата за ОЕЕО. (*Lost in Transposition: a study of the transposition of individual producer responsibility in the WEEE Directive*). Меѓународен институт за индустриска и еколошка економика.
- Savage, M. et al. (2006 год.) Имплементација на Директивата за отпадна електрична и електронска опрема во ЕУ. (*Implementation of the Waste Electric and Electronic Equipment Directive in the EU.*) Институт за напредни технолошки студии

Рециклирање на е-отпад

- Hempfling, C. (2010 год.) Комерцијализација на секундарни материјали и рециклирање отпад во Србија: 2009-2010- Дел 1: Проценка. (*Secondary Materials and Waste Recycling Commercialization in Serbia:2009-2010 – Part 1: Assessment.*) USAID
- Schuer, M. et al. (2009 год.) Рециклирање од е-отпад до ресурси. (*Recycling – From E-Waste to Resources.*) Програма за животна средина на Обединетите нации и Универзитет на Обединетите нации
- Williams, E. et al. (2008 год.) Еколошки, општествени и економски импликации на глобалната повторна употреба и рециклирање на персоналните компјутери. (*Environmental, Social, and Economic Implications of Global Reuse and Recycling of Personal Computers.*) Наука и технологија на животната средина, 42, 6446-6454

4. Поимник

Противници. Организации или лица кои би можеле да се обидат да ве спречат да стигнете до одредена цел на застапувањето. Противниците може да се во различни групи на чинители, од типот на производители или влади на држави и може да имаат различни мотивации.

Сојузници. Организации или лица кои би можеле да ве поддржат во напорите да стигнете до одредена цел на застапувањето. Како и со противниците, тие може да се во различни групи на чинители, вклучително и во централната власт или во локалните власти. Многу често, сојузниците може да се во други добротворни или граѓански организации. Сојузите може и стратешки да се формираат.

Арсен. Тежок метал кој се користи во производство на полупроводници, кој може да предизвика проблеми во дишењето.

BAN. Базелска мрежа за акција, или HBO именувана по Базелската конвенција која работи на прашањето за е-отпад, како и на давање препораки за тоа како може да се надмине предизвикот со е-отпадот.

Видете исто така: Базелска конвенција

Базелска конвенција. Правен инструмент воведен во 1989 год., со првична цел за ограничување на трговијата со токсичен отпад, по што следеше целосна забрана на извоз на опасен отпад од побогати во посиромашни земји, в.дел 3.1.2.1.)

Бромирани огноотпорни материјали. Тие се користат во пластичното куќиште на компјутерите, како и во струјното коло, за да се помогне во намалувањето на можноста за пожар.

Кадмиум. Тежок метал кој има можеби и неповратни негативни ефекти врз човековото здравје, посебно врз бубрезите, како и врз густината на коските. Кадмиумот се користи во различни компоненти, како што се полупроводничките чипови и во некои постари монитори со катодна цевка.

Катодна цевка (CRT). Се однесува на телевизори и монитори во кои катодни цевки ја генерираат сликата. Мониторите со катодни цевки се релативно големи и крупни, а содржат и големи количества токсични хемикалии, како што е оловото.

Екодизајн. Интегрирањето еколошки аспекти во дизајнот на производот, со цел подобрување на еколошките перформанси на производот во текот на целиот негов животен циклус, вклучително и на крајот на животот. Тука може да спаѓа, на пример, и

дизајнирање компјутерска опрема, која лесно се надградува, поправа или се рециклира.

ЕЕО. Електрична и електронска опрема се однесува на која било опрема која користи струја за да функционира, без разлика дали за тоа се користи струја од централа, батерија, соларна енергија или од друг извор на енергија. Компонентите на ЕЕО може да бидат многу различни од компјутери, телевизори и лаптопи до МПЗ-плеери, мобилни телефони и фенери. **Видете исто така: ОЕЕО**

ИПА фондот на ЕУ Претпристапниот инструмент на Европската унија, фонд за финансиска поддршка на земјите што сакаат да се зачленат во ЕУ.

Зголемена одговорност на производителот (ЗОП). Ова се однесува на производителот на опремата и на неговото преземање одговорност за опремата по производството и продажбата, вклучително и повраток на ваквата дотраена опрема. До сега, потрошувачите се тие што преземаат одговорност за опремата, штом ја купат, вклучително и за преработката на таква дотраена опрема. На тој начин, многу потрошувачи често немаат многу шанси повторно да ја употребат или да ја рециклираат опремата. **Видете исто така: Системи на повраток**

Олово. Метал присутен во мониторите, но и во залемените делови на некоја постара опрема. Оловото може да се акумулира во животната средина и има големо влијание врз нервниот систем, бубрезите и врз крвниот систем на човекот.

Дисплеј со течен кристал (LCD). Се однесува на телевизори и монитори во кои сликата се генерира со помош на светлина која патува низ течни кристали во самиот екран. Како резултат на тоа, овие телевизори и монитори се потенки и полесни од телевизорите со катодни цевки. Сепак, и телевизорите и мониторите со ЛЦД содржат голем број токсични хемикалии, како што е живата.

Производител. Секое лице или организација која дизајнира и произведува производ, со намера за негов маркетинг под својот бренд. Првичен производител на опремата (ОЕМ) се однесува на фирмите што произведуваат производи за други да ги спакуваат и да ги продадат под својот бренд.

Жива. Многу токсичен тежок метал, кој може да е штетен за органите, како што се мозокот и бубрезите, како и на сè уште неродените деца. Овој метал е присутен во сензори, прекинувачи, премостувачи и термостати. Се проценува дека 22

проценти од светската глобална потрошувачка на жива се корист во електричната и во електронската опрема.¹¹⁸

Организација за одговорност на производителот (PRO). Здружен напор на индустријата за преземање на одговорноста на своите фирми-членки и исполнување на своите ЗОП обврски. Тие организации ја сносат оперативната одговорност за обезбедување соодветно управување со е-отпад, по пат на управување со системите за финансирање, собирање, транспорт и контрола.

Производител. Според Директивата за ОЕЕО, производител е секое лице или организација која произведува или увезува и продава електронска опрема, или под свој бренд, или прави повторна продажба на брендирана опрема, под својот бренд. Како такви, продавачите што продаваат опрема под други брендови не се класификуваат како производители. **Видете исто така: производители.**

ПВЦ. Поливинил хлорид е пластика, која најмногу се користи во производството на куќишта, како и во каблите. Горењето на ПВЦ може да создаде диоксини, кои се токсични.

Повторна употреба. Со Директивата за ОЕЕО таа е дефинирана како „која било активност со која ОЕЕО или нејзина компонента се користат за истата намена, за која биле создадени“. Според тоа, повторната употреба се однесува на постојаната употреба на опрема која им се вратила на производителите или на други групи, за нивната првобитна намена. Тука може да спаѓаат индивидуални компоненти или цели делови на опремата.

Во случајот на е-отпад, тука може да спаѓаат скапоцени или тешки метали, како што се злато, бакар или волфрам.

Рециклирање. Директивата за ОЕЕО го дефинира како „повторна преработка во процес на производство на отпадни материјали, за првобитната намена или за други намени, но со исклучок на повраток на енергија, што значи употреба на запаливиот отпад како извор на енергија“. Според тоа, рециклирањето вклучува преработка на отпадна опрема за таа повторно да се употреби. Сепак, ова се разликува од повторната употреба во тоа што опремата може значително да се промени, за време на преработката, и не мора да значи дека ќе се употреби за својата првобитна намена. Според тоа, за процесот на рециклирање

често е потребно поголемо количество енергија отколку за повторна употреба.

Директива за ограничување опасни материи (DOOM). Директива за ограничување опасни материи ја ограничува и ја контролира употребата на одредени хемикалии во сите електронски производи што се продаваат во Европската заедница, вклучително и тешки метали, како што се олово, кадмиум, жива и шествалентен хром и бромирани огноотпорни материјали (види дел 3.1.1.3).

Полупроводник. Се користи во речиси сите електронски алатки, тие се дел од машинеријата што ја трансформира електричната струја во дигитален извор и во складиште на јазик, информации и нумерички пресметки.¹¹⁹ (Исто така познати како микрочипови или интегрирани кола.)

Системи на повраток. Овие се однесуваат на системи за собирање и преработка на е-отпад. Се состојат од четири компоненти: Управување со системот, собирање, преработка и финансиска рамка. Со системите за повраток може да управува државата или самите производители. На пример, Јапонија, Тајван и Јужна Кореја подготвија задолжителна правна рамка за собирање е-отпад.

Третман. Според Директивата за ОЕЕО, тоа е „која било активност по предавањето на ОЕЕО на оператор за одзагадување, расклопување, кинење, повраток или подготовка за отстранување и која било друга активност спроведена за повратокот и/или отстранувањето на ОЕЕО“. Според тоа, третман се однесува на процесите низ кои опремата мора да помине на крајот на својот живот (без оглед дали е фактички или перцепиран) и тука може да спаѓа повраток, рециклирање, доопремување или други видови третман. **Видете исто така: Повраток, рециклирање, повторна употреба.**

ОЕЕО. Отпадна електрична и електронска опрема се однесува на која било опрема која користи струја за да функционира, без разлика дали за тоа се користи струја од централа, батерија, соларна енергија или од друг извор на енергија, а која е отстранета, иако не мора да значи дека тоа е крајот на нејзината способност да функционира. Тука може да спаѓаат компјутери, но и телевизори, радија, МПЗ-плеери, фенери и други уреди. **Видете исто така: ЕЕО, Директива за ОЕЕО**

Директива за ОЕЕО. Правен инструмент на ЕУ за третман на електронскиот отпад (видете дел 3.1.1.1).

¹¹⁸Puckett и Smith 2002 год.

¹¹⁹Grossman 2006 год.

5. Користена литература

- ACR (2003 год.) Управување со ОЕЕО: Водич за локалните и регионални власти. (The Management of WEEE: A Guide for Local and Regional Authorities). Достапен на <http://bit.ly/9rygDR>
- BBC (2010 год.) Европа ја прекршува забраната за извоз на електричен отпад. (Europe breaking electronic waste export ban). Достапен на <http://bbc.in/hkIVoy>
- Chandler, I. (2010 год.) Застапување и организирање кампањи, Водич „Како да...“ Advocacy and Campaigning: How to Guide BOND. Достапен на <http://bit.ly/fzZDia>
- Совет за меѓународен развој (CID) (2003 год.) Застапување во акција. (Advocacy in Action). Достапен на <http://bit.ly/hDIZww>
- Computer Aid (2010 год.) Специјален извештај 1: Зошто повторната употреба е подобра од рециклирање. (Why reuse is better than recycling). Достапен на <http://bit.ly/dTgwGG>
- Connecticut Association of Nonprofits (CTNonprofits) (2003 год.) Група на алатки за застапување/лобирање. (Advocacy/ Lobbying Toolkit). Достапен на <http://bit.ly/hHPQtQ>
- Европска агенција за животна средина (ЕЕА) (2009 год.) Отпад без граници во ЕУ. (Waste Without Borders in the EU). Достапен на <http://bit.ly/gk8MVv>
- Европско биро за животна средина (ЕЕВ) (2009 год.) Пример за европска одржлива потрошувачка и производство: Пронаоѓање на патот од транзиција до одржливо општество. (Blueprint for European Sustainable Consumption and Production: Finding the path of transition to a sustainable society). Достапен на <http://bit.ly/gTOlWI>
- ЕЕВ (2010) Дизајнирање на поеколошки електронски производи: Градење синергии меѓу политичките инструменти на ЕУ за производите или само префрлање на жешкиот костен? (ЕЕВ (2010) Designing greener electronic products: Building synergies between EU product policy instruments or simply passing the buck?) Достапен на <http://bit.ly/fmwppK>
- Коалиција за повраток на електроника (ЕТВС) (2009 год.) Е-отпад: Сè поголемата глобална криза со електронски отпад. (E-waste: the exploding global electronic waste crisis). Достапен на <http://bit.ly/enA1j4>
- ЕТВС (2010а) Веднаш застарено. (Quickly Obsolete.) Достапен на <http://bit.ly/hc2Tu7>
- ЕТВС (2010b) Факти и бројки за е-отпад и рециклирање. (Facts and Figures of E- Waste and Recycling.) Достапен на <http://bit.ly/gAEKIS>
- Емпа (2009 год.) Дефиниција на е-отпад. (E-Waste Definition). Достапен на <http://bit.ly/fetqb9>
- Проект Доволно е (Enough Project) (2011 год.) Конфликтни области. (Conflict Areas.) Достапен на <http://bit.ly/f4lbfo>
- Агенција за животна средина (2010 год.) Водич за обемот на ЕЕО. (EEE Score Guidance). Достапен на <http://bit.ly/gkDuBo>
- Европска комисија (2008 год.) 810/4. Предлог за директива на Европскиот парламент и Советот за отпадна електрична и електронска опрема. (Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on waste electrical and electronic equipment.) Достапен на <http://bit.ly/gtSTSO>
- Европска комисија (2010 год.) Критични сировини за ЕУ. (Critical raw materials for the EU.) Достапен на <http://bit.ly/aXAc91>
- FAN (2010 год.) Право на вода и санитација: Прирачник за активисти. (Rights to Water and Sanitation: A handbook for Activists.) Достапен на <http://bit.ly/g1UeKn>
- Fredholm, S. (2008 год.) Проценка на системите за рециклирање електронски отпад: Влијанието на физичката градба врз изведбата на системот. (Evaluating Electronic Waste Recycling Systems: The influence of physical architecture on system performance). Достапен на <http://bit.ly/c1ySol>
- Гринпис (2005 год.) Од што се состојат електронските уреди. (What's in electronic devices). Достапен на <http://bit.ly/hTABYA>
- Гринпис (2008а год.) Токсична технологија: Не во нашиот двор. (Toxic Tech: not in our backyard.) Достапен на <http://bit.ly/byрCх8>
- Гринпис (2008b) Решенија. (Solutions.) Достапен на <http://bit.ly/dSODry>
- Grossman E. (2006 год.): Отпад од висока технологија: Дигитални уреди, скриени токсини и човековото здравје. (High tech trash: digital devices, hidden toxics, and human health.) Washington, D.C: Island Press.

- Grossman E. (2010 год.): *Справување со отпадом од висока технологија: Експлозијата на е-отпад и што вие можете да сторите во врска со тоа.* (Tackling high-tech trash: The E-Waste Explosion and What We Can Do About It Dēmos.) Достапен на <http://bit.ly/cDlj7B>
- GRRN и SVTC (2008 год.) *Мислење за целта за повраток на компјутери (Computer Takeback Goal Statement.)* Достапен на <http://bit.ly/gVIMcr>
- Меѓународен институт за индустриска и еколошка економика (IIIEE) (2006а) *Зголемена одговорност на производителот: Преглед на влијанието на зголемената одговорност на производителот врз иновациите и правењето поеколошки производи, Универзитет Лунд, Шведска.* Достапен на <http://bit.ly/eNFwz>
- IIIEE (2006b год.) *Изгубени во транспозицијата: Студија за транспозицијата на индивидуалната одговорност на производителот во Директивата за ОЕЕО.* (Lost in Transposition: a study of the transposition of individual producer responsibility in the WEEE Directive.) Универзитет Лунд, Шведска. Достапен на <http://bit.ly/erhqZz>
- Меѓународна унија за телекомуникации (ITU) (2009 год.) *Светот во 2009 год.: Факти и бројки за ИКТ.* (The world in 2009: ICT facts and figures). Достапен на <http://bit.ly/ihtScN>
- Land, G. (2010 год.) *Нелегално отстранување на е-отпадот на Владата на Велика Британија и европскиот е-отпад во Африка.* (UK Government and European E-Waste Illegally Dumped in Africa.) Достапен на <http://bit.ly/hpuW4f>
- Leonard, A. (2010 год.) *Филм за приказната за електрониката.* (The Story of Electronics Film). Достапен на <http://bit.ly/ibNPW8>
- McDonough, W. и Braungart, M. (2002 год.) *Од колевка до колевка. (Cradle to Cradle.) Обмислување на начинот на кој ги правиме работите. (Remaking the Way We Make Things.)* New York: North Point Press
- Miller, V. and Covey, J. (1997 год.) *Прирачник за застапување: Рамки за планирање, акција и обмислување.* (Advocacy Sourcebook: Frameworks for planning, action and reflection). Институт за развојни истражувања (IDR)
- Nordbrand, S. (2009 год.) *Вон контрола: Тековите на трговија со е-отпад од ЕУ до земјите во развој.* (Out of Control: E-waste trade flows from the EU to developing countries.) Swedwatch Достапен на <http://bit.ly/ejziwo>
- Puckett, J. (2005 год.) *Дигитална депонија: Извезување на повторна употреба и злоупотреба во Африка.* (The Digital Dump: Exporting Re-use and Abuse to Africa.) BAN Достапен на <http://bit.ly/h5UnEE>
- Puckett, J. и Smith, T. (2002 год.) *Извезување штета, Отпадното расфрлување со висока технологија на Азија.* (Exporting Harm, the Hi-tech trashing of Asia.) BAN и SVTC Достапен на: <http://bit.ly/hrg1oS>
- Подигање на надежта за Конго (2010) *Минерали на конфликт: (Conflict Minerals.)* Достапен на <http://bit.ly/hs3NON>
- Reuters (2008 год.) *Гартнер вели дека во светот се користат 1 милијарда компјутери и дека таа бројка може да се зголеми до 2 милијарди до 2014 год.* (Gartner says more than 1 billion PCs in use worldwide and headed to 2 billion units by 2014.) Достапен на: <http://bit.ly/bmZPr8>
- Фонд Спасете ги децата (Save the Children Fund) (2000 год.) *Напори за промена во образованието: Прирачник за планирање на застапувањето (Working for Change in Education: a handbook for planning advocacy.)* Достапен на <http://bit.ly/goCo5Z>
- Sharma, R. (1997) *An Introduction to Advocacy: Водич за обука на USAID.* Достапен на <http://bit.ly/dF9jE3>
- Schuler, M. et al. (2009 год.) *Рециклирање: Од Е-отпад до ресурси. (Recycling: from E-waste to Resources.)* Иницијатива StEP, Универзитет на ОН-програмата за животна средина на ОН
- Бела книга на StEP (2009 год.) *Дизајн на систем за повраток на е-отпад и пристап до политики. (E-waste Take-Back System Design and Policy Approaches.)* Достапен на <http://bit.ly/ehqZdD>
- Коалиција Silicon Valley Toxics (Silicon Valley Toxics Coalition) (2010 год.) *Е-отпад. (E-waste.)* Достапен на <http://svtc.org/our-work/e-waste/>
- Tearfund (2002 год.) *Групи алатки за застапување. (Advocacy Toolkit) Практични активности за застапување. (Practical action in advocacy.)* Достапен на <http://bit.ly/hrnqNV>
- Програма за животна средина на Обединетите нации. (2005 год.) *Вести за тревога за животната средина: Е-отпад, скриената страна на*

производството и употребата на ИКТ опремата. (*Environment Alert Bulletin: E-Waste, the hidden side of IT equipment's manufacturing and use*). Достапен на <http://bit.ly/aEiWYY>

- Универзитет на ОН (2007 год.) Преглед на Директивата 2002/96 за отпадна електрична и електронска опрема (Директива за ОЕЕО): Достапен на <http://bit.ly/gPxxLV>
- UNIDO (2009 год.) Повторна употреба и рециклирање: *Развивање еколошки бизниси. (Reuse and Recycle: growing green businesses)*. Достапен на <http://bit.ly/aTuf4p>
- WaterAid (2003 год.) Прирачник за застапување: Достапен на <http://bit.ly/h8XcCr>
- Widmer R. et al. (2005 год.) Глобални перспективи за е-отпад: Проценка на влијанието врз животната средина *Преглед*. 25: 436-458.
- Williams, E. (2003 год.) „Еколошкото влијание на производството на персонални компјутери“ (*Environmental impacts in the production of personal computers*) (страни: 41-72) in Williams, E. et al. (Eds.) *Компјутерите и животната средина: Разбирање и управување со нивното влијание. (Computers and the Environment: Understanding and Managing their Impacts.)* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers
- Williams, E. (2004 год.) Повторно разгледување на енергијата потребна за производство на персонален компјутер: *Процес на комбинација на хибридни анализи и економски методи со влезни и излезни параметри. (Revisiting energy used to manufacture a desktop computer: hybrid analysis combining process and economic input-output methods)*. *Електрониката и животната средина: Записник од Конференција. Меѓународен научен собир на IEEE*
- Williams, E. et al. (2008 год.) Еколошки, општествени и економски импликации на глобалната повторна употреба и рециклирање на персоналните компјутери. (*Environmental, Social, and Economic Implications of Global Reuse and Recycling of Personal Computers*). *Environ. Sci Technol* 42: 6446-54
- Светска банка (2005 год.) во *Worldmapper: Телевизори во употреба*. Достапен на <http://bit.ly/fk8onb>

балканската мрежа за застапување при управување со е-отпад

Балканска мрежа за застапување при управување со е-отпад е двегодишен проект, финансиран од Европската Унија, а се спроведува од Фондација Метаморфозис - Македонија, како лидер, во партнерство со БлуЛинк – Бугарија, Компјутер Еид – Велика Британија, ЗаМирНет – Хрватска и ПРОТЕКТА – Србија.

www.e-otpad.mk

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

005.575:[628.4:621.38(036)]
32.019.51:[628.4:621.38(036)]

БЕБКОК, Хејли
Електроника и е-отпад : водич за лобирање и застапување / [автор
Хејли Беккок]. - Скопје : Фондација Метаморфозис, 2011. - 53 стр. : илустр. ; 20 см

Публикацијата е во рамките на проектот "Балканска мрежа за
застапување при управување со е-отпад". - Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 51-53

ISBN 978-608-4564-17-1

а) Е-Отпад - Застапување и лобирање за справување - Водичи
COBISS.MK-ID 89263370

